

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΣΔΟ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

**«ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΗΘΗ - ΕΘΙΜΑ
ΣΕ ΔΥΟ ΝΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ»**

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
Κ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΘΕΜΑΤΟΣ ΑΠΟ:
ΚΟΛΛΙΑ ΑΣΗΜΙΝΑ
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1999

ΑΡΙΘΜΟΣ	2809
ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	

Ευχαριστούμε την κ. Κυριακοπούλου ως υπεύθυνη καθηγήτρια για τις κατευθύνσεις που μας έδωσε καθώς και τον κ. Ευάγγελο Θεοδωράτο για την πολύτιμη βοήθεια και υποστήριξη. Επίσης ευχαριστούμε τους επίσημους φορείς και παράγοντες για τις ακριβείς πληροφορίες που μας πρόσφεραν συμβάλλοντας στην σωστή διεκπεραίωση της εργασίας μας.

*Οι σπουδάστριες:
Κόλλια Ασημίνα
Σακελλαρίου Ελισάβετ*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α' ΕΝΟΤΗΤΑ : ΠΡΟΛΟΓΟΣ	4
<i>Η Παράδοση</i>	4
<i>Μορφές Παράδοσης</i>	5
<i>Η Ελληνική Παράδοση</i>	7
<i>Έθνη και έθιμα: εννοιολογική προσέγγιση</i>	11
<i>Λόγοι επιβίωσης Εθίμων - Σύγχρονη απουσία εθίμων - Φολκλωρισμός</i>	13
<i>Η σχετικότητα της αναβίωσης</i>	15
<i>Η μεγαλόνησος Κρήτη, λίγα λόγια</i>	16
ΕΝΟΤΗΤΑ Β': ΚΡΗΤΗ	18
<i>Εισαγωγή: Η Κρήτη μας</i>	18
<i>Το όνομα Κρήτη</i>	31
<i>Η Κρήτη γενικότερα</i>	32
<i>Οι άνθρωποι της Κρήτης</i>	34
<i>Κρητικό τοπίο</i>	36
<i>Ο Βυθός</i>	41
ΕΝΟΤΗΤΑ Γ': ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ	44
<i>Νεολιθική εποχή (7000/6000 - 3000/2600) π.Χ</i>	44
<i>Μινωική Εποχή (3000/2600 -1100 π.Χ.)</i>	44
<i>Προανακτορική Περίοδος (3000/2600 - 2000 π.Χ.)</i>	45
<i>Παλαιοανακτορική Περίοδος (2000/1900 - 1700 π.Χ)</i>	46
<i>Νεοανακτορική Περίοδος (1700 - 1400/1380 π.Χ.)</i>	47
<i>Μεταανακτορική Περίοδος (1400/1380 - 1100 π.Χ.)</i>	48
<i>Γεωμετρική και ανατολίζουσα περίοδος (900-600 π.Χ.)</i>	49
<i>Αρχαϊκή περίοδος (650-500 π.Χ.)</i>	50
<i>Κλασική - Ελληνιστική περίοδος (500-69 π.Χ)</i>	51
<i>Ρωμαϊκή περίοδος (69 π.Χ - 395 μ.Χ.)</i>	51
<i>Α' Βυζαντινή Περίοδος (395-824 μ.Χ.)</i>	52
<i>Αραβική περίοδος (824-961 μ.Χ.)</i>	53
<i>Β' Βυζαντινή Περίοδος (1204-1669 μ.Χ.)</i>	53
<i>Βενετοκρατία (1024-1669 μ. Χ.)</i>	54
<i>Τουρκοκρατία (1669-1898 μ.Χ.)</i>	55
<i>Κρητική πολιτεία (1898-1913)</i>	56
<i>Νεότεροι χρόνοι (1913 - μέχρι σήμερα)</i>	57

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ΄: ΗΘΗ - ΕΘΙΜΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ	58
Η Γέννηση	58
Ο κόσμος της μαμής	60
Θνησιμότητα	61
Υιοθεσία	62
Έκθεση	62
Βάπτιση	63
Το παιχνίδι	64
Προξενεία, συνοικέσιο, αρραβώνας, γάμος.	66
Νεκρικά έθιμα	69
Παρατηρήματα για το γάμο	70
Τα επαγγέλματα των κρητικών	71
Η ενδυμασία των Κρητικών	79
Κρητική μουσική και χορός	82
Κρητικό Τραγούδι	87
Κανταδóρικες Μαντινάδες	87
Κοινωνία της Κρήτης	93
Θρησκεία	94
Η Κρητική Κουζίνα	102
Κρητικές Παροιμίες	105
ΕΝΟΤΗΤΑ Ε΄: ΚΕΡΚΥΡΑ	108
Στην πολιτεία των Κόρφων	108
Το όνομα της νήσου	109
Πνευματικό κέντρο	109
Ιστορία της Κέρκυρας	113
Οι δύο πολιορκίες	114
Τρεις εχθρικές κατοχές	117
Γάμος στην Κέρκυρα	118
Βάπτιση στην Κέρκυρα	120
Νεκρικά έθιμα	120
Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Φώτα στην Κέρκυρα	121
Απόκριες στην Κέρκυρα	121
Τσι Στρυνές- της Τυρηνής	123
Η Σταχτοδευτέρα- η Καθαρά Δευτέρα	124
Το Μεγαλοβδόμαδο και τη Λαμπρή	125
Οι λαμπατίνες	129
Πρωτομαγιά	130
Γιορτές και Πανηγύρια	130

Ο Άγιος Σπυρίδων	132
Αξιοθέατα της πόλεως	133
Του Χριστού - Τ' Αη Βασιλείου	134
Η ελιά	135
Το ψωμί	136
ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΤ': ΕΠΙΛΟΓΟΣ	139
Η Ελλάδα, Χτες, Σήμερα,, Πάντοτε	139
Η Δύναμη της Παράδοσης	140
Η αποστολή του ελληνισμού σήμερα	143
Έλληνες ή Ευρωπαίοι	147
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	151

Α΄ ΕΝΟΤΗΤΑ : ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Παράδοση

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να επισημάνει την αξία της παράδοσης σαν στοιχείο ανάπτυξης του τόπου μας, να την αξιολογήσει και προπαντός να ξεχωρίσει από τον κορμό της τα στοιχεία που είναι βιώσιμα και μπορούν να επεκταθούν στο παρόν και το μέλλον προσφέροντας θετική υπηρεσία στον πολιτιστικό μας χώρο και σφυρηλατώντας τις αξίες εκείνες που θα στερεώσουν την ιδιαιτερότητα του νεοελληνικού πολιτισμού μέσα στον ενιαίο κορμό του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Με τον όρο **παράδοση** πρέπει να νοήσουμε τις πολιτιστικές αξίες του παρελθόντος που έδωσαν το ιδιαίτερο χρώμα στην παρουσία του ελληνικού λαού στο χώρο του, στο χώρο των Βαλκανίων και γενικότερα τον Ευρωπαϊκό που διαμόρφωσαν τα διακριτικά στοιχεία του πολιτισμού του και των ηθικοπνευματικών του αξιών και που εξακολουθούν εφόσον λειτουργούν με βάση το νόμο της επιβίωσης, να αρδεύουν και το σημερινό πολιτιστικό μας χώρο προσδέτοντας στις πραγματώσεις του παρόντος το στοιχείο εκείνο από το παρελθόν που πηγάζει από τις εθνικές μας ρίζες.

Η παράδοση βέβαια δεν είναι μονοσήμαντη. Έχει πολλούς κλάδους που σαν παραπόταμοι αρδεύουν τον εθνικό μας πολιτισμό. Έτσι έχουμε την γλωσσική, την εθνική, την πνευματική μας παράδοση με όλο το

πλέγμα των ηθικών και δημιουργικών αξιών (δημοτικό τραγούδι, ήθη, έθιμα, παροιμίες, μυθοπλασία, μουσική κλπ.), οικιστική παράδοση, την λαϊκή οικοτεχνία, την ενδυματολογία, τους χορούς και τόσους άλλους κλάδους που συνδέτουν τον παραδοσιακό θησαυρό του τόπου μας.

Μορφές Παράδοσης

Κάθε γενιά ανθρώπων με το δικό της τρόπο αισθάνεται τον κόσμο, προσπαθεί να τον γνωρίσει, στοχάζεται, επινοεί και πράττει. Την αίσθησή της του κόσμου, τη γνώση και τα έργα της τα παραδίδει στην επόμενη. Εκείνη, με τη σειρά της, πάνω στη συγκομιδή που κληρονόμησε, προσθέτει τη δική της. Όλος αυτός ο πλούτος είναι η παράδοση. Η ιστορική εξέλιξη συντελείται με τη διαμάχη ανάμεσα στην παράδοση και στα νέα στοιχεία που έρχονται να τη σπάσουν. Από τη διαμάχη αυτή γεννιούνται κάθε φορά άλλες μορφές πολιτισμού, που είναι σύνθεση του παλιού με το καινούριο.

Οι γνώσεις, οι σκέψεις, τα αισθήματα και τα έργα των ανθρώπων συχνά παραδίδονται όχι μόνο με την υπογραφή, αλλά και με τη σφραγίδα μιας προσωπικότητας, και αναγνωρίζουμε σ' αυτά, εκτός από την προαιώνια πείρα, και το ιδίωμα ενός ατόμου με κάποιο ξεχωριστό χάρισμα - αισθητήριο, παιδεία ή ό,τι άλλο. Γνωστοί καλλιτέχνες, φιλόσοφοι, προφήτες, ποιητές ανήκουν στο είδος αυτό της παράδοσης, που λέγεται λόγια παράδοση. Το έργο της λόγιας παράδοσης διαποτίζεται βέβαια από τις ιστορικές πραγματικότητες και τις καλλιτεχνικές τάσεις της εποχής και του τόπου, εκφράζει όμως τον

τρόπο που αισθάνεται και εξηγεί τον κόσμο το συγκεκριμένο άτομο, ο δημιουργός. Εκφράζει με άλλα λόγια εμπειρίες ατομικές.

Άλλο πράγμα είναι η λαϊκή παράδοση. Όχι γιατί και σε αυτήν δεν υπάρχει ο δημιουργός που πρώτος εμπνέεται το έργο, αλλά γιατί αυτός ταυτίζεται με την κοινωνία όπου ζει. Στο έργο του δεν εκφράζει τις προσωπικές του εμπειρίες, αλλά τη γενική αντίληψη που έχει για τον κόσμο η κοινωνική ομάδα όπου ανήκει. Δεν προσπαθεί να επινοήσει νέα θέματα, δεν έχει προσωπικό ύφος. Στα έργα της λαϊκής παράδοσης δεν επιδιώκεται η πρωτοτυπία, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως δεν υπάρχουν παραλλαγές στα κοινά θέματα.

Το έργο του λαϊκού πολιτισμού είναι ομαδικό, και γιατί εκφράζει από την αρχή κοινές αντιλήψεις αλλά και επειδή δε σφραγίζεται, δεν κλείνει μόλις φύγει από τα χέρια του δημιουργού του. Περνάει στη χρήση των πολλών που το κατεργάζονται και το προσαρμόζουν ακόμα περισσότερο στο κοινό αίσθημα. Έτσι, στο λαϊκό πολιτισμό, η ποίηση, οι τέχνες, η σοφία δεν είναι προνόμιο λίγων, αλλά κατόρθωμα και κτήμα όλων.

Η λόγια και η λαϊκή παράδοση συνδέονται πολύ στενά μεταξύ τους δεν είναι η μία πρόγονος της άλλης. Με μια αδιάκοπη ανταλλαγή, η λαϊκή παράδοση επηρεάζει τη λόγια, και αντίστροφα. Εκείνο που προσδιορίζει πότε υπερισχύει ο λαϊκός πολιτισμός και πότε διακρίνονται οι μεγαλοφυίες είναι η μορφή της κοινωνίας. Σε μια αγροτική κοινωνία, όπως είναι, για παράδειγμα, το ελληνικό χωριό την εποχή της Τουρκοκρατίας, δεν είναι εύκολο να αναδειχτούν

μεγαλοφυίες. Η μάθηση δεν έχει προχωρήσει, οι άνθρωποι ερμηνεύουν τον κόσμο με μύθους που όλοι τους πιστεύουν. Σε μια τέτοια κοινωνία ο λαϊκός πολιτισμός επικρατεί. Σε άλλες όμως εποχές, όταν έχουμε ανεπτυγμένη τεχνολογία και άλλες μορφές οικονομίας, τα πράγματα αλλάζουν. Η επιστήμη προοδεύει, διατυπώνονται πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους θεωρίες. Οι άνθρωποι παύουν πια να ικανοποιούνται με τις παλιές, κοινές, μυθικές ερμηνείες. Ο καθένας διαμορφώνει τη δική του αντίληψη για τον κόσμο και για τη ζωή, που βασίζεται περισσότερο στα προσωπικά του βιώματα και στην ιδιαίτερη λογική του. Τότε η ισορροπία ανατρέπεται, η λαϊκή πολιτιστική δημιουργία υποχωρεί, και επικρατεί η λόγια.

Η λαϊκή παράδοση όλων των λαών πηγάζει από παμπάλαια χρόνια. Οι ιδιαίτερες μορφές της καθορίζονται πάντα από τις ιστορικές περιπέτειες της κάθε εθνότητας. Σε πολύ παλιά χρόνια φτάνει κανείς, όταν αναζητήσει και τις ρίζες της ελληνικής λαϊκής παράδοσης. Πανάρχαιοι φόβοι, μύθοι, δοξασίες, έθιμα διατηρούνται, παραλλάζοντας ολοένα, από το μακρινό παρελθόν ως την εποχή μας. Όσο προχωρούμε σε παλαιότερες εποχές, τόσο πιο λίγα μαθαίνουμε, γιατί η λαϊκή παράδοση δεν έχει φιλοδοξίες, αν είναι λόγος δε γράφεται, αν είναι τέχνη, αποτυπώνεται σε αντικείμενα καθημερινά που σπάνια σώζονται.

Η Ελληνική Παράδοση

Όπως κάθε άνθρωπος έχει το δικό του χαρακτήρα, έτσι και κάθε έθνος έχει κι αυτό το δικό του χαρακτήρα. Τον πιο ζωηρό-χαρακτήρα

και τον πιο ιδιόρρυθμο τον έχει η πατρίδα μας, η Ελλάδα. Αυτή η Ελλάδα έχει μέσα της κάποια δύναμη δραστική, που δεν την έχει κανένα έθνος. Κι αυτή η δύναμή της είναι δύναμη πνευματική. Δεν είναι μονάχα η εξυπνάδα, αλλά είναι προπάντων η φλόγα της καρδιάς και κάποια ιδιαίτερη σεμνή καρτερία της ψυχής, που δε βρίσκεται σε κανένα λαό.

Πολλά έθνη έχουν μεγάλη ιστορία. Μα όποιος διαβάσει την ιστορία της Ελλάδας νομίζει πως τον τραβά μια ανεξήγητη δύναμη, γλυκιά και ποιητική, σαν ένας μαγνήτης που δεν ξέρει πού είναι κρυμμένος. Απορεί, διαβάζοντας πολέμους και σκληρά βάσανα, πού βρίσκεται αυτή η μυστηριώδης πηγή απ' όπου αναβρύζει τόση ποίηση που τον μαγεύει και τον κάνει να την αγαπήσει. Αυτό το μυστήριο μάγεψε τον κόσμο όλο και τον έκανε να παραμιλά για την Ελλάδα. Και το πιο μικρό επεισόδιο της ιστορίας μας, το πιο τιποτένιο περιστατικό, ένας απλός λόγος που είπε ο Μιλτιάδης, ή ο Επαμεινώνδας, ένα ρητό που είπε ο χρηστός Φωκίωνας, μία χειρονομία που έκανε ο Αγησίλαος, μια απλή προσευχή που είπε ο Παλαιολόγος, παίρνουν τέτοια σημασία στις ψυχές όλων των ανθρώπων, που ζούνε σ' όλη τη ζωή τους μ' αυτά, σαν τα παιδιά που θυμούνται έως τα γηρατειά τους κάποια παραμύδια που γλυκάνανε τη φαντασία τους.

Τι είναι λοιπόν τούτη η μαγική ουσία που έχει μέσα της αυτή η Ελλάδα και κάνει τον κόσμο να νιώθει σαν δική του ιστορία την ιστορία της;

Είναι αυτό το άπιαστο πνεύμα που έχουμε μέσα μας όλοι οι Έλληνες, αυτό που έχετε κι εσείς, και που μπαίνει σε κάθε πράξη σας, σε κάθε σκέψη σας, σε κάθε αίσθημά σας, φυσικά κι αβίαστα, απροσπάθητα, χωρίς καν να το καταλάβετε. Αυτό το ήθος, αυτή η φυσική ουσία που μας δώρισε ο Θεός, είναι στολισμένη με κάποιες μυστηριώδεις χάρες, που αγιάζουν τον πόνο, ημερεύουν το θάνατο, νοστιμεύουν το καθετί που δημιουργούμε, μ' ένα λόγο «κάνουμε την έρημο ν' ανθίσει» κατά το λόγο του προφήτη Ησαΐα. Κι αυτά όλα μεταδίδονται από γενιά σε γενιά μέσ' από το αίμα, μα πιο πολύ με κάποια ιερή και καταπληκτική λειτουργία που λέγεται Ελληνική παράδοση.

Αυτή η παράδοση είναι το θησαυροφυλάκιο που κλείνει μέσα του και φυλάγει στον αιώνα την αθάνατη ψυχή μας, την αθάνατή καρδιά μας. Μ' αυτή ζούμε και κινούμαστε και υπάρχουμε. Αυτή έκανε τον τυφλό τον Όμηρο να δείξει στους ανθρώπους που είχανε μάτια τη μυστική ομορφιά του κόσμου, αυτή έκανε τον Αισχύλο να πετά απάνω από τη γη σαν αετός χρυσοπτερούγος, αυτή έκανε τον Μέγ' Αλέξανδρο να 'χει τον Όμηρο κατ' από το προσκέφαλό του και να ζήσει μια ζωή, τριάντα μονάχα χρονών σαν ένα εξαίσιο παραμύθι που βάσταζε αιώνες, αυτή έκανε τον Πολύκλειτο και τον Φειδία και τον Λύσιππο να μεταμορφώσουν σε ανθρώπους τα λιθάρια της Ελλάδας, αυτή έκανε τον Θουκυδίδη να κλαίγει από χαρά ακούγοντας τον Ηρόδοτο να διαβάζει την ιστορία του, αυτή έκανε τον Κολοκοτρώνη να φορά την περικεφαλαία σαν αρχαίος Έλληνας και να πολεμά χαμογελώντας, αυτή

έκανε τον Ρήγα να βγάζει φωτιά από το στήθος σαν τον αρχαίο Πίνδαρο, αυτή έκανε τον Νικηταρά, τον Διάκο, τον Ανδρούτσο, τον Τζαβέλα, τον Ησαία Σαλώνων να κλαίνε απάνω στα αρχαία λιθάρια, και να ποδούνε να πεδάνουνε αντρειωμένα πολεμώντας για το βασανισμένο και το ατίμητο χώμα που κληρονομήσανε.

Αυτή έκανε τους τσοπαναρέους να ταιριάζουμε πάλι κάποια τραγούδια αδάνατα τρεις χιλιάδες χρόνια ύστερ' από τον Όμηρο, και να θαμπώνεται ο κόσμος και ν' απορεί πώς τάχα εκείνοι οι βουνίσιοι είχανε τέτοια αισθήματα και τέτοια τέχνη. Γιατί τούτοι οι απλοί ποιητές ήταν οι κλειδοκράτορες αυτού του θησαυρού, που βρισκόταν χωμένος στα έγκατά τους και που κρατά φυλαγμένα προγονικά κειμήλια άφθαρτα. Και δεν έφτασε πως η Ελλάδα τιμήθηκε με την ανθρωπινή δόξα και στάθηκε η χαρά και η ελπίδα της οικουμένης, αλλά σαν ήρθε ο Χριστός στον κόσμο τιμήθηκε και με θεϊκή δόξα, γιατί αυτή την αγαπημένη θυγατέρα Του διάλεξε ο Θεός για να της παραδώσει το Ευαγγέλιό του και να της παραγγείλει να το κηρύξει σ' όλο τον κόσμο με τη δική της τη γλυκύτετη γλώσσα, που την άπλωσε ο Μέγ' Αλέξανδρος κατά θεϊκή οικονομία, μέχρι την Ινδία και τη Βακτριανή.

Το Βυζάντιο στάθηκε το χρυσό παλάτι απ' όπου βγήκε η νέα λάμψη του Ελληνισμού. Ο σκοτεινιασμένος και ξεραμένος κόσμος, πάλι ξανάνθισε σαν περιβόλι μοσχοβολημένο, κι ο σπόρος ήταν ο ένας κι ακατάλυτος σπόρος της ζωής, ο Ελληνικός. Αυτό έκανε το μεγάλο ποιητή της Ιταλίας Λεοπάρδη να πει κατάπληκτος, γράφοντας για το

βυζαντινό φιλόσοφο Πλήθωνα: «Ακατάλυτη και τρομερή δύναμη Ελλάδα! Χωρίς το δικό σου πνεύμα, τίποτα δε γίνεται στον κόσμο. Όλα τα γονιμοποιείς εσύ. Για μια στιγμή φαίνεται πως πεθαίνεις, κι άξαφνα παρουσιάζεσαι πάλι ολοζώντανη και δροσερή εκεί που δε σε περίμενε κανείς!»

Ήθη και έθιμα: εννοιολογική προσέγγιση

Οι λέξεις ήθη και έθιμα αλληλοσυμπληρώνονται νοηματικά. Τα έθιμα είναι τα ήθη όταν παίρνουν μια ορισμένη σταθερά επαναλαμβανόμενη τελεστική μορφή η επανάληψη αυτή σχηματίζει και την παράδοσή τους.

Τα ήθη αποτελούν, από μια άποψη, ένα άμορφο υλικό συμπεριφοράς των μελών των κοινωνικών ομάδων. Είναι τα αισθήματα, οι αντιλήψεις, οι νοοτροπίες, οι κλίσεις κλπ. που επικρατούν σε μια δεδομένη εποχή. Π.χ. τα ήθη ενός σύγχρονου αστού χαρακτηρίζει η καταναλωτική του τάση, η σχεδόν λατρευτική σχέση του με το αυτοκίνητο, η προτίμησή του σε πρακτικές λύσεις (τυποποιημένα προϊόντα διατροφής, ενδύματα).

Ήθος, λοιπόν, είναι η παραδοσιακή αντίληψη ενός λαού για την ηθική και κοινωνική συμπεριφορά.

Η απόκτηση του ήθους δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση ιδιαίτερα σήμερα που τα πάντα ανταλλάσσονται στην ιδέα του κέρδους, της κοινωνική αναρρίχησης αλλά και της ικανοποίησης κάθε είδους ματαιοδοξίας. Το ήθος απαιτεί σκληρούς αγώνες, οδυνηρές δυσίες, συνεχή εγρήγορση, αγρύπνια συνείδησης πράγμα που επεκτείνονται σε

όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ζωής. Το ήθος σημαίνει πνευματική και ψυχική καλλιέργεια, γενναιότητα, συνέπεια λόγων και πράξης, διαρκή προσαρμογή της ανθρώπινης δράσης στους ηθικούς κανόνες. Δεν είναι επάγγελμα, δεν είναι όργανο αυτοπροβολής και επιτυχίας. Πρέπει κανείς ν' απαρνηθεί πολλά για να κερδίσει το ουσιωδέστερο. «Ήθος ανθρώπων δαίμων» έλεγε στην ερμηνευτική γλώσσα ο Ηράκλειτος. Το ήθος του ανθρώπου δεν μπορεί να είναι άσχετο με αυτό που πιστεύει ως πραγματικά υπαρκτό, ως αληθινό και όχι απλώς ως χρήσιμο. Μέσα, λοιπόν, από το ήθος αυτόματα δημιουργείται το έθιμο.

Η λέξη έθιμο προέρχεται από το αρχαίο έθος που σημαίνει συνήθεια, έθιμο.

Έθιμο ονομάζεται κάθε συνήθεια καθολικού χαρακτήρα για μια κοινωνική ομάδα που προέρχεται από την παράδοση και τηρείται απ' όλα τα μέλη της. Το έθιμο αποτελεί πηγή δικαίου, είναι το άγραφο δίκαιο που υπήρξε προτύπο του νόμου. Διαφέρει από το νόμο ως προς το ότι ο νόμος επιβάλλεται με την ισχύ και τον καταναγκασμό ενώ το έθιμο επιβάλλεται από την γενική κατακραυγή και την ηθική απόρριψη, κοινωνικές εκδηλώσεις που συνόδευαν τον περιφρονητή των εθίμων. Το έθιμο λειτουργούσε στις πρωτόγονες ή αρχαϊκές κοινωνίες ως βασικός ρυθμιστικός παράγοντας σε τέτοιο σημείο που να μην χρειάζεται να τεθούν σε κίνηση οι μορφές κοινωνικού ελέγχου.

Σ' αυτές τις κοινωνίες υπήρχαν τυπικότητες αλλά ο τυπικός νόμος δεν είχε ακόμη διαμορφωθεί. Η αποτελεσματικότητα του εθίμου ήταν πολύ πιο ισχυρή απ' ό,τι είναι σήμερα του νόμου. Αυτό διότι η εσωτερική του εθίμου δηλαδή ο τρόπος που γινόταν αποδεκτός ο κανόνας που είχε παγιωθεί σε έθιμο, η εσωτερική ταύτιση μαζί του ήταν τόσο απόλυτη ώστε δεν χρειαζόταν παρά μόνο ελάχιστα ιδιαίτερα εξωτερικά μέσα επιβολής. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως τα έθιμα είχαν εξαιρετική σημασία.

Λόγοι επιβίωσης Εθίμων - Σύγχρονη απουσία εθίμων - Φολκλορισμός

Οι σημαντικότεροι λόγοι της επιβίωσης των εθίμων ως σήμερα είναι οι εξής:

α) Διασώζουν την παράδοση, την ιδιαιτερότητα ενός τόπου ή και ενός έθνους ανάλογα με το αν έχουν τυπική ή γενική ισχύ.

β) Έχουν μια αμεσότητα, μια βιωματικότητα γιατί σχετίζονται με τις ανάγκες της καθημερινής ζωής.

γ) Είναι η ζωντανή ιστορία ενός τόπου.

Δεν πρέπει να γίνονται τροχοπέδη στην εξέλιξη και στην πρόοδο της κοινωνίας γιατί γίνονται φορείς συντηρητισμού. Να προσαρμόζονται στις ανάγκες της σύγχρονης πραγματικότητας. Να εφαρμόζονται ουσιαστικά και όχι μηχανιστικά.

Στα νεότερα χρόνια η σχέση των εθίμων διαταράχθηκε. Ήθη βέβαια πάντα έχει ένας λαός. Αλλά δεν δημιουργούνται τώρα έθιμα: τα ήθη δεν μορφοποιούνται σε έθιμα. Αυτό πρέπει να έχει σχέση με τη ρήξη της παραδοσιακής κλειστής ζωής στην αγροτική κοινότητα γενικά. Ειδικότερα πρέπει να σημειωθεί η εκμηχάνιση - με την εντυπωσιακή βελτίωση και αύξηση της παραγωγής - που έκανε ν' ατονήσει η παλαιά «λατρεία του αγρού» εκφρασμένη μ' ένα πλούτο παραστατικών εθίμων που ήταν το αποτέλεσμα του φόβου, από την αδηλότητα του μέλλοντος φόβου μορφοποιού που πραγματοποιούσε προληπτικά και προκαθοριστικά στο επίπεδο των δρωμένων και των παραστάσεων ότι αποτελούσε βαθιά ευχή και επιθυμία. Ασφαλώς πρέπει να αναφέρουμε μεταξύ των κύριων λόγων της διακοπής στη διαδικασία δημιουργίας νέων εθίμων και τη μεταβολή της σχέσης του ανθρώπου με το χρόνο. Άλλοτε είχε πολύ περισσότερο ελεύθερο χρόνο καθώς επίσης χρόνο συλλογικό (οι συνδικαλιστικές και οι άλλες παρεμφερείς συσπειρώσεις έχουν περιστασιακό ή μερικό, δεν έχουν καθολικό χαρακτήρα γι' αυτό δεν παράγουν έθιμα).

Δεν δημιουργούνται νέα έθιμα αλλά και τα παλαιά φθίνουν αφού άλλαξαν τα παλαιά ήθη που τα είχαν δημιουργήσει. Φτάνουμε στο σημείο να πούμε πως ήρθε πια μια εποχή όπου τα ήθη στρέφονται εναντίον των εθίμων.

Η ίδια η πραγματικότητα έχει συγχίσει. Παρατηρήθηκε, ιδίως από την δεκαετία του '50, στις αναπτυγμένες χώρες το φαινόμενο του

φοκκλωρισμού, της αναβίωσης δηλαδή των παλαιών μορφών ζωής, εκείνων κατεξοχήν που μπορούν να παρασταθούν σαν θέαμα και μάλιστα για τους αστούς. Η νοσταλγία των κατοίκων, παρακινούμενοι περισσότερο ή λιγότερο από εσωτερική ανάγκη ή μόδα, αυτό που έχασαν: τον κόσμο μιας προβιομηχανικής κοινωνίας όπου η χειρωνακτική εργασία ήταν η βάση ενώ τώρα το να παράγεται ένα έργο χωρίς τη μεσολάβηση του ανθρώπινου χεριού ανεβάζει την ποιότητά του π.χ. στη βιομηχανία τροφίμων. Αυτή η αχρηστία και η ατροφία εξιδανικεύεται μυθοποιώντας το παρελθόν.

Η σχετικότητα της αναβίωσης

Τίθεται το ερώτημα: τα παλαιά έθιμα, που επιζούν ή αναβιώνουν, διατηρούν ανέπαφα και την παλαιά σημασία τους; Γενικά αυτό δεν συμβαίνει. Ο σκοπός διαφεύγει από τους νεότερους χρήστες του εθίμου.

Όλες ωστόσο οι παρανοήσεις και αυθαίρετες ερμηνείες των εθίμων τείνουν προς την ανάδειξη μιας νέας λειτουργίας τους που σχετίζεται άμεσα με την γυχαγωγία. Τα παλαιά έθιμα εξαιτίας της λήθης της αρχικής σημασίας και των λόγων της χρήσης της, επιζούν με τον εξωτισμό, τη τελετουργικότητα, τη γραφικότητά τους. Έχουν γίνει ένα είδος διακοσμητικών στοιχείων. Και όλα αυτά αρέσουν, ευχαριστούν, γυχαγωγούν.

Τελικά τα παλαιά έθιμα δεν επιβιώνουν γιατί εκείνοι που τα συνεχίζουν παραμένουν προσκολλημένοι στη μαγική σκέψη αλλά γιατί μέσω αυτών πραγματώνεται μια επαφή των ανθρώπων με την ποίηση.

Η μεγαλόνησος Κρήτη, λίγα λόγια

Ύστερα από μια προσπάθεια προσέγγισης της παράδοσης, των εθίμων και των ηθών ανάμεσα στους τρελούς ρυθμούς του 20^{ου} αιώνα και στο κατώφλι του 21^{ου} θα αναφερθούμε στη νήσο Κρήτη ένα από τα μεγαλύτερα νησιά της Μεσογείου, από τα ομορφότερα στην Ελλάδα αλλά και από τα ξεχωριστά που κουβαλάει επάνω του την ιστορία αιώνων με παραδόσεις που εξασθενούν, με αξιοθέατα που γοητεύουν και με τόπους που μας προσκαλούν να τους εξερευνήσουμε, να ανακαλύψουμε και να θαυμάσουμε την ύπαρξη του ανθρώπου με την φύση μέσα από την πορεία του χρόνου.

*«Κρήτη τις, για εστί μέσω ενί οίοντι πόντω καλή
και πείρα περίρρυκος, εν δ' δίνθρωποι πολλοί,
απειρίοια και ενήκοντα πόλεις».*

Ομήρου Οδύσεια, Α 172-174

ΕΝΟΤΗΤΑ Β΄: ΚΡΗΤΗ

Εισαγωγή: Η Κρήτη μας

Όποιος ταξιδεύει στην Ελλάδα και δεν επισκεφτεί την Κρήτη, σίγουρα δε θα μπορέσει να νιώσει στο μέτρο που πρέπει τον παλμό της ζωής και το μεγαλείο του λαού της μαγικής αυτής χώρας. Γιατί η Κρήτη είναι η ψυχή, η καρδιά, η ζωή, η γνήσια έκφραση της Ελλάδας. Βρίσκεται στο κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου, συνδεδεμένος κρίκος τριών μεγάλων και ιστορικών ηπείρων, που έδρεψαν πάνω στη γη τους μεγάλους πολιτισμούς. Συνδεδεμένος γεωγραφικός κρίκος, μα και ψυχικός. Γιατί οι Κρητικοί σ' όλους τους λαούς που τους έτειναν φιλικά το χέρι έδωσαν σαν αντάλλαγμα την απόκριση της ζεστής καρδιάς τους. Και σ' όσους άλλους προσπάθησαν να τους σκλαβώσουν ή να τους αποσπάσουν από τη μεγάλη πατρίδα τους, σκόρπισαν κεραυνοβόλα του Άρη την οργή και σύντριψαν τα κακόβουλα σχέδιά τους.

Η ψυχή της Κρήτης είναι ζυμωμένη με τη γλυκύτητα και τη λαμπρότητα της θάλασσας, όταν ο ήλιος τη φωτίζει, και τις αντάρες τον Ψηλορείτη, όταν τον δέρνει ο χιονιάς. Με τον αφρό των κυμάτων και τα χιόνια των βουνών, με την αλμύρα του πελάγου και το αέρι του βουνού. Και η αρετή της ελευθερίας είναι το καρύκευμα όλων αυτών, που ενώθηκαν αρμονικά, σα να πλάσουν την ψυχή της Κρήτης.

Γαλάζιο, κάτασπρο νησί, ουρανοχρωματισμένο, απλώνεται στην αγκαλιά της πιο ιστορικής θάλασσας του κόσμου. Εκεί έταξε την Κρήτη

η μοίρα του ανθρώπου, σα να παίζει πρωτεύοντα ρόλο στην ιστορία και τη ζωή. Η Κρήτη είναι η πανέμορφη κόρη της θάλασσας, η διαμαντόπετρα της Μεσογείου, το νησί που της δίνει αξία. Απ' εδώ ξεκίνησε ο πρώτος γνήσιος πολιτισμός της Ευρώπης, πάνω στον οποίο κλείνουν ευλαβικά τα μάπα της γυχής και προσεύχονται οι λαοί όλης της οικουμένης.

«Κρήτη μου, τσ' ομορφάδες σου και πώς να τσι παινέγω» αναφωνεί ο λαϊκός τραγουδιστής, εκφράζοντας την αδυναμία που αισθάνεται να εκφράσει με λόγια την ομορφιά της Κρήτης.

Και είναι πραγματικά δύσκολο με λόγια ανθρώπινα να υμνήσει κανείς τα χώματα τα χλιοποτισμένα με αίμα, τα βουνά και τα κάστρα που δε σκλαβώθηκαν ποτέ, τα λουλούδια που ανθίζουν σε άγριες και ψηλές κορφές, μόνο όταν δροσίζονται από της λευτεριάς τ' αγέρι. Τα πουλιά που σκίζουν το γαλανό αιθέρα και τραγουδούν πάντα το τραγούδι της λευτεριάς. Τα βοσκόπουλα και τις βοσκοπούλες του Ψηλορείτη, τους δουλευταράδες του κάμπου της Μεσαράς και του οροπεδίου του Λασιθιού. Είναι δύσκολο να βρεις λόγια ανθρώπινα, για να εκφράσεις το μεγαλείο της γυχής των ανθρώπων που ποτέ δεν αισθάνονται πάνω τους «βαρύ το χέρι του φόβου», μα πάντα μέσα στα τρισβαδα της γυχής τους μένουν ελεύθεροι.

Τα αισθήματα των Κρητικών για το ιδανικό της ελευθερίας είναι γνωστά. Φιλελεύθερος στα φρονήματα, ανυπόταχτος στην γυχή είναι ο Κρητικός. Τα αισθήματά του γλυκύτατα και η καρδιά του ανοιχτή για

όλους. Η κρητική φιλοξενία, που αποτελεί ένα σπουδαίο προτέρημα της ψυχής του, είναι μια εκδήλωση του ευγενικού και ζεστού χαρακτήρα του. Είναι ένα ευγενικό προγονικό κληροδότημα, που συναντάται σ' ολόκληρη σχεδόν την Ελλάδα. Γιατί όλοι οι Έλληνες είναι λαός συναισθηματικός, ευγενικός, φιλότιμος. Η κρητική φιλοξενία είναι μια αρετή της ψυχής, μια εκδήλωση της ανθρωπιάς και καλοσύνης του κρητικού λαού. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι αρχαίοι Έλληνες δέλουν την Κρήτη γενέτειρα τον Δία πάνω στα βουνά της Δίκτης κι ότι πάνω στα βουνά της Ίδης τον φιλοξένησαν οι Κουρήτες και τον έδρεψε η Αμάλθεια. Η Κρήτη είναι η γη που φιλοξένησε την Ευρώπη, όταν την άρπαξε ο Δίας από τον πατέρα της Φοίνικα. Ο μύθος της αρπαγής της Ευρώπης από τον πατέρα των Ελλήνων Θεών και ανθρώπων έχει αλληγορικό χαρακτήρα και φανερώνει την επίδραση του μινωικού και γενικότερα του ελληνικού πολιτισμού στη δημιουργία του ευρωπαϊκού πνεύματος.

Ό Κρητικός όμως δε δέχεται να του Θίξουν ορισμένα ιερά και όσια στα οποία πιστεύει με πάθος. Όταν τον δίξουν γίνεται θεριό ανήμερο και πάνω στο δίκιο του μπορεί να κάμει πράγματα που ίσως δεν αρμόζουν σε πολιτισμένο άνθρωπο. Ο απλός Κρητικός είναι πιστός στα ηθικά παραγγέλματα που κληροδότησε από τους προγόνους του. Πιστός στα θέσμια, στο άγραφο δίκαιο του νησιού του. Τα τηρεί με ευλάβεια δρυσκευτική. Η ελεύθερη προσωπικότητα του Κρητικού, που τη δροσίζει ο αέρας του βουνού και η αύρα της θάλασσας, είναι καθαρή και δέλει ντόμπρες εξηγήσεις. Δεν ανέχεται την κοροϊδία και πολύ περισσότερο

την απάτη. Θέλει μια τάξη στη ζωή, που θα υπακούει στο νόμο της συνείδησης.

Σ' αυτό το νόμο της συνείδησής υπακούει ο απλός Κρητικός σ' όλες της εκδηλώσεις της ζωής του. Όταν αναπνάζει στον αέρα το Αρκάδι. Όταν νικά τους Γερμανούς και κουρελιάζει μια πανίσχυρη αυτοκρατορία. Όταν παίρνει την οικογένειά του το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής και πηγαίνει στην εκκλησία, για να γίνει κοινωνός του Θείου πάδους. Όταν φορτώνεται το σκαλίδι του και σκάβει τα κακοτράχαλα βουνά, για να βλαστήσουν σε λίγο καρποί τίμιου ιδρώτα. Όταν θαλασσοδέρνεται σ' όλης της γης τα μέρη, για να παντρέψει την αδελφή του. Όταν, αλίμονο, αναγκάζεται να σκοτώσει για την τιμή και την υπόληψή του. Σ' όποια ενέργεια κι αν προβεί, δίκαιη ή δικαιοφανής το κάνει γιατί του το υπαγορεύει η συνείδησή του.

Σ' αυτό το όμορφο νησί ας μείνουμε για λίγο κι ας προσπαθήσουμε να ζήσουμε με όλη τη δύναμη της γυχής μας το μεγαλείο του νησιού αυτού, που πρώτο δίδαξε στον άνθρωπο την αξία του. Το Ηράκλειο είναι η μεγαλύτερη πόλη της Κρήτης. Ο Χάνδακας, όπως το έλεγαν οι Βυζαντινοί. Το Μεγάλο Κάστρο των έργων του Καζαντζάκη. Κτισμένο στο ακροθαλάσσι του Κρητικού Πελάγους, μοιάζει, καθώς το κοιτάζει κανείς από τα βάθη της θάλασσας, σαν ένα άπαρτο βυζαντινό φρούριο. Πόλη μεγάλη, με κίνηση, πλούτο, πνευματικότητα, κέντρο διεθνούς τουρισμού.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο του Ηρακλείου περιέχει τη μεγαλειώδη συλλογή των μνημείων του μινωικού πολιτισμού, που ζαναείδε του ήλιου το φως, για να τον φωτίσει κι αυτός με το δικό του τρόπο ύστερα από τέσσερις χιλιάδες χρόνια. Τα μνημεία αυτά δείχνουν το π μπορεί να πετύχει ο άνθρωπος πάνω σε ευγενή πεδία δράσης και προσφοράς στο κοινωνικό σύνολο. Δείχνουν ακόμη την αγωνιώδη προσπάθεια του ανθρώπου στα πρώτα πνευματικά του βήματα να πετύχει το τέλειο, αξιοποιώντας τις δυνάμεις με τις οποίες τον προίκισε ο Θεός.

Ο μινωικός πολιτισμός ήταν πρόσχαρος, όμορφος, απλός, φυσικός, αγνός, έδωχνε το άγχος και διαλαλούσε την αγάπη του ανθρώπου για τη ζωή αυτή, τις χάρες και τις χαρές της. Μπορεί να ήταν το πρώτο βήμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, αλλά ήταν το καλύτερο και σταθερότερο, γιατί ήταν το πιο αγνό. Στο μινωικό πολιτισμό κυριαρχούσε η φυσικότητα, η απλότητα και η παράφορη αγάπη, ο έρωτας για τη ζωή αυτή. Γι' αυτό όλες οι τελευταίες θεωρίες και εικασίες για ανθρωποδυσίες και ανθρωποφαγίες στη μινωική Κρήτη απορρίπτονται από την ίδια τη φύση του πολιτισμού που ανέπτυξε ο λαός αυτός, στον οποίο αποδίδονται τέτοιες συνήθειες.

Αποκορύφωμα του μινωικού πολιτισμού είναι η Κνωσός, ενώ παρακλάδια του θα συναντήσουμε σε όλη την Κρήτη. Η Φαιστός, η πόλη του αδελφού του Μίνωα, Ραδάμανθυ, που ήταν ένας από τους κριτές του Άδη. Οι άλλοι δυο ήταν ο Αιακός και ο Μίνωας. Η Αγία

Τριάδα, η Ζάκρος. Τα Μάλια, η πόλη του άλλου αδελφού του Μίνωα, Σαρπηδόνα.

Το Ιστορικό Μουσείο του Ηρακλείου είναι η συνέχεια του αρχαιολογικού. Εδώ βλέπει κανείς την Κρήτη όλων των αιώνων, από την πρώτη μεταχριστιανική εποχή κι έπειτα. Εδώ θα γοητευτεί κι από τα δείγματα της κρητικής λαογραφικής κληρονομιάς, που είναι η κύρια έκφραση της κρητικής ψυχής. Δείγματα και ανάμνηση της βενετικής κυριαρχίας στο νησί είναι τα τείχη του Ηρακλείου, η κρήνη Μοροζίνη, η Λότζια, ο Κούλες, η Βασιλική του Αγίου Μάρκου.

Η εκκλησία του Αγίου Μηνά στο Ηράκλειο είναι μεγαλοπρεπέστατος χώρος λατρείας του Θεού. Μπαίνοντας κανείς στον Άη-Μηνά, ταπεινώνεται χωρίς να τα καταλάβει. Του το επιβάλλει ο χώρος, ο διάκοσμος, η μηδαμινότητά του μπροστά στο μεγαλείο που αντικρίζει. Δίπλα στον Άη Μηνά, η σιναίτικη εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης. Απ' εδώ ξεκίνησε ο Γκρέκο με τα φτερά της αζίας του και της ελεύθερης ψυχής του και πήγε στην Ευρώπη, για να αναδειχτεί σε λίγο μεγάλος ζωγράφος. Από τη σχολή γραμμάτων και τεχνών αυτού του Μοναστηριού, ξεπήδησαν κι έλαμγαν σαν φωτεινά άστρα ο Κύριλλος Λούκαρης, ο Μελέτιος Πηγάς κι ίσως ο Γεώργιος Χορτάτζης κι ο Βιτσέντζος Κορνάρος.

Πάνω στο φρούριο του Ηρακλείου, Μαρτινέγκο, αναπαύεται ένας σπουδαίος Κρητικός. Ο Νίκος Καζαντζάκης, ο άνθρωπος για τον οποίο τόσα αντιφατικά ειπώθηκαν. Για άλλους είναι ο μεγάλος συγγραφέας, ο

στοχαστής, ο φιλόσοφος, αυτός που μπόρεσε να νιώσει την ουσία του δράματος που ζει ο άνθρωπος. Ο ανήσυχος νους που γάχνει ακατάπαυστα να βρει την αλήθεια. Και αγωνίζεται και δεν ψυχάζει και δεν απογοητεύεται και παλεύει και ελπίζει. Για άλλους, υπήρξε ένας δυστυχισμένος άνθρωπος που αναμάσησε τις θεωρίες γνωστών φιλόσοφων (Νίτσε, Μπέρζον κλπ) και προσπάθησε να βλάψει εσκεμμένα τη θρησκεία: Εμείς για τον Καζαντζάκη δεν μπορούμε να πούμε τίποτε άλλο παρά μονάχα τούτο. Το συγγραφέα τον καταξιώνει κυρίως η γνώμη του κόσμου, που κάνει κτήμα του τα πνευματικά δημιουργήματά του. Και ο Καζαντζάκης οπωσδήποτε έχει καταξιωθεί από τον κόσμο αυτό.

Ο Άγιος Νικόλαος, η Βενετία της Ελλάδας, είναι μικρή μαγική πολιτεία που γοητεύει την ψυχή. Είναι το κοσμοπολίτικο κέντρο, όπου συναντώνται απ' όλη τη γη άνθρωποι κι ανθρωπάκια, για να χαρούν την ομορφιά της, να νιώσουν το μεγαλείο της φύσης, να ψηθούν από την αλμύρα του πελάγου και τον ήλιο του ουρανού. Αλλά και η Ιεράπετρα με τη Σπτεία δεν υστερούν σε ομορφιά. Η Κριτσά είναι το βουνίσιο αρχονεοχώρι του Λασιθιού, που κρατά ανέθευτα τα έθιμα και τις παραδόσεις του. Εδώ ανασαίνεται κάθε τόσο και ο γνήσιος κρητικός γάμος, με όλες ης χάρες και ης ομορφιές του.

Η ορεινή επαρχία της Βιάννου είναι γεμάτη μεγαλείο, απέραντη φυσική ομορφιά, άφθαστη δόξα. Γέννησε τον πατέρα του νεοελληνικού χρονογραφήματος, το Γιάννη Κονδυλάκη, το γνωστό «Διαβάτη». Οι

νότιες ακτές της έχουν ημιτροπικό κλίμα. Τα χελιδόνια δεν ης εγκαταλείπουν ποτέ, οι τολμηροί δε διστάζουν το καταχείμωνο να λουστούν στα πεντακάδαρα νερά του Λιβυκού πελάγους. Στις δασωμένες πλαγιές της Δίκτης, η Σύμη πνιγμένη στο πράσινο και στα μύρα. Μαγεύεται η γυχή, ακούγοντας τα κρητικά απδόνια να τραγουδούν γλυκά τις ομορφίες και τη δόξα της γύρω περιοχής.

Το Ρέθυμνο, η όμορφη και γραφική πολιτεία της δυτικής Κρήτης, έχει μια ιδιότυπη και χαρακτηριστική γραφικότητα. Έχει έντονα τα σημάδια της ενετικής κυριαρχίας που γνώρισε στο παρελθόν. Στενοί ενετικοί δρόμοι, παλιά αρχοντικά, ακρόπολη. Έχει εξάισια προκυμαία και εξαιρετικό δημοτικό κήπο.

Κοντά στο Ρέθυμνο, πάνω στις πλαγιές του Ψηλορείτη, βρίσκεται το Αρκάδι. Ο τόπος της θυσίας των Κρητικών στο βωμό της ελευθερίας και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Ήταν το Αρκάδι η εκδήλωση της απόφασης των Κρητικών να νικήσουν ή να χαθούν. Το «Ελευθερία η Θάνατος» με άλλα λόγια. Η φωτιά και η λάμψη του Αρκαδιού έφτασε σ' όλα τα πέρατα της γης, φώτισε τις γυχές και θύμισε στους ανθρώπους την υποχρέωση απέναντι στο καθήκον, την εμμονή για την «πάση Θυσία» φύλαξη των πανανθρώπινων ιδανικών, των κάθε είδους Αρκαδιών. Εδώ, σ' αυτό τον ιερό τόπο καταξιώθηκε για άλλη μια φορά ο άνθρωπος. Εδώ υγώθηκε η ανθρωπίνη γυχή, εδώ εξαυλώθηκε και πλησίασε το τέλειο. Πράξεις σαν κι αυτές δίνουν νόημα στη ζωή και

μας κάνουν να πιστέψουμε ότι ο άνθρωπος διαφέρει από τα ζώα, πως η ανθρωπίνη ψυχή έχει ανώτερη προέλευση.

Δίπλα στο ολοκαύτωμα του Αρκαδιού, στέκουν ισάξια τα ολοκαυτώματα του Μελιδονιού και της Μιλάτου, των εξήντα δύο Μαρτύρων και των Βιαννιτών στα χρόνια της γερμανικής κατοχής.

Η πόλη των Χανίων, η ζηλεμένη χώρα της Κρήτης, είναι κτισμένη στα ερείπια της αρχαίας Κυδωνίας. Στενοί πολυδαίδαλοι δρόμοι, στοές, παλιά ενετικά κτίρια, είναι τα χαρακτηριστικά της παλιάς πόλης. Η νέα είναι μια από τις ωραιότερες πόλεις της σημερινής Ελλάδας.

Στα νότια του νομού Χανίων, ένα στενό και βαθύ πέρασμα ανάμεσα στα πανύψηλα βουνά οδηγεί στη Θάλασσα του Λιβυκού πελάγου. Είναι το Θρυλικό φαράγγι της Σαμαριάς. Άγριο φυσικό μεγαλείο, δέντρα, λουλούδια, βότανα κι αγρίμια ελεύθερα συναντά ο περπατητής της Σαμαριάς. Το φαράγγι καταλήγει στην Αγία Ρουμέλη. Η ορεινή επαρχία των Σφακιών διατηρεί ανόθευτη την κριτική παράδοση. Απρόσιτη, άγρια, επιβλητική, απλησίαστη στον κόσμο είναι η περιοχή. Δεν υποτάχτηκε ποτέ σε ξένο κατακτητή. Εδώ συναντά κανείς τους γνήσιους απόγονους των αρχαίων Δωριαίων. Τα Σφακιά είναι το άπαρτο κάστρο της λευτεριάς, η πανώρια ομορφιά της Κρήτης, η ακριτική ψυχή μας. Στ' άπαρτα κάστρα των Σφακιών φωλιάζει η λεβεντιά της Κρήτης. Της λευτεριάς η αύρα από τα σφακιανά βουνά ανεμίζει και σμίγει με την αύρα του πελάγου και διαλαλεί τη δόξα των κρητικών βουνών, που μόνο αετοί πάτησαν τις κορφές τους.

Πάνω στις πλαγιές της Ίδης τις δασωμένες, ο Γύπαρης και ο Αλέξης αγάπησαν την Πανώρια και την Ανθούσα κι εδώ το ρομαντικό τους ειδύλλιο βρήκε αίσιο τέλος. Εδώ η Αμάλθεια έδρευε το Δία και οι Κουρήτες τον διασκέδασαν. Εδώ ανατινάχτηκε και το Αρκάδι στον αέρα κι η λάμψη της δυσίας αυτής τον Ψηλορείτη πρωτοφώτισε. Πάνω στα Λευκά όρη τ' αγρίμια ζουν σε απλησίαστες και υψηλές κορφές ανυπόταχτα, περήφανα σαν και τους ανθρώπους που ζουν τριγύρω.

Πάνω στα βουνά της Κρήτης, που τώρα αντιλαλούν οι κελαπδισμοί των απδονιών, αντιλάλησαν μύριες φορές στο παρελθόν τα τουφέκια, όποτε η μοίρα το κάλεσε. Κι εδώ πάνω τα λούλουδα του Μάη, τα θυμάρια του φθινόπωρου και τα χιόνια του χειμώνα, βάφτηκαν με αίμα ζεστό τίμιων ανθρώπων, που ποτέ δε φοβήθηκαν το θάνατο. Πάνω σ' αυτά τα βουνά που κελαπδούν τα κρητικά πουλιά, που γνώρισαν τους έρωτες βοσκών με βοσκοπούλες, που ποτίστηκαν με αίμα, που άκουσαν τα τουφέκια ν' αντιλαλούν, που είδαν Αρκάδια να γίνονται ολοκαυτώματα, κατοικεί η λευτεριά.

Στα δοξασμένα χώματα της Κρήτης, γεννήθηκε και τράφηκε κι αυτός που προσφέρθηκε με όλη τη δύναμη της γυχής του στο λαό, που η μοίρα τον έταξε να υπηρετήσει. Είναι ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο γιος του Ψηλορείτη. Σήμερα αναπαύεται στο Ακρωτήρι Χανίων, κάτω από τον καταγάλανο κρητικό ουρανό, με συντροφιά τη δόξα και τον απόηχο του φλοίσβου της γαλάζιας κρητικής Θάλασσας, ενωμένο με τις ιαχές

της ευγνωμοσύνης του λαού, που τον αγάπησε με όλη της δύναμη της ψυχής του.

Όλες αυτές οι ομορφιές της Κρήτης, οι φυσικές της καλλονές, η δόξα της (παλιά και νέα), ο φιλόξενος λαός της, είναι τα κίνητρα δεκάδων χιλιάδων τουριστών, που κάθε χρόνο την επισκέπτονται. Την επισκέπτονται για να θαυμάσουν τις ομορφιές της, να χορτάσουν τον ήλιο της, να λουστούν στις ασημένιες θάλασσές της, να προσκυνήσουν τα μνημεία της δόξας της. Όλοι όμως αυτοί οι ξένοι τουρίστες αποτελούν έναν παράγοντα επίδρασης πάνω στα γνήσια κρητικά ήθη. Μιας επίδρασης, που όσο δυνατή κι αν είναι η κρητική ψυχή, οπωσδήποτε επηρεάζεται απ' αυτήν. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελούν σήμερα οι βόρειες τουριστικά αξιοποιημένες περιοχές της Κρήτης, σε αντίθεση με τις νότιες, που είναι τουριστικά απρόσιτες και διατηρούν τη φυσικότητα, τη βαρύτητα, την επιβλητικότητα, την παραδοσιακή ομορφιά τους.

Στη βόρεια Κρήτη, αντίθετα, παρατηρείται μια διατάραξη τόσο του περιβάλλοντος, όσο και της νοοτροπίας. Το θέμα αυτό, όσο απλό κι αν φαίνεται, για μας τους Κρητικούς έχει ιδιαίτερη σημασία και χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή. Πρέπει να παραμερίσουμε το σύμπλεγμα της κατωτερότητας που, δυστυχώς, αισθανόμαστε απέναντι στους ξένους. Να πολεμήσουμε την ξενομανία, που σαν ψυχική πληγή μας κατατρέχει. Να πιστέψουμε στον εαυτό μας. Είναι φοβερό να περπατάς στους δρόμους του Ηρακλείου, των Χανίων ή της Σητείας και να νομίζεις πως

βρίσκεσαι σε κανένα προάστιο του Παρισιού ή του Λονδίνου, βλέποντας τις επιγραφές στα διάφορα καταστήματα και ξενοδοχεία γραμμένα στα γαλλικά ή τα αγγλικά. Αλλά αυτό είναι ίσως η πιο ασήμαντη εκδήλωση της ξενομανίας μας. Γιατί υπάρχουν άλλα σπουδαιότερα θέματα, που δείχνουν την ξενομανία των Νεοελλήνων.

Δε λέω να κλείσουμε τις πόρτες του νησιού μας στους ξένους τουρίστες. Και τις πόρτες μας ν' ανοίξουμε και τις καρδιές μας. Αλλά να κρατήσουμε την ιδιομορφία μας, τις ιδιαιτερότητές μας και να προσπαθήσουμε εμείς να επηρεάσουμε τους ξένους κι όχι οι ξένοι εμάς. Τα διάφορα ξενοδοχεία να κτίζονται σύμφωνα με τη λαϊκή αρχιτεκτονική του τόπου μας. Τα τουριστικά καταστήματα και ξενοδοχεία να έχουν γνήσια ελληνικά ονόματα από την αρχαία μυθολογία ή τη σύγχρονη ελληνική ιστορία (Δίκτυνα, Ραδάμανθους, Αριάδνη, Σαρπηδόνας, Αμάλθεια κλπ.) Να οργανώνονται εκδηλώσεις σαν κι αυτήν της γιορτής του κρασιού, που θα φέρνουν τους ξένους τουρίστες πιο κοντά στην παράδοση του τόπου μας. Θα ήταν ντροπή για τους Κρητικούς να δουν μια μέρα το όμορφο, φυσικό, σοβαρό, παραδοσιακό, γνήσια ελληνικό νησί τους, να πάθει ό,τι έπαθε ήδη η Μύκονος.

Βέβαια, υπάρχουν ορισμένα πεδία μέσα στα οποία μπορούμε να μιμηθούμε ενεργητικά τους ξένους φίλους μας. Ένα απλό αλλά χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το παρακάτω. Οι περισσότεροι ξένοι τουρίστες, όπου κι αν βρεθούν, κρατούν στο χέρι τους και διαβάζουν κι

από ένα βιβλίο. Είναι μια καλή και χρήσιμη συνήθεια, που σίγουρα θα μας ωφελήσει, αν τους μιμηθούμε. Θα έχουμε πετύχει, όταν φεύγει ο ξένος από την πατρίδα μας με την εντύπωση ότι επισκέφτηκε ένα λαό με προσωπικότητα, που πιστεύει στον εαυτό του, που μπορεί να σταθεί μόνος του και να γίνει παράδειγμα προς μίμηση. Από μας εξαρτάται αν οι ξένοι που επισκέπτονται την πατρίδα μας θα γίνουν φορείς των ηθών και εθίμων μας στις μακρινές πατρίδες τους και όχι «φθαρείς» τους.

Η αλλοίωση των ηθών ενός λαού γίνεται πιο εύκολα στην ειρήνη παρά στον πόλεμο. Πιο εύκολα με το καλό, παρά με το άσχημο. Έτσι, αν εφτακόσια χρόνια υποταγής στους Ενετούς και τους Τούρκους δε στάθηκαν ικανά να αλλοιώσουν την ψυχή της Κρήτης, πενήντα ίσως και λιγότερα χρόνια συνέχισης της σημερινής κατάστασης, όσον αφορά τον τουρισμό, μπορούν να αποβούν μοιραία για την κρητική παράδοση. Το χρήμα, που κουβαλούν μαζί με το χαμόγελό τους οι ξένοι, είναι ο χειρότερος εχθρός του ανθρώπου. Είναι ο εκπορθητής ψυχών και συνειδήσεων. Ας μη μας σαγηνέψει λοιπόν. Ας αντισταθούμε με όλη τη δύναμη της ψυχής μας, για να πετύχουμε μια πνευματική νίκη.

Την ομορφιά και τη γραφικότητα ενός λαού, του τη δίνουν οι ιδιαιτερότητές του, τα προτερήματα που έχει μόνο αυτός και στα οποία κάνει κοινωνούς τους άλλους. Δε δέχεται να τον διζίει κανείς πουθενά. Τότε ο λαός αυτός είναι πραγματικά περήφανος. Αυτό, δε σημαίνει όχι στην πρόοδο στην εξέλιξη. Σημαίνει ναί στη φυσιολογική, ομαλή πρόοδο της πνευματικότητας και των ηθών ενός λαού.

Ας ξεκινήσουμε, λοιπόν, τώρα με τη φιλοδοξία, όταν ο ξένος έρχεται στην Κρήτη, να φεύγει με την γυχή του πλησιασμένη πιο κοντά στη δική μας. Η κρητική γυχή φημίζεται για την πίστη της στην παράδοση. Οι πρόγονοι στην Κρήτη είναι αυτοί που δόξασαν το παρελθόν, οδηγούν μαζί με τους νέους το παρόν και χαράζουν μαζί τους το μέλλον. Ο Κρητικός, δεμένος με πάθος με τον τόπο που τον γέννησε, είναι πιστός σ' ό,τι ωραίο κι ευγενικό κληρονόμησε από τους πρόγόνους του. Ας ελπίσουμε πως όλοι οι Κρητικοί Θα δείξουμε ιδιαίτερη προσοχή και σ' αυτό το σπουδαίο θέμα της αλλοίωσης των γνήσιων ηθών και εθίμων του τόπου μας από τους ξένους τουρίστες και θα κερδίσουμε για άλλη μια φορά μια λαμπρή πνευματική νίκη.

Αυτή είναι η Κρήτη μας. Εμείς οι Κρητικοί είμαστε περήφανοι για το νησί μας. Μα αν ως Κρητικοί είμαστε περήφανοι μια φορά, ως Έλληνες είμαστε περήφανοι δέκα φορές. Γιατί πολλές Κρήτες μαζί, αρμονικά και αδιάσπαστα ενωμένες, συναποτελούν το πανανθρώπινο ιδανικό της Ελλάδας.

Το όνομα Κρήτη

Σύμφωνα με τους Έλληνες μυθογράφους το όνομα Κρήτη προέρχεται από έναν πανάρχαιο βασιλιά της, τον Κρήτα που ήταν γιός του Δία και της νύμφης Ιδαίας. Κρήτη όμως ονομάζονταν και μια από τις Εσπερίδες νύμφες ή και η κόρη ενός από τους Κουρήτες που ήσαν ιερείς ή κατώτερες θεότητες και άνηκαν στην λατρεία του Διός Κούρου.

Στην αρχαιότητα η νήσος ονομάζονταν και Αερία, Χθόνια, Δολίχη από το μακρόστενο σχήμα της, Μάκαρις ή Μακαρόνησος, Κουρίτις και Τελχινία. Κρήτη αποκαλείται πρώτη φορά από τον Όμηρο και το όνομα αυτό άσχετα με τις υστερογενείς μυθολογικές ετυμολογίες, φαίνεται ότι πιθανώς έχει προελληνική την καταγωγή του. Οι γλωσσολόγοι και οι ιστορικοί έχουν δώσει ποικίλες ερμηνείες για το έτυμο της λέξεως και ασφαλώς δεν αξίζει να τις αναφέρουμε, διαιωνίζοντας έτσι την ασάφεια. Μερικοί όμως υποστηρίζουν ότι ίσως είναι πιθανότερη η προέλευση του ονόματος από τη προελληνική ρίζα, συγγενική με το σημιτικό κράτ ή κάρτ που σημαίνει ακρόπολη ή κεφαλή. Στην Παλαιά Διαθήκη οι Κρήτες ονομάζονται Κερετίμ ενώ ένα γνωστό φοινικικό έπος, το Ουγκαρίτ (Ρας Σάμπρα) έχει ως κεντρικό ήρωα που διατηρούσε σχέσεις με την Κρήτη, τον Κερέτ. Πιθανώς σε όλα αυτά να υπάρχει κάποια αλήθεια ως προς το πρόβλημα της καταγωγής της προελληνικής ονομασίας Κρήτη.

Η Κρήτη γενικότερα

Η Κρήτη είναι η μεγαλύτερη νήσος της Ελλάδας. Έχει επιφάνεια 8.258 τετραγωνικά χλμ. (8.331 τετραγ. χλμ. μαζί με τα γειτονικά της νησιά, την Γαύδο και τη Δία) και πληθυσμό 500.000 κατοίκους. Από άποψη εκτάσεως η Κρήτη είναι η πέμπτη νήσος της Μεσογείου. Μετά την Κρήτη ακολουθούν η Εύβοια και η Μαγιόρκα των Βελεαρίδων.

Το σχήμα της Κρήτης είναι μακρόστενο και το μήκος της από το ακρωτήριο Γραμβούσα έως το ακρωτήριο Σίδερος φτάνει τα 260 χλμ .

Εξάλλου το μεγαλύτερο πλάτος της από το ακρωτήριο Δίον έως το ακρωτήριο Λίδινο φτάνει τα 60 χλμ. Στον καλούμενο Ισθμό της Ιεράπετρας που ονομάζεται έτσι από τον ομώνυμο όρμο έως τον κόλπο του Μιραμπέλου το πλάτος της Κρήτης στο σημείο εκείνο μόλις που φτάνει τα 12 χλμ.

Η Κρήτη βρίσκεται στο νότιο Αιγαίο το οποίο σ' αυτή την περιοχή ονομάζεται Κρητικό Πέλαγος και κείται ανάμεσα στις τρεις ηπείρους του Παλαιού κόσμου, την Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική. Η Κρήτη απέχει 100 χλμ. από την ηπειρωτική Ευρώπη. Από την Αφρική απέχει 300 χλμ. περίπου και από το ακρωτήριο Ντεβεμπουρνού της Χερσονήσου Ρεσαντιέ απέχει 175 χλμ. Η νότια εσχαιά της Κρήτης και ακόμα περισσότερο η νότια άκρη της νήσου Γαύδου είναι το νοτιότερο σημείο της Ευρώπης.

Αυτή η κεντρική της θέση ανάμεσα στις τρεις ηπείρους και ανάμεσα στα τρία πελάγη, το Ιόνιο, το Αιγαίο και το Λιβυκό έχουν καταστήσει την Κρήτη από αρχαιοτάτους χρόνους **«σταυροδρόμι λαών και πολιτισμών»**. Οι ίδιοι αυτοί σπουδαίοι παράγοντες έχουν συντελέσει να αναφανεί στην Κρήτη μια από τις πρωϊμώτερες πολιτιστικές δημιουργίες της ανθρωπίνης ιστορίας. Και είναι αυτή που φέρει το όνομα του μυθικού Μίνωα, Μινωική Κρήτη και Μινωικός πολιτισμός κατά το 3500 έως το 1500 π.Χ.

Η Κρήτη χωρίζεται σε τέσσερις νομούς με πρωτεύουσα το Ηράκλειο. Ο νομός Ηρακλείου έχει πρωτεύουσα το Ηράκλειο. Είναι η μεγαλύτερη

πόλη της Κρήτης με πληθυσμό 125.000 , η πέμπτη ως προς τον αριθμό των κατοίκων της και το τρίτο σε μέγεθος λιμάνι της χώρας μετά τον Πειραιά και την Θεσσαλονίκη. Ο νομός Χανιών έχει πρωτεύουσα τα Χανιά με πληθυσμό 63.000, ο νομός Ρεθύμνου με πρωτεύουσα τα Χανιά με πληθυσμό 20.000 και ο νομός Λασιθίου με πρωτεύουσα τον Άγιο Νικόλαο και 45.000 κατοίκους.

Οι άνθρωποι της Κρήτης

Η Κρήτη είχε κατοικηθεί πολλές χιλιάδες χρόνια προ Χριστού από νεολιθικούς ανθρώπους των οποίων δεν έχει εξακριβωθεί τελείως η φυλετική τους προέλευση. Φαίνεται ότι οι άνθρωποι εκείνοι είχαν έρθει από τη θάλασσα όταν θα είχε βυθιστεί η χερσαία γέφυρα που ένωνε κάποτε τη νήσο με την αντικρυνή της Μικρά Ασία. Από νησί σε νησί, περνώντας από την Κάρπαδο και την Κάσο ή ίσως ξεκινώντας από τα παράλια της Λιβύης ή και από τις δυο αυτές κατευθύνσεις, οι πρώτοι εκείνοι κάτοικοι κατέφθασαν κάποτε και αποίκισαν αραιά την Κρήτη ζώντας κυρίως μέσα σε σπήλαια όπου και ανευρίσκονται σήμερα τα πανάρχαια ίχνη τους. Τέτοια σπήλαια με ίχνη ανθρωπίνης ζωής νεολιθικών χρόνων είναι οι Νεραϊδοσπηλοι της Αμνισούς, η Τράπεζα στο Λασιθί, η Μιαμού στη Μεσαρά, ο Κουμαρόσπηλος κ.ά.

Από την τέταρτη χιλιετηρίδα π.Χ. έφτασαν στην μεγαλόνησο άνθρωποι μελαχρινοί με λεπτό σκελετό, δολιχοκέφαλοι, μετρίου αναστήματος και άνηκαν στη Μεσογειακή φυλή στον τύπο του **Homo Mediterraneus** δηλαδή του Μεσογειακού ανθρώπου. Λίγο αργότερα

κατέφθασε ο νέος τύπος ο **αρμενοειδής** που είναι λίγο υψηλότερος του μεσογειακού και βραχυκέφαλος. Αυτά τα δύο νέα φυλετικά κύματα που ήσαν φορείς του χαλκού, συγχωνεύθηκαν και μεταξύ τους και με τους νεολιθικούς κατοίκους για ν' αποτελέσουν τελικά τη φυλή η οποία ανέπτυξε ένα από τους μεγαλύτερους πολιτισμούς της ανθρωπότητας, τον **Μινωικό πολιτισμό**. Αυτοί λοιπόν ήταν οι **Μινωικοί Κρήτες**.

Από τον 20^ο αιώνα άρχισε η κάθοδος στον ελληνικό χώρο των Ελλήνων. Και ένας από τους ισχυρότερους κλάδους τους οι **Αχαιοί** βρέθηκαν τον 14^ο π.Χ. μέσα στην Κρήτη για να δημιουργηθεί ένα νέο πολιτιστικό και εθνολογικό κράμα το **Αχαιο-μινωικό**. Έπειτα 3-4 αιώνες ένα νέο φυλετικό κύμα σκέπασε την Κρήτη, οι **Δωριείς**. Όλοι αυτοί οι νέοι επιδρομείς ανήκαν στην Ινδοευρωπαϊκή φυλή η οποία σε αντίθεση με την Μεσογειακή των Μινωϊκών χαρακτηρίζεται από το υψηλό ανάστημα, το ξανθό χρώμα, τη βραχυκεφαλία και την ευρωστία. Μάλιστα αναμείχθηκαν με ντόπιους αν και στην Ανατολική Κρήτη ορισμένες διακλαδώσεις των αυτοχθόνων διατηρήθηκαν ανεξάρτητες και αμιγείς όπως τέτοιες ήσαν οι **Ετεόκρητες** οι γνήσιο δηλαδή Κρήτες από το ετέος που σημαίνει γνήσιος, αληθινός, γηγενής.

Από τότε και στο εξής δεν σημειώθηκε καμιά άλλη αξιόλογη επιμεξία ούτε και φυλετική εισβολή στην Κρήτη. Οι κατά καιρούς επιδρομείς και κατακτητές ήταν ολιγάριθμοι και δεν μπόρεσαν να επιδράσουν φυλετικά πάνω στον πληθυσμό της Κρήτης ο οποίος

παρέμενε όπως είχε διαμορφωθεί επικρατώντας το Αχαιϊκό και το Δωρικό στοιχείο δηλαδή το ελληνικό.

Ανθρωπολογικές συγκρίσεις που έγιναν τα τελευταία χρόνια μεταξύ σκελετικών νεολιθικών λειψάνων και σύγχρονων Κρητικών (έρευνες του καθηγητή κ. Άρη Πουλιανού) δείχνουν σημαντική ταυτότητα στα βασικά χαρακτηριστικά. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη διατύπωση μιας νέας θεωρίας που υποστηρίζει ότι ο φυλετικός τύπος των σημερινών Κρητικών διαμορφώθηκε με κύρια βάση τους νεολιθικούς κατοίκους επειδή ακριβώς ήσαν περισσότεροι των κατά καιρούς εισβολέων τους αφομοίωναν κάθε φορά και έτσι κατόρθωναν να απορροφούν φυλετικά τον ένα μετά τον άλλο. Με αυτόν τον τρόπο πορείας για πολλές χιλιάδες ετών παρέμενε περίπου σταθερή στην Κρήτη μια ενιαία φυλετική μορφολογία. Οι ρίζες αυτής της μορφολογίας έφταναν στέρεες από την νεολιθική εποχή ενώ αντίστοιχα συνεχιστές της, μακρινοί χρονιά αλλά βέβαια παραμένουν οι σημερινοί Κρητικοί.

Το ανθρωπολογικό αυτό φαινόμενο είναι σύμφωνο με το αντίστοιχό του που υπό τους όρους αυτούς έχει συμβεί σ' ολόκληρη την Ελλάδα.

Κρητικό τοπίο

Καθώς πλησιάζουμε το νησί από μακριά διακρίνονται οι χιονισμένες κορυφές των **Λευκών Ορέων** .

Το όνομα τους οφείλεται όχι μόνο στο γεγονός ότι τους περισσότερους μήνες του χρόνου είναι σκεπασμένα με χιόνι αλλά και

στα χαρακτηριστικά ανοιχτά γκρι/λευκά ασβεστολιθικά τους πετρώματα. Αυτός ο επιβλητικός ορεινός όγκος σπκώνεται ομαλά από τις βόρειες ακτές της Κρήτης καταλήγει σε 57 κορυφές πάνω από τα 2000 μέτρα και γκρεμίζεται απότομα στις νότιες ακτές σχηματίζοντας επιβλητικά φαράγγια. Ελάχιστοι χωματοδρομοί έχουν βρει περάσματα και σκαρφαλώνουν προς την καρδιά του βουνού με εντυπωσιακότερο αυτόν που ανηφορίζει από το Θέρισσο και φτάνει στους πρόποδες της κορυφής Καλόρος.

Στον κυρίως ορεινό όγκο των Λευκών Ορέων υπάρχουν μόνο μονοπάτια που χρησιμοποιούν οι κτηνοτρόφοι και οι ορειβάτες. Υπάρχουν τέσσερα καταφύγια το καταφύγιο **Καλέργη, Κατσιβέλι, Βολίκα και την Ταύρης**. Ανήκουν όλα στο Ε.Ο.Σ. Χανίων (Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος). Στις νότιες απόκρυμνες πλαγιές υπάρχουν τα πιο εντυπωσιακά φαράγγια της Κρήτης όπως το φημισμένο φαράγγι της **Σαμαριάς ή Φάραγγας** που σχηματίζεται ανάμεσα στις επαρχίες Σελίνου και Σφακιών. Άγριο και καταπληκτικό το φαράγγι της Σαμαριάς έχει μήκος 18 χλμ. , βάθος 400-500μ. και πλάτος 20-40μ.

Ένα μικρό ρυάκι τους καλοκαιρινούς μήνες τρέχει στο βάθος που όμως τον χειμώνα μεταβάλλεται σε ένα πολύυδρο και ορμητικό χείμαρρο που τότε στα στενά περάσματα αποκτά βάθος πολλών μέτρων. Τα πέτρινα πλευρά του φαραγγιού σκεπάζονται κάπου-κάπου από πελώρια πεύκα και άγρια κυπαρίσσια.

Στη δυτική γωνιά των Λευκών Ορών βρίσκεται το φημισμένο οροπέδιο του **Ομαλού**. Από τα 1000 μέτρα και πάνω δεν υπάρχουν καθόλου δέντρα και γι' αυτό οι ντόπιοι τ' αποκαλούν **Μαδάρες** (= γυμνά βουνά). Η μόνη βλάστηση είναι χαμηλοί θάμνοι και πολλά αγριολούλουδα. Μέσα στα φαράγγια όμως η βλάστηση και η άγρια ζωή οργιάζουν. Στον μοναδικό Εθνικό Δρυμό της Κρήτης έχει διασωθεί ένα μεγάλο μέρος της πλούσιας κρητικής πανίδας και χλωρίδας. Πυκνές συστάδες από κυπαρίσσια, πρίνους και πεύκα, πηγές με πλούσια νερά, απότομα βράχια και δυσπρόσιτες πλαγιές συνδέτουν ένα βιότοπο όπου επιβιώνει ο μοναδικός στον κόσμο **κρητικός αίγαγρος** που οι ντόπιοι το λένε **αγρίμι**) και σημαντικοί πληθυσμοί από κουνάβια, ασβούς, όρνια κ.ά.

Συνεχίζοντας ανατολικότερα από το **Οροπέδιο του Ασκύφου** διασχίζουμε ένα ημιορεινό τοπίο με πολλές κορυφές και πολλές επίπεδες καλλιεργήσιμες εκτάσεις και βοσκοτόπια ανάμεσά τους. Σ' όλη αυτή την περιοχή υπάρχουν διάσπαρτα πολλά μικρά χωριά γεωργών και κτηνοτρόφων εντελώς ανεπηρέαστα από τον τουρισμό. Στα νότια υπάρχει το εντυπωσιακό φαράγγι του **Κοτσουφού** και το **Κουρταλιώτικο** φαράγγι μέσα από τα οποία στριμώνχονται οι δρόμοι που οδηγούν στην τουριστική παραλία του Πλακιά και στο ιστορικό μοναστήρι της Πρέβελης.

Από την παραλία του Πλακιά και μέχρι τον Άγιο Παύλο ένας μονοκόμματος ορεινός όγκος, ο **Σιδέρωτας** προφυλάσσει από τον

τουρισμό μερικές από τις ωραιότερες παραλίες της Κρήτης που κρύβονται πίσω του και ο **Κέδρος** όπου ανάμεσα απ▲ τα δύο βουνά περνά ο κεντρικός δρόμος Ρεδύμνου- Ιεράπετρας. Η **κοιλάδα του Αμαρίου** είναι καταπράσινη και προστατευμένη περιοχή που κατοικείται διαρκώς από τα μινωικά χρόνια.

Πιο πέρα συναντάμε τον **Ψηλορείτη** την υψηλότερη κορυφή της Κρήτης 2.456μ. Πάνω στην κορυφή δεσπόζει το μικρό ζωκλήσι του Τίμιου Σταυρού, σεμνή χριστιανική συνέχεια της πανάρχαιας μινωικής παράδοσης των Ιερών Κορυφής. Στα ανατολικά απλώνεται το εντυπωσιακό **οροπέδιο της Νίδας** στα 1.400 υγόμετρο περικλειστο από χιονισμένες κορυφές και γυμνές βουνοπλαγιές. Σε μια από αυτές βρίσκεται το **Ιδαίο Αντρο**, η σπηλιά όπου σύμφωνα με τη μυθολογία μεγάλωσε ο Δίας και λίγο πιο νότια ένα άλλο ιερό σπήλαιο των Μινωιτών, το σπήλαιο των Καμαρών. Εκτός από αυτά, στον Ψηλορείτη υπάρχουν εκατοντάδες εξερευνημένα και ανεξερευνητα σπήλαια **ένας πραγματικός παράδεισος για τους σπηλαιολόγους**. Ανάμεσα στα γραφικά χωριουδάκια και στη σκιά των απόκρυμνων πλαγιών υπάρχουν μονοπάτια που οδηγούν στις πλούσιες πηγές του **Ζάρου** και ένας χωματόδρομος που ανηφορίζει προς τα βόρεια και καταλήγει στο δάσος του **Ρομβά**.

Νότια από τον Ψηλορείτη ξεκινά και απλώνεται προς τα ανατολικά η **κοιλάδα της Μεσάρας** ο πιο μεγάλος και εύφορος κάμπος στο νησί. Έχει μήκος περίπου 40 χλμ. πλάτος από 5 έως 20 χλμ. και στο

μεγαλύτερο μέρος της είναι σκεπασμένη με πλαστικά δερμοκόπια. Σχηματίστηκε με μια τευτονική καταβύθιση της γης η οποία άφησε να προεξέχουν ως ανεξάρτητα βουνά τα **Αστερούσια Όρη**.

Ανατολικά από τα Αστερούσια υψώνονται απότομα οι βουνοπλαγιές της **Δίκτης**, τα **Λασιδιώτικα Βουνά** όπως τα λένε οι ντόπιοι. Η υψηλότερη κορυφή είναι η Δίκη και ακολουθούν και άλλες πάνω από τα 1.500μ. Ανάμεσά τους σχηματίζονται λιγότερο γνωστά αλλά πολύ ωραιότερα οροπέδια από το τουριστόπληκτο **οροπέδιο του Λασιδίου** όπως το οροπέδιο του Αφέντη Χριστού, το οροπέδιο του Καδαρού και το οροπέδιο του Ομαλού στα νότια. Στη Δίκη σώζονται μέχρι σήμερα τα πιο πυκνά δάση της Κρήτης μέσα από τα οποία περνάνε πολλές εντυπωσιακές ορεινές διαδρομές.

Ο τελευταίος ορεινός όγκος της Κρήτης στο ανατολικό άκρο της είναι η **Θρύπη** με κορυφή τον Αφέντη Εσταυρωμένο (1476μ.)

Η Κρήτη βρίσκεται στο κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου σε ίση απόσταση από τις ακτές της Ιταλίας, της Μέσης Ανατολής, της Αφρικής και των Δαρδανελλίων. Είναι το σημείο όπου συναντιούνται τρεις πολιτισμοί, της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής. Η θέση αυτή είναι στρατηγική που εδραιώνει την κυριαρχία στην Ανατολική Μεσόγειο και ελέγχει τους εμπορικούς δρόμους μεταξύ Ανατολής και Δύσης ενώ ήταν η κύρια αιτία για τις σκληρές και συνεχείς επιθέσεις που γνώρισε το νησί σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του μέχρι σήμερα.

Ο Βυθός

Ένα μεγάλο μέρος της Ανεξερεύνητης Κρήτης βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας. Για να διαβούμε αυτό το σύνορο και να γνωρίσετε τα πανέμορφα τοπία και τους κατοίκους τους βυθού είναι αρκετή μια μάσκα, ένας αναπνευστήρας και ένα ζευγάρι βατραχοπέδηλα κολύμβησης. Υπάρχουν πολλά καταδυτικά κέντρα στην Κρήτη που οργανώνουν καταδυτικές εξορμήσεις και έχουν εκπαιδευτικά σεμινάρια.

Στους βυθούς της Κρήτης ζουν πάρα πολλά είδη γαριών. Η **αδερίνα**, ο **γάβρος** και η **σαρδέλα** είναι μικρά αφρόγαρα που μετακινούνται κοπαδιαστά. Με μεγάλη παρατηρητικότητα θα δούμε στα μεσόνερα της ζέρας σε βάθη 5-15 μέτρα, μικρά ή μεγάλα κοπάδια από **μελανούρια** με το χαρακτηριστικό μαύρο δακτυλίδι γύρω από τη βάση της ουράς τους, να μοιάζουν ακίνητα και αδιάφορα για ότι γίνεται γύρω τους. Αν όμως εμφανιστεί από τα βαθιά κάποιο κοπάδι από **συναγρίδες** τότε εξαφανίζονται τρομαγμένα στα πλησιέστερα βράχια. Οι συναγρίδες είναι οι βασίλισσες του βυθού με εντυπωσιακά χρώματα, αρχοντική κατασκευή και κοφτερά δόντια. Σπανιότερα θα συναντήσουμε τα **μαζιατικά** μεταναστευτικά γάρια με υδροδυναμική κατασκευή και αστραφτερό ασημένιο χρώμα που εμφανίζονται στις αρχές της άνοιξης και μένουν μέχρι το καλοκαίρι. Σε πολύ βαθύτερα νερά, στη μέση του πελάγους ζουν οι **τόνοι** και οι **ξιφίες** σε βάθος 50 μέτρων στους λεγόμενους πάγκους όπως ζουν τα **φαγκριά** και τα **λιθρίνια**. Άλλα είδη γαριών που κατοικούν στον βυθό του Κρητικού πελάγους είναι ο

ροφός, οι σαργοί, οι τσιπούρες, οι σπκιώνες και οι αστακοί. Έξω από τα βράχια συναντάμε χελούδες, πέρκες, σκορπιούς και πάμπολλα πολύχρωμα γαράκια όπως οι καλόγριες εξαιτίας του κατάμαυρου χρώματος τους, τα μπαρμπούνια, οι σκάροι και οι μурμουρές.

Δυστυχώς αυτός ο υποθαλάσσιος παράδεισος απειλείται διαρκώς από την αυξανόμενη ρύπανση που προκαλούν τα βιομηχανικά απόβλητα, τα πλοία, οι πετρελαιοκηλίδες, τα φυτοφάρμακα κ.ά. Απειλείται από την υπεραλίευση με τη χρήση καταστροφικών μέσων όπως τα συρόμενα δίκτυα βυθού.

Ειδικά στην Ελλάδα πολύ μεγάλη ζημιά προκαλούν στη θαλάσσια πανίδα οι παράνομοι γαράδες που χρησιμοποιούν δυναμίτη και οι παράνομοι ερασιτέχνες γαράδες που γαρεύουν με αυτόνομες συσκευές κατάδυσης ημέρα ή νύκτα. Σημαντική ζημιά δυστυχώς προκαλούν οι γραφικού Καλύμνιοι σφουγγαράδες οι οποίοι έμειναν χωρίς δουλειά από τότε που ανακαλύφτηκε το τεχνητό σφουγγάρι. Για λόγους κοινωνικής πρόνοιας το ελληνικό κράτος τους παραχώρησε επαγγελματικές άδειες αλιείας και από τότε αυτή η μικρή τάξη έχει μετατραπεί σε εξολοθρευτές υποβρύχιας ζωής χρησιμοποιώντας συστήματα αυτόνομης κατάδυσης και γαροντούφεκα.

Οι λιμενικές αρχές καταβάλλουν σκληρές προσπάθειες να επιβάλλουν το νόμο αλλά τα μέσα που διαθέτουν είναι περιορισμένα. Σχετικώς με το γαροντούφεκο, η ελληνική νομοθεσία θέτει ορισμένους περιορισμούς και απαγορεύσεις. Απαγορεύεται αυστηρώς το

γαροντούφεκο: μετά τη δύση του ηλίου, με τη χρήση αυτόνομης καταδυτικής συσκευής, μέσα σε λιμάνια ή κοντά σε οργανωμένες πλαζ, με τη χρήση χημικών ουσιών και τον μήνα Μάιο που είναι ο μήνας αναπαραγωγής των γαριών. Έχουν δικαίωμα να γαρεύσουν μέχρι πέντε κιλά γάρια την ημέρα ανά άτομο ή ένα μεγάλο γάρι ανεξαρτήτως κιλών την ημέρα ανά άτομο.

Επικίνδυνα είδη θαλασσινών όντων μπορεί να θεωρηθούν οι σμέρνες, οι τσούχτρες, οι δράκαινες και οι αχινοί.

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ΄: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Νεολιθική εποχή (7000/6000 - 3000/2600) π.Χ

Τα πρώτα ανθρώπινα ίχνη που βρέθηκαν σήμερα στην Κρήτη ανάγονται στην Νεολιθική εποχή δηλαδή γύρω στην 7^η χιλιετία π.Χ. Ο πολιτισμός αυτός χαρακτηρίζεται από την εισαγωγή και άσκηση της γεωργίας, την εξημέρωση και την συντήρηση ορισμένων ζώων, την κατασκευή πέτρινων εργαλείων και όπλων και την εμφάνιση της κεραμικής. Στην αρχή οι άνθρωποι κατοικούν σε σπηλιές ενώ αργότερα κατασκευάζουν υποτυπώδη κτίσματα από ακατέργαστες πέτρες, πλίνθους και κλάδους. Τα εργαλεία τους για την άμυνα γίνονται από σκληρές πέτρες ενώ τα μικρότερα από ουιανό ή κόκκαλο.

Στην πλαστική κάνουν την εμφάνισή τους τα στεατοπυζικά ειδώλια που εικονίζουν παχύσαρκες γυναίκες που απαντώνται άλλωστε σ' όλη την Ανατολική Μεσόγειο. Τα αγαλματάκια φανερώνουν μια εκτεταμένη λατρεία σε μια γυναικεία θεότητα, προστάτιδα ίσως της γονιμότητας που στην εποχή του Μινωικού πολιτισμού αποβαίνει η σπουδαιότερη θεότητα.

Μινωική Εποχή (3000/2600 -1100 π.Χ.)

Την εποχή του Χαλκού η Κρήτη γίνεται το κέντρο του τότε κόσμου παρουσιάζοντας μεγάλη ακμή στην ναυτική τέχνη, στις εμπορικές σχέσεις της με τους υπόλοιπους λαούς της μεσογείου. Την ονομασία «Μινωική εποχή» την οφείλει στον Άγγλο αρχαιολόγο και ανασκαφέα

του ανακτόρου της Κνωσού Άρδουρ Έβανς και έγινε με βάση τις μυθολογικές και ιστορικές αναφορές (Όμηρος, Πλάτωνας, Αριστοτέλης) για το μυθικό βασιλιά, νομοθέτη και δικαστή της Κρήτης, Μίνωα. Με οδηγό τα κεραμικά ευρήματα ο Έβανς χώρισε την Μινωική εποχή σε τρεις περιόδους: την Πρωτομινωική, τη Μεσομινωική και την Υστερομινωική και κάθε μια από αυτές τις τρεις υποπεριόδους σημειώνοντας με λατινικούς αριθμούς I,II,III.

Σήμερα επικρατεί άλλη χρονολογική κατάταξη που προτάθηκε από τον καθηγητή Ν. Πλάτωνα με βάση την διάρκεια και καταστροφή των μεγάλων μινωικών ανακτόρων. Οι περίοδοι αυτοί είναι:

Προανακτορική Περίοδος (3000/2600 - 2000 π.Χ.)

Στην περίοδο αυτή τα σπίτια είναι χτισμένα με γερούς τοίχους, κάλυψη με κονίαμα, πολλαπλά δωμάτια και πλακόστρωτες αυλές. Οι νεκροί θάβονται σε σπηλαιώδεις κοιλότητες, σε χτιστούς θολωτούς τάφους ή σε βράχο πάνω ή σε ταφικά περιφράγματα. Στην κεραμική παρατηρείται τάση για προτίμηση σε ορισμένα σχήματα αγγείων όπως τα κύπελα, τα δίσκα σφαιροειδή κεραμικά σκεύη, η ραμφόστομη πρόχους, πλαστικά αγγεία σε σχήματα πουλιών ή ζώων, τα πέτρινα αγγεία (καμαραϊκός ρυθμός) και απεικονίσεις γυναικείων μορφών με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Για υλικά χρησιμοποιούν κομμάτια από χρυσό, ασήμι, χαλκό ή κασίτερο, ημιπολύτιμες πέτρες και γενικεύεται η χρήση σφραγίδων που κατασκευάζονται από κόκαλο, ελεφαντόδοτο και στεατίτη.

Παλαιοανακτορική Περίοδος (2000/1900 - 1700 π.Χ)

Με την περίοδο αυτή είναι συνδεδεμένη η ανάπτυξη της ιερογλυφικής γραφής και παράλληλα η πρώτη εμφάνιση της Γραμμικής γραφής αρκετά δείγματα της οποίας βρέθηκαν στο ανάκτορο της Φαιστού. Παλαιά ανάκτορα παρουσιάζουν δείγματα εξελιγμένης αρχιτεκτονικής όπως η διάταξη των διαμερισμάτων γύρω από μια κεντρική αυλή, τα μικρά ιερά, τις πολλές αποθήκες, σειρά δωματίων σε διάφορα επίπεδα, πρότυλα και μνημειώδεις εισόδους.

Οι νεκροί δάβονται εν μέρει σε θολωτούς τάφους, οστεοφυλάκια, λάρνακες και πίδους όταν πρόκειται για ατομικές ταφές και εμφανίζονται για πρώτη φορά οι θαλαμοειδείς τάφοι.

Στην κεραμική επικρατεί αρχικά ο ρυθμός Μπαρμποτίνε που χαρακτηρίζεται από πολλές διακοσμητικές προεξοχές της επιφάνειας του αγγείου και αργότερα ο καθαρά ζωγραφικός (καμαραϊκός) ρυθμός.

Η πλαστική χαρακτηρίζεται από πήλινα αναθηματικά είδωλα από τα οποία αντλούνται πολλές πληροφορίες για τον τρόπο που ντύνονταν οι Μινωίτες.

Εντελώς ξαφνικά τα ανάκτορα ισοπεδώνονται από κάποια τρομερή καταστροφή, γεγονός που αποδόθηκε σε σεισμό ή εισβολή νέων πληθυσμιακών στοιχείων στα 1700 π.Χ.

Νεοανακτορική Περίοδος (1700 - 1400/1380 π.Χ.)

Παρά την φοβερή θεομηνία νέα παλάτια χτίζονται πάνω στα ερείπια των παλαιών. Είναι πολυδαίδαλα, μεγαλόπρεπα και πολυτελή. Τέτοια ανάκτορα σαν και αυτό της Κνωσού που φαίνεται ότι είχε πάνω από 1500 δωμάτια δημιούργησαν στη φαντασία των ανθρώπων το μύθο του «λαβύρινθου» και του τρομερού Μινώταυρου.

Η Μινωική κοινωνία διαθρώνεται σε πυραμίδα με βάση τους γεωργούς και ανώτατη κορυφή το βασιλιά κάθε ανακτόρου που είναι συγχρόνως και ο θρησκευτικός αρχηγός. Πιστεύεται ότι πρέπει να επικρατούσε κάποιο σύστημα ιεράρχησης ανάμεσα στα διάφορα μινωϊκά κέντρα με κυρίαρχο ενδεχομένως τον ηγεμόνα της Κνωσού. Το σύστημα αυτό για την μεν Κρήτη ονομάζεται «μινωική ειρήνη» έξω δε από την Κρήτη σε μινωική θαλασσοκρατία.

Στην κεραμική επικρατούν διάφοροι φυσιοκρατικοί ρυθμοί: ο θαλάσσιος, ο ρυθμός της χλωρίδας και ο ανακτορικός με τεκτονικά σχήματα οργανωμένα σε ζώνες.

Στην πλαστική επικρατούν μικρές μορφές ειδωλίων από πηλό, ελεφαντόδοντο, χρυσό, φαγεντιανή και υαλόμαζα. Στα αντικείμενα της πλαστικής τέχνης ανήκουν και τα πέτρινα σπονδικά αγγεία, τα ρυτά όπως λέγονται πολλά από τα οποία παίρνουν σχήμα κεφαλής κάποιου ζώου, συνήθως ταύρου, αίλουρου ή θαλάσσιου τρίωνα.

Η μεταλλοτεχνία γνωρίζει μεγάλη άνθηση όπως δείχνουν χάλκινα σκεύη, όπλα και εργαλεία κάθε είδους. Οι νεοανακτορικές σφραγίδες

είναι φακόσχημες ή αμυγδαλωτόσχημες με παραστάσεις από το ζωικό βασίλειο ή το λατρευτικό κύκλο.

Η γραφή εξελίσσεται πια στο γραμμικό σύστημα Α στο οποίο έχουν διασωθεί κείμενα γραμμένα σε πήλινες πινακίδες που βρέθηκαν στα αρχεία των ανακτόρων ή των επαύλεων.

Οι νεκροί αυτής της περιόδου θάβονται μέσα σε λαξευτούς θαλαμοειδής τάφους με διώροφες κατασκευές όπου συνδυάζεται και το ιερό για τη λατρεία των νεκρών ή της θεότητας.

Εντελώς ζαφνικά στο απόγειο της ακμής τους όλα τα μινωικά κέντρα καταστρέφονται γύρω στα 1450 π.Χ. από αιτία που αποδόθηκε στην έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Τα μινωικά κέντρα εγκαταλείπονται εκτός από την Κνωσό όπου η ζωή επαναλαμβάνεται με κάποια μεταβολή στα έθιμα. Ο Έβανς χαρακτήρισε σε αυτή την μεταβολή «δυναστική» σπληνιγμένος στην εμφάνιση της Γραμμικής Β που θεωρήθηκε πρόιμη μορφή της ελληνικής. Η τελική καταστροφή και εγκατάλειψη, τοποθετείται γύρω στα 1400 ή λίγο αργότερα, του ανακτόρου της Κνωσού.

Μεταανακτορική Περίοδος (1400/1380 - 1100 π.Χ.)

Με την τελική καταστροφή του ανακτόρου περιορίστηκε και η ακτινοβολία του νησιού. Ωστόσο απλά μυκηναϊκά μέγαρα χτίστηκαν από τους Αχαιούς πάνω στα ερείπια μινωικών αγροικιών και αναπτύχθηκε περισσότερο η Δυτική πλευρά του νησιού με οικισμούς

όπως οι: Πολυρρηνεία, Κίσσαμος, Πέργαμος, Κυδωνία που άκμασαν κυρίως στους Ιστορικούς - Ελληνικούς Χρόνους.

Στην κεραμική επικρατεί η «μυκηναϊκή κοινή» δηλαδή μια ομοιομορφία όπου τα σχέδια γίνονται απλές γραμμικές ή κυματοειδής παραστάσεις. Στην κοσμηματοποιία επικρατούν τα περιδέραια από γύφους φτιαγμένες με χρυσό έλασμα, υαλόμαζα και σάρδιο ενώ η σφραγιδογλυφία υστερεί σημαντικά σε δημιουργική δύναμη αλλά σε περιγραφικότητα των λεπτομερειών που αποδίδονται σχηματικά και με έντονη ακαμψία. Οι τάφοι συνεχίζουν με κάθετο όρυγμα, χτιστοί, λαξευτοί, θαλαμοειδής όπου τοποθετούνται λάρνακες σε σχήμα λουτήρα ή κυβωτιόσχημοι.

Τελικά οι παλαιοί κάτοικοι - το μινωϊκό-αχαϊκό στοιχείο - είτε αφομοιώθηκε με τους ισχυρούς επήλυδες, είτε κατέφυγε σε απομονωμένες, απόκρημνες περιοχές, διατηρώντας ότι κατάλοιπα μπόρεσε να συγκρατήσει από τον ήδη εκφυλισμένο μινωϊκό/μυκηναϊκό πολιτισμό του. Στην «υπο μινωϊκή» ή «πρωτογεωμετρική» φάση (1100 - 1000/970 π.Χ.) που δίνει την εντύπωση της γενικής παρακμής προετοιμάζεται ο αυστηρός τρόπος ζωής των δωρικών πόλεων που θα οδηγήσει αργά και σταθερά στο ελληνικό θάύμα.

Γεωμετρική και ανατολίζουσα περίοδος (900-600 π.Χ.)

Στην περίοδο αυτή οργανώνονται οι δωρικές πόλεις σύμφωνα με το αριστοκρατικό πολίτευμα. Την εκλεκτότερη τάξη την αποτελούν οι

ιππείς από τους οποίους κάθε χρόνο εκλέγονται οι **δέκα κόσμοι** που είναι οι ανώτεροι άρχοντες, με πολιτικά, στρατιωτικά, θρησκευτικά και δικαστικά δικαιώματα με απόλυτη δηλαδή εξουσία. Οι παλαιοί κόσμοι εισέρχονται μετά το πέρας της θητείας τους στη Βουλή ή τη Γερουσία. Παράλληλα λειτουργεί και η **Εκκλησία του Δήμου** σώμα χωρίς ουσιαστικές δικαιοδοσίες όπου μετείχαν όλοι οι ελεύθεροι πολίτες δηλαδή οι ίδιοι, οι νέοι κατακτητές. Οι παλαιότεροι κάτοικοι διαιρέθηκαν στους **περίοικους** αγρότες που διατήρησαν τα κτήματά τους έναντι καταβολής ανάλογου βαρύ φόρου, τους **Μινώιτες** που ήταν δούλοι στα δημόσια κτήματα και τους **Κλαρώτες** ή **Αφαμιώτες** δούλους στα ιδιωτικά κτήματα.

Οι Δωριείς πολίτες ζούσαν από μικροί αυστηρή στρατιωτική ζωή, ανάλογη της Σπάρτης, οργανωμένοι στις **αγέλες** όπου γυμνάζονταν και σκληραγωγούνταν ομαδικά ώσπου να γίνουν άντρες και άριστοι πολεμιστές. Οι Δωριείς της Κρήτης ήταν ιδιαίτερα προηγμένοι σε θέματα νομοθεσίας.

Στην τέχνη της περιόδου αυτής εμφανίζονται μυθολογικές σκηνές στην αγγειογραφία, στη μεταλλοτεχνία και στην πλαστική όπου παρατηρούνται αιγυπτιακές επιδράσεις, κάνει την εμφάνισή της η μεγάλη **δαιδαλική τέχνη** της Κρητικής Σχολής.

Αρχαϊκή περίοδος (650-500 π.Χ.)

Ιδιαίτερη ακμή γνώρισε η δαιδαλική τέχνη με έργα όπως οι πέτρινες θεές από την Ελεύθερνα, οι καθιστικές θεές από τον αρχαϊκό ναό στον

Πρινιά και διάφορες ελληνικές θεότητες που αποδίδονται σε ανάγλυφες πλάκες ή πέτρινα, πήλινα ή χάλκινα σφυρήλατα αγάλματα. Η μεταλλοτεχνία παρουσιάζει μυθολογικές σκηνές σε ελάσματα και σειρές όπλων. Όμως με τους συνεχείς εμφυλίους πολέμους οι τεχνίτες σκόρπισαν και στην Κλασική Περίοδο η Κρήτη φαίνεται αποκομμένη από τον υπόλοιπο κόσμο.

Κλασική - Ελληνιστική περίοδος (500-69 π.Χ)

Στην κλασική περίοδο η Κρήτη απομονώθηκε από την υπόλοιπη Ελλάδα. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων, των οργανωμένων σε ανεξάρτητες διοικήσεις και οι συνασπισμοί ανάμεσα στις πιο ισχυρές από αυτές δεν άφηναν περιθώρια για εξωτερικές πολεμικές επιχειρήσεις και επεμβάσεις αλλά ούτε και για αξιόλογες δημιουργίες στον τομέα της καλλιτεχνίας εκτός από το εμπόριο που συμβάλλει σε κάποια ευημερία.

Στα επόμενα 250 χρόνια οι κρητικές πόλεις πότε συνάπτουν και πότε διαλύουν συμμαχίες με διάφορες δυνάμεις όπως η Σπάρτη, η Μακεδονία, η Αίγυπτος και η Ρόδος. Η Κρήτη στα ελληνιστικά χρόνια γίνεται τόπος και καταφύγιο πειρατών και μισθοφόρων.

Ρωμαϊκή περίοδος (69 π.Χ - 395 μ.Χ.)

Ο ύπατος Κόιντος Καϊκίλιος Μέτελος κατόρθωσε ύστερα από τριετείς σκληρούς αγώνες να κατακτήσει όλο το νησί. Η Κρήτη έγινε ρωμαϊκή

επαρχία με έδρα τη Γόρτυνα που έφερε και τη μικρότερη αντίσταση. Αργότερα ενώθηκε σε μια επαρχία με την Κυρηναική.

Κάτω από την ρωμαϊκή διοίκηση, οι πόλεις και ιδιαίτερα η Γόρτυνα στολίστηκαν με πολλά και ωραία οικοδομήματα και καλλιτεχνήματα και γλυπτικές απομιμήσεις των κλασικών έργων του Πολύκλειτου, του Πραξιτέλη, του Φειδία και προσωπογραφίες Ρωμαίων αυτοκρατόρων και αναγλύφων. Από την Κρήτη πιστεύεται ότι πέρασε το 60 μ.Χ. ο Απόστολος Παύλος όπου και έχρισε μαθητή του τον Τίτο πρώτο επίσκοπο Γόρτυνας.

Α΄ Βυζαντινή Περίοδος (395-824 μ.Χ.)

Ύστερα από τη διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους σε Ανατολικό και Δυτικό από το Μέγα Θεοδοόσιο η Κρήτη αποτέλεσε επαρχία του Ανατολικού κράτους και αργότερα έγινε θέμα υπό Βυζαντινό στρατηγό. Εμπεδώθηκε ο χριστιανισμός και χτίστηκαν πολλές παλαιοχριστιανικές βασιλικές εκκλησίες μεταξύ των οποίων η επιβλητική εκκλησία του Αποστόλου Τίτου στη Γόρτυνα η οποία έγινε και η Μητρόπολη της Εκκλησίας της Κρήτης.

Το νησί έμεινε έξω από την σφαίρα των πολιτικό-οικονομικών επιρροών και έγινε στόχος βαρβαρικών επιδρομών με αποκορύφωνα τον 7^ο αιώνα τις αραβικές επιθέσεις.

Αραβική περίοδος (824-961 μ.Χ.)

Οι Άραβες Σαρακηνοί που είχαν εκδιωχθεί από την Ισπανία και την Αλεξάνδρεια με αρχηγό τον Αμπού Χάης Ομάρ αποβιβάζονται στην Κρήτη, το νησί που «ρέει μέλι και γάλα». Καταστρέφουν την Γόρτυνα, καταλαμβάνουν σε λίγο το νησί και χτίζουν στη δέση του σημερινού Ηρακλείου την πρωτεύουσά τους, τον Χάντακα που τον οχυρώνουν με τείχη και βαθιές τάφρους. Η Κρήτη γίνεται ορμητήριο πειρατών και ληστρικών επιδρομών επί ενάμιση αιώνα στη διάρκεια του οποίου αποτυγχάνουν όλες οι προσπάθειες των Βυζαντινών να την επανακτήσουν.

Β΄ Βυζαντινή Περίοδος (1204-1669 μ.Χ.)

Οι Άραβες εξοντώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν και η ανάκτηση της Κρήτης έγινε από τον βυζαντινό στρατηγό Νικηφόρο Φωκά. Οι προσπάθειες του συγκεντρώθηκαν στην αναζωογόνηση και ενίσχυση του ντόπιου πληθυσμού είτε με τους στρατιώτες του στους οποίους μοιράσθηκαν οι αραβικές περιουσίες είτε με τον επαναπατρισμό ξενιτεμένων Κρητικών και άλλων Χριστιανών από τις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Προς το τέλος του 12^{ου} αιώνα στάλθηκαν στην Κρήτη καινούργιοι άποικοι με αρχηγούς 12 βυζαντινά αρχοντόπουλα όπου οι οικογένειες αυτές δημιούργησαν τη νέα κρητική αριστοκρατία.

Βενετοκρατία (1024-1669 μ. Χ.)

Το 1204 και έπειτα από την κατάλυση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Φράγκους, η Κρήτη περιήλθε στην εξουσία του Βονιφατίου του Μομφερατικού ο οποίος όμως αντί 1000 αργυρών μάρκων την πούλησε αργότερα στη Βενετία. Έτσι εγκαθιδρύθηκε στη Κρήτη το Ενετικό καθεστώς που είχε διάρκεια τεσσαρισήμισυ αιώνες.

Οι Ενετοί αναγνώρισαν την Ορθόδοξη θρησκεία των Κρητών, διατήρησαν τον Χάνδακα σαν πρωτεύουσά τους που τον περιέβαλαν με το ισχυρότερο τείχος της εποχής. Επίσης έχτισαν πολλά φρούρια στα οποία εγκατέστησαν φρουρές με διοικητές τους «καστελάνους» δηλαδή αυτούς που κυβερνούσαν το καστέλο, το κάστρο. Ο διοικητής όλου του νησιού ονομαζόταν Δούκας και τη νέα αριστοκρατία δεν την αποτελούσαν μόνο Βενετοί άποικοι αλλά και πολλοί Έλληνες ευγενείς στους οποίους είχαν αφήσει άδικτες τις μεγάλες γεωργικές ιδιοκτησίες τους.

Η ενετική διοίκηση ήταν απομυζητική και καταπιεστική. Οι Κρητικοί αναγκάστηκαν πολλές φορές να ξεσηκωθούν καταλήγοντας σε αιματηρή αποτυχία.

Με τον καιρό κατακτητές και πολιορκημένοι μπόρεσαν να συνυπάρξουν. Η τελευταία περίοδος της Βενετοκρατίας υπήρξε εποχή Αναγέννησης για την Κρήτη, αφήνοντας μνημεία, εκκλησίες, αγιογραφίες, λογοτεχνικά κείμενα.

Στο μεταξύ ο μεγάλος εχθρός, οι Τούρκοι, πλησίαζε και οι δύο ως τώρα αντίπαλες παρατάξεις ενώθηκαν. Αφού έπεσαν τα Χανιά και το Ρέθυμνο, δύο χρόνια αργότερα έπεσε και ο Χάντακας ενώ όλος ο Δυτικός κόσμος παρακολουδούσε τον αγώνα. Τα δύο τελευταία χρόνια της πολιορκίας, την άμυνα είχε αναλάβει ο Φραγκίσκος Μοροζίνι που τελικά αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει.

Τουρκοκρατία (1669-1898 μ.Χ.)

Οι Τούρκοι επέτρεψαν στους πολιορκημένους να φύγουν κρατώντας όσοι Βενετοί απόμειναν ελάχιστα κάστρα. Πολλοί Κρητικοί έγιναν κρυπτοχριστιανοί ή κατέφυγαν στα βενετσιάνικα κάστρα αρχίζοντας την αντίσταση ενάντια στον εχθρό.

Το νησί διαιρέθηκε σε πασαλίκια, επιβλήθηκαν εξοντωτικές φορολογίες, χαράτσια και δημεύσεις δημοσίων και ιδιωτικών περιουσιών που λύγισαν πραγματικά τους Κρητικούς και τους αφαίρεσαν κάθε κίνητρο για δουλειά και καλύτερευση.

Με την Ελληνική Επανάσταση του 1821 ξεσηκώθηκε και η Κρήτη που ήταν έτοιμη από καιρό. Όταν όμως υπογράφηκε στο Λονδίνο το πρωτόκολλο που κήρυττε την Ελλάδα ανεξάρτητη η Κρήτη έμεινε έξω από τον διακανονισμό και το 1832 παραδόθηκε - στην κυριολεξία πουλήθηκε- με την ανεκτική πολιτική των μεγάλων δυνάμεων από τον σουλτάνο στον Μεχμέτ Αλί της Αιγύπτου. Οι Αιγύπτιοι την κράτησαν ως το 1840 αλλά από το 1841 το νησί ξαναπέρασε στην κυριαρχία των Τούρκων. Ακολούθησαν, μεγάλοι αγώνες με αποκορύφωμα την

εξέγερση του 1866 που κράτησε τρία χρόνια καταλήγοντας στο ηρωικό ολοκαύτωμα του Αρκαδίου. Το 1878 η Σύμβαση της Χαλέπας αναγνώριζε την αυτοδιοίκηση του χριστιανικού πληθυσμού που όμως καταπατήθηκε σύντομα από τους Τούρκους.

Τέλος, το 1898 ύστερα από ένα συμβάν που στοίχισε την ζωή του Άγγλου πρόξενου και Άγγλων στρατιωτών στο Ηράκλειο επεμβαίνουν οι μεγάλες δυνάμεις και αναγκάζουν τους Τούρκους να αποσύρουν τα στρατεύματά τους από το νησί.

Κρητική πολιτεία (1898-1913)

Το 1898 ο πρίγκηπας Γεώργιος της Ελλάδας γίνεται ο πρώτος ύπατος αρμοστής της Κρήτης κάτω από την προστασία των τριών μεγάλων δυνάμεων της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας. Η Κρητική Πολιτεία αποκτά σε λίγο σύνταγμα, εκλεγμένη κυβέρνηση και εσωτερική οργάνωση.

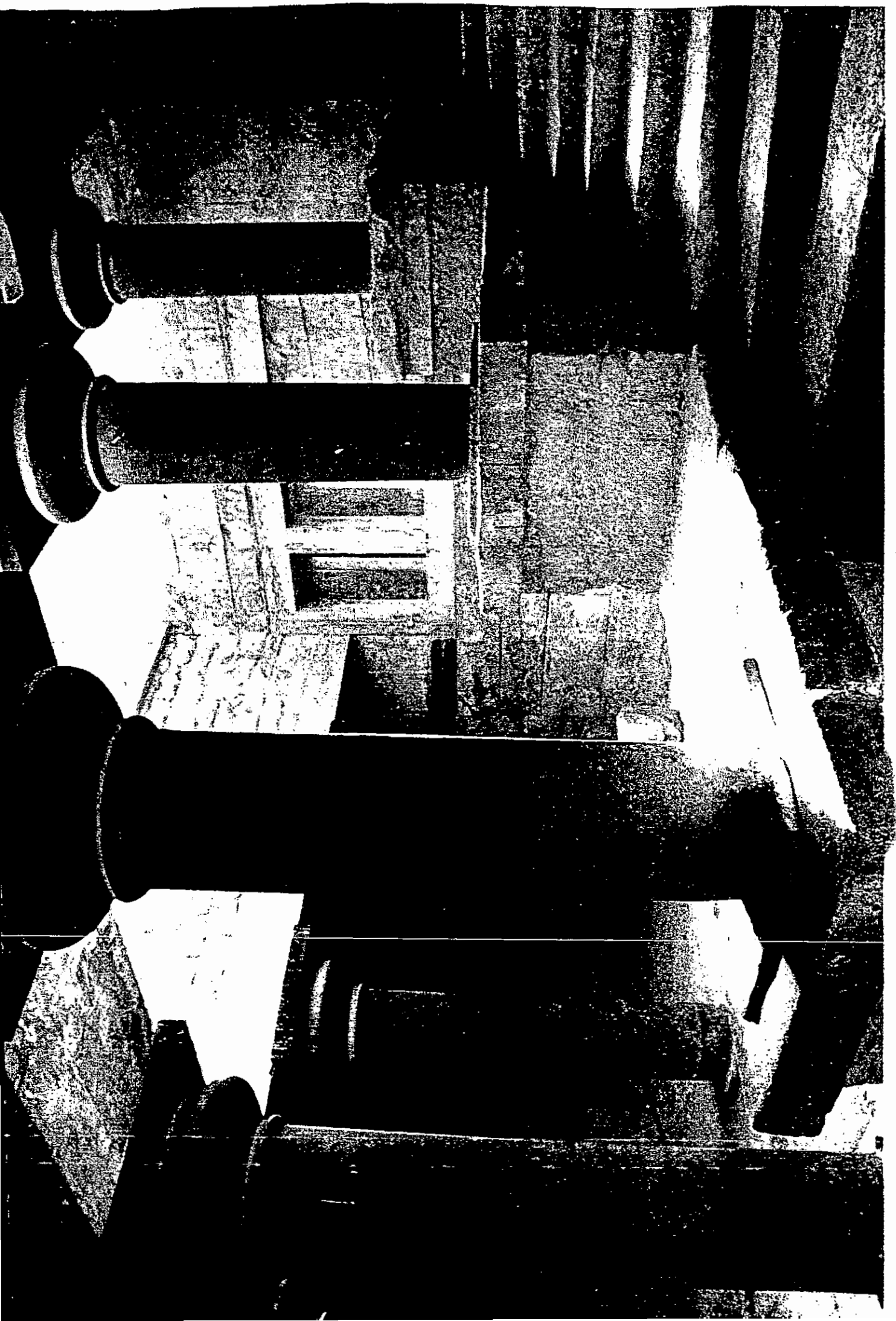
Το θέμα για ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα έρχεται και ξανάρχεται στις αποφάσεις των Συνελεύσεων ώσπου το 1905 καταλήγει στο επαναστατικό κίνημα του Ε. Βενιζέλου - το μετέπειτα πρωθυπουργό της Ελλάδας - ενάντια στην ισχύουσα κυβέρνηση του πρίγκηπα Γεωργίου και την «προστασία» των μεγάλων δυνάμεων. Η επανάσταση αποτυγχάνει όμως ήδη έχει χαρακτεί ο δρόμος για την ένωση με την Ελλάδα που πραγματοποιείται το 1913. Στην Κρήτη στέλνεται ως γενικός διοικητής ο Σ. Δραγούμης ενώ στη Βουλή των Ελλήνων εισέρχονται επίσημα πια οι αντιπρόσωποι που κρητικού λαού.

Νεότεροι χρόνοι (1913 - μέχρι σήμερα)

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, το 1923, 30.000 Τούρκοι εγκατέλειψαν το νησί και περίπου 13.000 Έλληνες από τη Μικρά Ασία ήρθαν και οργανώθηκαν σε οικισμούς γύρω από τις κύριες πόλεις και κωμοπόλεις της Κρήτης.

Η γεωργία, το εμπόριο και ο τουρισμός άρχισαν ν' αναπτύσσονται. Το 1941 έγινε η κατάκτηση του νησιού από αέρος από τους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές του Γ' Ράιχ. Χιλιάδες Βρετανοί στρατιώτες που είχαν κατέβει στο νησί πιεζόμενοι από τους εισβολείς διέφυγαν μέσω των βουνών, στη νότια ακτή της Κρήτης από όπου και φυγαδεύτηκαν στην Αίγυπτο. Οι Κρητικοί γνώρισαν επί 4 χρόνια νέο κύκλο κατοχής κάτω από συνθήκες βίας, στερήσεων παντός είδους και εξοντωτικών αντιποίνων στους πληθυσμούς των χωριών τους από τα οποία πολλά κάπκαν. Η αντίσταση οργανώθηκε πεισματικά. Ένα από τα αξιομνημόνευτα γεγονότα της Κατοχής ήταν και η απαγωγή του Γερμανού διοικητή Κράιπε από τους αντάρτες.

Με την ανάκτηση της ελευθερίας άρχισε η ανασυγκρότηση του νησιού κυρίως μετά το 1960 όπου παρατηρήθηκε ένα κλίμα «τουριστικής έκρηξης» στη χώρα μας.

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ΄: ΗΘΗ - ΕΘΙΜΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η Γέννηση

Τα παιδιά ήταν - και είναι στις περισσότερες περιπτώσεις - η προϋπόθεση του γάμου. Οι άνθρωποι παντρεύονται για να κάνουν παιδιά. Τα συναισθήματα, τουλάχιστον αυτά που προηγούνται του γάμου δεν γνώρισαν ποτέ, ως κίνητρο, την καθολικότητα που γνώρισε η σκοπιμότητα της τεκνοποίησης. Είναι γνωστά έθιμα και δεσμοί αποπομπής της στείρας γυναίκας ή της πρόσληψης από τον άντρα μιας δεύτερης που θα του εξασφάλιζε παιδιά.

Η αναγκαιότητα - και ο μηχαναγκασμός- της τεκνοποίησης οδηγούσε σε ακραίες συμπεριφορές: σε ορισμένα μέρη ο παπάς δεν δεχόταν το «πρόσφορο» των άτεκνων για την λειτουργία του. Ή οι γυναίκες δεν δανείζονταν προζύμι από τη στείρα γυναίκα. Η γυναίκα πλήρωνε, προπάντων, το τίμημα της ατεκνίας σε μια ανδροκρατικά δομημένη κοινωνία όπου εξάλλου ούτε η σκέψη μπορούσε να γίνει για επιστημονική ιατρικό έλεγχο αυτών των θεμάτων.

Είναι λοιπόν, ευεξήγητο ότι το μαγικό πλαίσιο των εθίμων της γέννησης άργησε να αχρηστευτεί. Κατά πολλούς εξακολουθεί να υφίσταται σε διάφορους βαθμούς ως σήμερα. Δεν είναι απαραίτητο να πάμε πολύ πίσω στο παρελθόν για να βρούμε π.χ. ζωντανή πίστη στο «ζήλημα»: κάτι που επιδίμησε να φάει η έγκυος και δεν μπόρεσε

αποτυπώνεται σε κάποιο σημείο του δέρματος του παιδιού που θα γεννηθεί. Άγνωστη δεν είναι και σήμερα η χρήση του «κρατητήρα» (ανεβασταχτήρα), κόκκινης πέτρας ή αβγού την οποία φορούσε η έγκυος για να κρατήσει το παιδί, να μην αποβάλει. Ή η χρήση βοτάνων και διάφορων συνταγών τεκτογονίας ή ειδικά αρρενογονίας. Ακόμα συνήθειες και δοξασίες που δεν έχουν ολοκληρωτικά αχρηστευτεί, το φόβο της νύκτας και των νύκτιων δυνάμεων, το ταμπού των σαράντα πρώτων ημερών, επικίνδυνων για το νεογέννητο και για τη λεχώνα που επίσης είναι επικίνδυνη, την πίστη στις Μοίρες που μέσα στις πρώτες μέρες προκαθορίζουν την τύχη του νέου πλάσματος.

Αναφέρουμε π.χ. τη - μαγική κατά βάση - τελετή του πρώτου μπάνιου του νεογέννητου ή την Παρασκευή τελετουργικού εδέσματος όπως είναι το «πιλάβι του πιδιού» ή ακόμα το τελετουργικό της όνοματοθεσίας όπου στοιχεία καθαρά αρχαϊκά: Η δύναμη του ονόματος ανακαλεί και ενεργοποιεί το ονομαζόμενο πρόσωπο ή πράγμα. Η αντικατάσταση της λέξεως «βαπτίζω» με τη λέξη «ανασταίνω» όταν πρόκειται να δώσουν στο εγγόνι το όνομα του πεθαμένου παππού αυτό δεν σημαίνει πως πιστεύουν στην ανάσταση του νεκρού. Είναι μια αισιόδοξη ψυχολογική εκδοχή της αφθαρσίας, της συνέχειας της ανθρωπίνης και κυρίως της οικογενειακής ρίζας.

Τίποτα από αυτά δεν αναιρεί βέβαια τον κανόνα ότι οι μαγικές πρακτικές υποχωρούν εκεί όπου εισάγεται η επιστήμη. Ο μακροχρόνιος εθισμός σ▲ ένα τρόπο ζωής με τις πρακτικές γιάτρισσες και τις

μάγισσες δημιούργησε αντιστάσεις στις επιστημονική διαφωτιστική εκστρατεία αφού μάλιστα αυτή για πολύ καιρό δεν διεξαγόταν οργανωμένα από την πολιτεία αλλά συνήθως αφηνόταν στην καλή διάθεση μεμονωμένων ατόμων και φορέων. Ας σημειωθεί ότι και σήμερα πολλές κοινότητες δεν έχουν γιατρό.

Ο κόσμος της μαμής

Η μαμή αποτελούσε σημαντικό πρόσωπο της κοινωνίας του χωριού γεγονός που γνώρισε και την εθιμική αποτύπωση του και τελετουργική ανύψωση του στη τελούμενη ως τις μέρες μας «ημέρα της μαμής» (8 Ιανουαρίου). Μια παλαιότερη καταγραφή της εισόδου της μαμής από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας είναι χαρακτηριστική για τους κανόνες υγιεινής που τηρούνται:

«Άμα αρχίσουν οι πόνοι, τρέχει ένας- ένας από το σπίτι για τη μαμή που θα είναι γριά. Η μαμή δεν πηγαίνει στην λεχώνα αλλά σε άλλη κάμαρα. Της δίνουν και παίρνει στο στόμα της νερό, το οποίο το ζαπολάει πάνω στον κόρφο της λεχώνας και λέει: «Καλή ζελευτεριά». Άμα πέσει το παιδί, θα το αφαλοκόψει η μαμή, θα κόψει το λουρί με γαλίδι και θα ρίξει επάνω σκρούμπο (καμένο ύφασμα). Ύστερα πλένει το παιδάκι με χλιονερό, το αλατίζει (όχι στο πρόσωπο), το σπαργανώνει με τα κωλόπανα, το φασκιώνει αφήνοντάς το δίπλα στη λεχώνα. Τότε καίνε στη φωτιά λιβάνι, σκρούμπο, παλιόπετσα για να φύγει το κακό. Δέκα μέρες πρέπει να ρίχνουν κάρβουνο σε όποιον μπει στη λεχώνα και σαράντα μέρες να καίνε παλιοτσάρουχο. Την τρίτη μέρα η μαμή θα

ζεπλύνει το βυζαρούδι απ' το αλάτι. Ο άντρας της λεχώνας χαρίζει στη μαμή δώρα, παπούτσια, χρήματα».

Θνησιμότητα

Όπως είναι ευνόητο τέτοιες στοιχειώδεις φροντίδες απολύμανσης δεν επαρκούσαν ώστε ν' αποτρέπεται η μεγάλη θνησιμότητα των βρεφών, αλλά και των μητέρων που προσβάλλονταν συχνά από επιλόχειο πυρετό. Ο υψηλότερος δείκτης θνησιμότητας προπάντων των παιδιών απαγρίωνε τον άνθρωπο όπως έβαζαν ένα παιδί στο φούρνο κρυφά από τη μητέρα του και κάθε τόσο άνοιγαν τον φούρνο και το ρωτούσαν: « Θα τρώς τα' αδέρφια σου;».

Ένας άλλος τρόπος αντιμετώπισης της θνησιμότητας ήταν η πολυτεκνία. Όμως οι ορθολογιστικές τάσεις δεν έλειπαν ούτε στα παλαιά χρόνια. Οι φτωχοί που έβλεπαν ν' αυξάνει η οικογένειά τους παρά την άσκημη οικονομική τους κατάσταση επιχειρούσαν να τον περιορίσουν αγνηφώντας τις αυστηρές απαγορεύσεις και κυρώσεις της εκκλησίας. Οι γυναίκες έπαιρναν «άτεκνο», «στερφοβότανο», «γυναικόχορτο» και ας κινδύνευαν να μπουν σε κανόνα (έμεναν τρία και εφτά χρόνια ακοινώνητες με εξοντωτικές νηστείες). Ο χήρος ζαναπαντρευόταν. Τα ετεροθαλή αδέρφια αποτελούσαν στο παρελθόν πολύ οξύτερο ψυχολογικό πρόβλημα.

Υιοθεσία

Η ατεκνία αντιμετωπίζονταν και με την υιοθεσία. «Κείνος που ήθελε να υιοθετήσει παιδί, το περνούσε από τη μανίκα του. Έκανε φόρεμα με ένα πλατύ μανίκι, έπαιρνε το παιδί και το περνούσε τρεις φορές από την άκρη του μανικιού προς το στήθος». Πρόκειται για κίνηση συμβολικής γέννας που θα ταίριαζε στη γυναίκα. Αυτό το φαινόμενο ονομάστηκε «αρρενολοχεία». Ένα άλλο γεγονός είναι πως κατά τη διάρκεια της γέννας έβαζαν στην κοιλιά της γυναίκας ένα ρούχο του άντρα της για να μην πιάσει μάτι το παιδί ή του φορούσαν ένα παλιό πουκάμισο του πατέρα του για να τον σέβεται όταν θα μεγαλώσει.

Έκθεση

Ένας άλλος τρόπος αντιμετώπισης των βρεφικών θανάτων είναι ο εξής ένα άρρωστο π.χ. παιδί το πουλούσαν, εικονικά. Το παιδί πήγαινε από την μια στην άλλη οικογένεια γλιτώνοντας από την οργή του κακού δαίμονα. Η πώληση αυτή γίνονταν με την μορφή έκθεσης του παιδιού βγαίνοντας στο δρόμο και λέγοντας «πουλάω ένα παιδάκι» ή και την ώρα της βάπτισης ώστε ο πρώτος που θα βαπτίσει το παιδί χωρίς καν να τον διαλέξουν να σώζει το παιδί. Η έκθεση του παιδιού πραγματοποιούνταν σε πανηγύρια κυρίως σε εορτασμούς αγίων όπου ο νεωκόρος περιέφερε το παιδί φωνάζοντας: «ο τάδε σκλαβάκι της Παναγιάς». Όποιος το αγόραζε το αφιέρωνε στην Παναγία δίνοντας κιόλας ένα ποσό στο ταμείο της εκκλησίας. Ο Πουλημένος αργότερα πήγαινε να εξαγοραστεί από την εκκλησία δίνοντας πάλι ένα ποσό.

Βάπτιση

Ακόμα και η Βάπτιση θεωρήθηκε ως μια δωράκιση των νηπίων εναντίον του θανάτου. Πεδαίνοντας αβάπτιστο θα γίνονταν «τελώνιο» στον άλλο κόσμο και θα βασανίζονταν αιωνίως. Ισχύει μια εξαίρεση, το αεροβάπτισμα όταν το μικρό κινδυνεύει ο πρώτος που θα τύχει να είναι εκεί κοντά για να μην πεθάνει αβάπτιστο το παιδί, πράγμα που θεωρείται αμάρτημα μπορεί να του δώσει ένα όνομα, αφού κάνει το σημείο του σταυρού, πει το «πιστεύω» και σηκώσει ψηλά το παιδί τρεις φορές λέγοντας «Βαπτίζεται ο δούλος του Θεού τάδε». Αν αργότερα το παιδί ζήσει θα πρέπει να βαφτιστεί κανονικά στην εκκλησία.

Μια άλλη συνήθεια σχετική με την βάπτιση είναι μοιράζουν μαρτυριάρικα σταυρουδάκια που τα καρφισώνουν πάνω τους οι καλεσμένοι. Παλιά αντί γι' αυτά έδιναν νομίσματα. Η προσφορά αυτή έχει το νόημά της. Σημαίνει πως ο νονός που μας τα δίνει μας δέλει για μάρτυρες του Μυστηρίου που παραβρεθήκαμε.

Πραγματικά, ο νονός ή η νονά όχι μόνο έδινε τ' όνομά του στο παιδί αλλά αναλάμβανε και ηθικές υποχρεώσεις απέναντί του τόσες ώστε να θεωρείται πνευματικός πατέρας ή μητέρα. Ως πρόσφατα μάλιστα που ήταν βαπτισμένα από τον ίδιο νονό θεωρούνταν πνευματικά αδέρφια τα «λαδοαδέρφια» και δεν μπορούσαν να παντρευτούν μεταξύ τους.

Ας δούμε δύο τρόπους που παλιά κανείς έπαιρνε το όνομά του.

Όταν σε μια οικογένεια γεννιόταν ένα τρίτο αγόρι ήταν να το βαφτίζουν με το όνομα του πατέρα της μητέρας του αλλά και το επώνυμό του και αυτό για να διατηρηθεί το γένος της μητέρας.

Ο δεύτερος τρόπος αφορά τις κόρες και δείχνει τη σκληρή και άδικη μεταχείρισή τους σε σχέση με τους γιούς των οικογενειών. Αν γεννιόνταν δίδυμα κορίτσια σε μια οικογένεια η δεύτερη κόρη εδεωρήτο βαριά κατάρρα. Τη μια θα τη βόλευαν μα τη δεύτερη τι να την έκαναν; Όσο και αν φαίνεται παράξενο το όνομά της πίστευαν πως θα βοηπούσε σ' αυτό. Την έβγαζαν Ξένη για να χαθεί, για να ζενιτευτεί.

Το παιχνίδι

Το 1926 ο Δημήτριος Λουκόπουλος δημοσίευσε μια συλλογή «Ποια παιχνίδια παίζουν τα ελληνόπουλα» με την περιγραφή 109 παιχνιδιών απ' όλη την Ελλάδα. Κατέταξε το υλικό στις εξής κατηγορίες: 1. Διάφορα παιδικά συνήθια σχετικά με το παιχνίδι 2. Τα πιο συνηθισμένα λαχνίσματα για να καθορίζεται η σειρά στο παίξιμο 3. Παιχνίδια - τρεχάματα 4. Παιχνίδια ριζίματα με το τόπι 5. Παιχνίδια - ριζίματα με βόλους 6. Παιχνίδια - ριζίματα με πέτρες ή ζύλα 7. Με κόκαλα και νομίσματα 8. Ανταγωνιστικά παιχνίδια με ριζίματα ζύλων 9. Ανταγωνιστικά παιχνίδια σε λάκκους ή σε σχήματα 10. Παιχνίδια με κινήσεις 11. Με μίμηση 12. Με μαντέματα.

Αν τα παιδικά παιχνίδια αποτελούν ένα είδος αντανάκλασης των ενεργειών και των συνηθειών των ενηλίκων αυτό εξηγεί και τη σχεδόν ολοσχερή μεταβολή αυτή, η υποχώρηση της λέξης «παιδιά» που

σημαίνει παίξιμο, η αφομοίωσή της από την λέξη παιχνίδι που κυρίως σήμαινε το όργανο με το οποίο γίνεται το παίξιμο. Αυτή η εξέλιξη μπορεί να σημαίνει την ενδοστρέφεια του παιζίματος, την τέλεσή του κατά μονάδα στα διαμερίσματα των πολυκατοικιών όπου συχνότατα ο μόνος συμπαίκτης του παιδιού είναι το ίδιο το παιχνίδι. Εδώ έχουμε την υπερεξουσία του πράγματος επάνω στον άνθρωπο. Το παιδί έγινε ο παθητικός χρήστης υποταγμένο στη γοητεία που μπορεί να προσφέρει η βιομηχανία των παιχνιδιών.

Όταν η πολιτεία αποφάσισε - για τα ελληνικά δεδομένα - να συγκεντρώσει ξανά τα παιδιά που είχαν απομονωθεί γιατί χάθηκαν οι γειτονιές και οι πλατείες οι χώροι που είχε προτείνει ήταν τα γήπεδα. Όμως ο αθλητισμός άσχετα από κάθε αξιολόγηση είναι μια άλλη ποιότητα ομαδικής ζωής. Το παραδοσιακό παιχνίδι ήταν προϊόν του δρόμου, της γειτονιάς και της πλατείας. Παρατηρούμε πως στο καθρέπτισμα των παιδικών παιχνιδιών σχηματίζονταν είδωλα συμπεριφορών που ήδη είχαν εγκαταλειφθεί από την κοινωνία των μεγάλων.

Ένα πανελλήνια γνωστό παιχνίδι με το όνομα «γκέο-γκέο» είχε το ενδιαφέρον της γυναίκας για το γάμο. Πολλά κορίτσια πιασμένα χέρι-χέρι σχημάτιζαν κύκλο. Δύο άλλα που έκαναν τη «μάννα» πιασμένα με τα δυο τους χέρια σταυρωτά προχωρούσαν προς την ομάδα τραγουδώντας:

Ένα λεπτό κρεμμύδι, γκέο-γκέο!

Ένα λεπτό κρεμμύδι, φράνσε-φρανσέο!

Κι ενώ με τον πρώτο στίχο έκαναν βήματα προς τα εμπρός με το δεύτερο βηματίζουν προς τα πίσω. Τα κορίτσια απαντούσαν τραγουδιστά:

Και ποια΄ ναι που παντρεύετε, γκέο-γκέο!

Και ποια΄ ναι που παντρεύετε, φράνσε-φρανσέο!

Παντρεύομε την (τάδε)...

Ύστερα τα δύο κορίτσια έπαιρναν το κορίτσι που πάντρευαν και το έφερναν στο δικό τους μέρος. Οι κινήσεις επαναλαμβάνονταν ώσπου να παντρευτούν όλα τα κορίτσια.

Προξενιά , συνοικέσιο, αρραβώνας, γάμος.

Από τα πρώτα που έπρεπε να συζητηθούν και να λυθούν στα «μιλήματα»των προξενιών ήταν η προίκα. Εφόσον τα πράγματα εξελίσσονταν δετικά γίνονταν μια επιβεβαίωση της συμφωνίας με καταβολή ενός χρηματικού ποσού (καπάρο). Η συνήθως επικύρωση ήταν τα δώρα (σημάδια) που ο γαμπρός έστελνε με την προζενήτρα στη νύφη.

Σήμερα δεν έχει ατονήσει αυτό το έθιμο αφού συνεχώς παρουσιάζονται γραφεία συνοικεισίων και νέοι που ζητούν γνωριμία μέσω της αλληλογραφίας με σκοπό το γάμο.

Η περίοδος των αρραβώνων, ως χρόνου αφιερωμένου στην καλύτερη γνωριμία των υποψηφίων συζύγων, καθορίζονταν επίσης από τους γονείς με ποικιλία εφαρμογών. Πολλές φορές οι νέοι γνωρίζονταν πρώτη φορά στην ημέρα του αρραβώνα. Από εκεί και ύστερα έως την ημέρα του γάμου η νύφη δεν επιτρεπόταν να δει τον γαμπρό. Αντίθετα οι γονείς των δύο οικογενειών βρίσκονταν συχνά, συνήθως οι άντρες, σε διάφορα γλέντια και γιορτές.

Το χρονικό διάστημα των αρραβώνων μπορούσε να εξελιχθεί και σε περίοδο ψυχικής και ηθικής δοκιμασίας ιδίως για την κοινωνικά μειονεκτικότερη γυναίκα που έπρεπε να εξουδετερώσει εχθρούς και αντίζηλους. Το άγχος αυτό δεν λείπει από την έγγαμη ζωή, όμως παρουσιάζεται πιο εξασφαλισμένη με τη δεδομένη δυσκολία του διαζυγίου στις κλειστές συντηρητικές κοινωνίες.

Ο γάμος ήταν ένα πολυήμερο γλέντι. Ορισμένα πρόσωπα αναλάμβαναν συγκεκριμένους ρόλους. Ήταν οι παράνυμφοι, οι παραγαμπροί, οι προσωπικοί φίλοι του γαμπρού, οι καλεστές κ.ά. Οι προετοιμασίες ήταν οι εξής: α) τα καλέσματα β) η παρασκευή γυμίων και άλλων ζυμαρικών γ) η έκθεση της προίκας δ) τα δώρα του γαμπρού στη νύφη ε) τα σφακτά και τ' άλλα ειδικά φαγητά και γλυκίσματα στ) τα δώρα των καλεσμένων ζ) η προικοπαράδοση.

Η μέρα του γάμου ξεκινά με το τελετουργικό ζύρισμα του γαμπρού και το ντύσιμό του στο σπίτι του, την ίδια ώρα που γινόταν το στόλισμα της νύφης στο δικό της σπίτι. Καθώς πλησίαζε η ώρα οι πράξεις φορτίζονταν ολοένα μαγικά. Το στόλισμα της νύφης π.χ. δεν αποσκοπούσε μόνο στον καλλωπισμό της απ' ό,τι προείχε η δωράκισή της με το ντύσιμο για τις κακές τις γλώσσες. Η γαμήλια πομπή ήταν επίσημη και μεγαλοπρεπή. Προτού πάει ο γαμπρός με τη συνοδεία του να πάρει τη νύφη για τη στέγη έπαιρνε το κουμπάρο για να ξεκινήσουν όλοι μαζί. Το γεγονός αυτό είχε μια σειρά : άφιξη στο σπίτι, είσοδος του γαμπρού και της συνοδείας του, συνάντηση με τη νύφη και νυφόπαρμα, ξεκίνημα για την εκκλησία.

Μετά τη στέγη η πομπή κατευθυνόταν στο σπίτι των νιόπαντρων όπου εκεί η νύφη για πρώτη ίσως φορά γνώριζε την πεθερά και την νέα της ζωή.

Μια άλλη πτυχή του γάμου είναι η πρώτη νύκτα όπου εκεί ελέγχονταν η άγνεια της γυναίκας και η τιμή της δηλαδή η παρθενιά. Η προστατευόμενη παρθενιά της κόρης ήταν το πιστοποιητικό της εντιμότητας και της αξίας που έχει ένα αχρησιμοποίητο αντικείμενο για τον ιδιοκτήτη χρήστη του. Έτσι αν ο έλεγχος της άγνειας ήταν αρνητικός αυτόματα ο γάμος ακυρώνονταν εκτός και αν ο γαμπρός έπαιρνε ένα είδος αποζημίωσης, ένα «πανωπρούκι».

Σήμερα εκτός από τον θρησκευτικό γάμο υπάρχει και ο πολιτικός γάμος. Παρόλ' αυτά είναι λίγοι εκείνοι που παντρεύονται με πολιτικό

γάμο και αυτό γιατί δεν διαθέτει τελετουργικό μέρος. Οι Έλληνες πιστεύουν πως ο γάμος είναι μια ξεχωριστή στιγμή της ζωής τους και θα πρέπει να την τιμήσουν με μεγαλοπρέπεια. Απ' την άλλη οι γονείς των παιδιών θέλουν να τελεστεί ο γάμος σύμφωνα με το έθιμο.

Νεκρικά έθιμα

Αν ο θάνατος δεν είναι ξαφνικός, αν δηλαδή τον περιμένουν να πεθάνει τότε μαζεύονται στο σπίτι του ετοιμοθάνατου οι συγγενείς και τον περιμένουν, μόλις ξεγυχήσει, χτυπάνε οι καμπάνες και το νέο μαθεύεται στο χωριό. Όλοι τότε οι χωριανοί μαζεύονται στο σπίτι του νεκρού να τον κλάμουν, να μοιρολογήσουν, να παρηγορήσουν τους δικούς του. Δεν υπάρχει ορισμένη σειρά που θα ειπωθούν τα μοιρολόγια ούτε και αμοιβή σ' αυτούς που μοιρολογούν. Σαν κέρασμα προσφέρουν τυρί, καφέ, ρακί, καρύδια και άλλους ξηρούς καρπούς. Αφού γάλουν τον νεκρό στην εκκλησία τον συνοδεύουν στο νεκροταφείο στην τελευταία του κατοικία. Επί πολλές ημέρες οι φίλοι πηγαίνουν φαγητό στην οικογένεια που πενθεί.

Όταν κάποιου η επιθανάτια αγωνία παρατεινόταν, πίστευαν πως αυτό γινόταν γιατί είχε αδικήσει στη ζωή του. Του έβαζαν ένα καντάρι (ζυγαριά) μπροστά στο στήθος του γιατί έτσι θα τον βοηθούσαν να ζυγιστούν οι αμαρτίες του. Συχνά γίνονταν αυτό για τις υφάντριες, πίστευαν πως δεν μπορούσαν να ξεγυχήσουν γιατί έκλεβαν ζώντας μαλλιά. Σύμφωνα με μια παλαιότερη πληροφορία όποιος ξεστραλίκωνει (βγάζει στραλίκια, πέτρες που χωρίζουν τα σύνορα) δεν ξεγυχά. Για να

ξεγυχήσει του βάζουν κάτω από το μαξιλάρι ένα κομμάτι στραλίκι και ξεγυχά.

Η ίδια γύχραιμη κατάσταση χαρακτήριζε ευνόητα όλες τις φάσεις της κηδείας και της ταφής. Όταν έκλειναν τα μάτια και το στόμα του πεθαμένου, όταν σχημάτιζαν ο λείψανο, όταν τον νεκροστόλιζαν κ.α. Στην Ανατολική Κρήτη σαλιώνουν τα δυο μεγάλα δάκτυλα, σκύβουν χάμω στη γη, τα τρίβουν στο χώμα και λεν τουτ' η γης που σ' έδρευε, τούτη θα σε φάει. Κατόπιν μ' εκείνα τα δάκτυλα τον καλύβουν (του κλείνουν τα μάτια). Αυτό θυμίζει τους λόγους της νεκρώσιμης ακολουθίας («χους ει και εις χουν απελεύσει») που εδώ παριστάνεται.

Η γυχραιμία κορυφώνεται ως το σημείο ν' αποκτήσει και τόνους διασκέδασης στα κοινά γεύματα μετά την ταφή.

Παρατηρήματα για το γάμο

Εδώ θα αναφέρουμε μερικά παρατηρήματα που καταγράψαμε στα χωριά της Κρήτης και αφορούν το γάμο. Πολλά από αυτά επηρεάζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων ακόμη και σήμερα.

- Το Σάββατο της Τυρινής δεν γίνονται γάμοι, γιατί το αντρόγυνο θα περάσει βασανισμένη ζωή
- Τα αντρόγυνα δεν πρέπει να κοιμούνται μαζί τη νύκτα της παραμονής του Ευαγγελισμού και του γάμου
- Ο πιο τυχερός γάμος είναι αυτός που γίνεται Φλεβάρη μήνα και προπάντων να τύχει γέμωση φεγγαριού και μέρα Πέμπτη.

- Τον πρώτο χρόνο του γάμου, το αντρόγυνο δεν πρέπει ν' αναδρέμει ούτε σκύλο ούτε γατί ούτε να φυτέψει λουλούδια σε γλάστρα. «Μουδέ σκυλί, μουδέ γατί μουδέ γαστρί»
- Δεν πρέπει να γίνονται την ίδια ημέρα, στην ίδια εκκλησία δύο γάμοι, εκτός και αν οι νεόνυμφοι μπουν από διαφορετικές πόρτες της εκκλησίας.
- Το δίσεκτο χρόνο και το μήνα Μάη δεν κάνουν ποτέ γάμους
- Η νύφη τη μέρα του γάμου μπορεί να χορεύει αλλά δεν πρέπει να τραγουδεί
- Για να μην πιάσουν το αντρόγυνο δεσίματα που τυχόν τους κάνουν, πρέπει να έχει ο καθένας στην τσέπη του ένα γαλιδάκι ή μια λυγισμένη βελόνα με άσπρη κλωστή.
- Μέσα στο ίδιο σπίτι, δεν πρέπει να γίνονται δύο γάμοι τον ίδιο χρόνο, γιατί το ένα ζευγάρι θα αποτύχει
- Την μέρα του γάμου ο γαμπρός και η νύφη, για να μην τους πιάσει μάτι, πρέπει να βάζουν πάνω τους ένα παλιό ρούχο (φυσικά εσωτερικά) ή ένα καινούργιο ανάποδα.

Τα επαγγέλματα των κρητικών

Στην νεολιθική εποχή οι άνθρωποι που έμεναν σ' αυτό το νησί (δεν μπορούμε να τους πούμε Κρητικούς) ζούσαν κυρίως σε σπήλαια και σε μικρούς οικισμούς χτισμένους σε χαμηλούς λόφους. Οι επαγγελματικοί τους ορίζοντες ήταν πολύ περιορισμένοι: ήταν κυνηγοί,

---

μικροκτηνοτρόφοι, μικροκαλλιεργητές και γαράδες. Ο νεολιθικός άνθρωπος παρήγαγε μόνος του όλα όσα ήθελε για να ζήσει.

Στην προανακτορική εποχή υπήρξε ραγδαία εξέλιξη προφανώς με την επίδραση των νέων αποίκων από τα παράλια της Μικράς Ασίας. Χώρια από τα προηγούμενα επαγγέλματα εμφανίστηκαν νέες τέχνες όπως η κοσμηματοποιία και η υφαντική. Την πλεονάζουσα παραγωγή την πουλούσαν στο Αιγαίο και στους Αιγύπτιους και έτσι εμφανίστηκαν δειλά - δειλά οι πρώτοι επαγγελματίες εμπόροι.

Στην εποχή των μινωϊκών ανακτόρων τα παλιά επαγγέλματα γνωρίζουν μεγάλη ανάπτυξη όπως μεταλλουργοί, σφραγιδογλύφοι, αρωματοποιοί, ξυλουργοί, υποδηματοποιοί κ.α.

Οι γεωργικές ασχολίες και εκμεταλλεύσεις στην Κρήτη έγιναν πάντοτε παραδοσιακά λόγω της φυσικής διαμόρφωσης του εδάφους, με τις λίγες πεδινές εκτάσεις, αποκλειστικό σχεδόν μέσο για όργωμα υπήρξε ως τα τελευταία χρόνια το ξύλινο αλέτρι με σιδερένιο υνί.

Ο αλωνισμός επίσης γινόταν με παραδοσιακό τρόπο με το βλοσυρό δρεπάνι όπου υπάρχουν κατάλληλα προσαρμοσμένες μυτερές πέτρες ή κομμάτια κοφτερού μετάλλου για να κομματιάζονται τα στάχυα. Τόσο για το όργωμα όσο και για τον αλωνισμό χρησιμοποιούνται βούγια (βόδια) που αποτελούσαν το βασικό περιουσιακό στοιχείο για κάθε γεωργό. Με παραδοσιακό τρόπο γινόταν και το λίχνισμα (τελικός διαχωρισμός του καρπού από τα κομμένα στάχυα με τη βοήθεια του ανέμου).

Ειδικοί εθιμοί κανόνες δικαίου καθόριζαν ή εξακολουθούν να καθορίζουν τις συνεργατικές σχέσεις μεταξύ των γεωργών καθώς και τις σχέσεις μεταξύ κατόχου της γης και καλλιεργητή (μίσθωση χωραφιών κλπ).

Από τις βασικές ασχολίες στην Κρήτη είναι η ελαιοκομία που συνεχίζει παράδοση αιώνων στο νησί όπως δείχνουν διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα (εγκαταστάσεις ελλαιοπιεστηρίων). Το λάδι στην Κρήτη δεν είναι μόνο το βασικό είδος διατροφής αλλά και είδος νομισματικής και ανταλλακτικής μονάδας (αμοιβές εργατών, προσφορές για κοινοφελείς σκοπούς, αγορές ακινήτων κ.α.). Ο σύγχρονος πολιτισμός εξασφαλίζει βέβαια όλα τα στοιχεία εκείνα που αποτελούν την λαϊκή οικονομία και παρατηρούμε ο τενεκές να έχει αντικαταστήσει το πιθάρι για το λάδι.

Παράλληλα με την ελαιοκομία βρίσκεται σε πολύ μεγάλη ανάπτυξη και η αμπελουργία από πολύ παλιά. Είναι χαρακτηριστικό ότι επί βενετοκρατίας το κρασί αποτελούσε το κύριο εξαγωγικό προϊόν του νησιού με εξαιρετικά συμφέρουσες τιμές ώστε να απαιτηθεί η θέσπιση ειδικών νόμων για να μην παρατηρηθεί σιτοδεία από την ολοένα επεκτεινόμενη μετατροπή των χωραφιών σε αμπελώνες.

Εκτός από το εκλειπές ποιότητας κρασί τουλάχιστον το 16^ο αιώνα μαρτυρείται και αξιόλογο εξαγωγικό εμπόριο σταφίδας από διάφορες ποικιλίες σταφυλιών κυρίως για παραγωγή αποσταγμάτων και ποτών. Από τα μέσα όμως της δεύτερης δεκαετίας του αιώνα μας άρχισε να

επεκτείνεται με μεγάλη επιτυχία στην Κρήτη, πρώτα σ' αυτήν απ' όλη την υπόλοιπη Ελλάδα και η καλλιέργεια της σουλτανίνας.

Σε καθαρώς παραδοσιακά πρότυπα στάθηκε η κτηνοτροφία του νησιού με αποτέλεσμα την μειωμένη σχετικά με τον αριθμό των αυγοπροβάτων, παραγωγή. Το μειονέκτημα αυτό αντισταθμίζεται από την άριστη ποιότητα των προϊόντων (γραβιέρας, μυζήδρας, αδότυρου κ.α.) Το έθιμο δίκαιο ρυθμίζει και πάλι τα επιμέρους θέματα λ.χ. την εποχική συνεταιριστική σύμπραξη των κτηνοτρόφων και την μίσθωση των βοσκοτόπων.

Με την κτηνοτροφία συνδέεται το φαινόμενο της ζωοκλοπής η οποία παρά την αυστηρή νομοθεσία εξακολουθεί να ενδυμεί στην Κρήτη. Σε αντίθεση με την συνήθεια αυτή που έχει σαν αποτέλεσμα την φθορά των κτηνοτρόφων βρίσκεται μια άλλη συνήθεια γνωστή ως αρνοκλήσι. Είναι ένας τρόπος ν' αποκαταστήσει κάποιος βοσκός το αποδεκατισμένο από τη ζωοκλοπή ή άλλη αιτία (ασθένεια) ποιμνίο του κάνοντας έκκληση στους άλλους να του προσφέρουν από ένα ζώο.

Σε σχέση με την κτηνοτροφία ενδιαφέρον είναι ότι στο ποιμενικό λεξιλόγιο εξακολουθούν και σήμερα να υπάρχουν τύποι λέξεων με αρχαία ή βυζαντινή προέλευση (π.χ. αίγα = κασίκα, κοινάτο = συνεταιρισμός, λαλώ = οδηγώ) και όρους με καθαρά τοπική σημασία (όπως κουράδι = πρόβατο, μπάτο= μικρό λιθόκτιστο οίκημα, τόπος διαμονής των βοσκών και χώρος παρασκευής των τυροκομικών προϊόντων, όζα, έχνη, ζούμπερα= τα ζώα).

Η αλιεία ανήκει και αυτή στα παραδοσιακά επαγγέλματα των κρητικών (είναι βεβαιωμένο ότι εξασκείται από τα μινωϊκά χρόνια) αλλά ποτέ δεν γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη παρόλο που τα νερά της Κρήτης είναι πολύ πλούσια σε ψάρια. Δυστυχώς πολλοί Κρητικοί επιμένουν να γερεύουν με την καταστροφική και παράνομη μέθοδο του δυναμίτη.

Η βιομηχανία δεν είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένη αλλά τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει ανοδική πορεία. Υπάρχουν γύρω στις 8.000 βιομηχανίες και βιοτεχνικές μονάδες που ασχολούνται με την επεξεργασία και μεταποίηση γεωργικών προϊόντων κυρίως ελαιουργίας, οινοποιείας, αλευροβιομηχανίες, μονάδες παραγωγής φρουτοχυμών και εμφυάλωσης μεταλλικών νερών κλπ.

Στον τομέα της λαϊκής τέχνης η Κρήτη έχει να παρουσιάσει θαυμάσια υφαντά με χαρακτηριστική επικόσμηση (ζόμπλια, πλουμιά) που γίνεται παράθεση πάνω στην ύφανση κατάλληλων νημάτων διαφορετικού χρώματος ή διαφορετικής ύλης τα οποία στερεώνονται στο υφάδι αποτελώντας μέρος του σώματος του υφαντού.

Από τα περισσότερα αντιπροσωπευτικά είδη του κρητικού αργαλειού (αργαστήρι, τελάρο) είναι: οι πατανίες, κλινοσκεπάσματα με εντυπωσιακούς συνδυασμούς σχεδίων και χρωμάτων και με πολλούς ειδικότερους τρόπους κατασκευής, τα χιράμια και οι καρπέτες είδος επίσης κλινοσκεπασμάτων, οι βούργιες και τα βουργιαλίδια πολύχρωμα σακίδια (κυρίως για τους βοσκούς) που κρέμονται από τους ώμους ντρουβάδες σάκοι μονόχρωμοι ή πολύχρωμοι για διάφορες χρήσεις.

Επίσης καναπεδόγυροι για το κάτω μέρος του καναπέ ο οποίος αποτελούσε απαραίτητο έπιπλο σε κάθε σπίτι, χωρικό ή αστικό κρεβατόγυροι - προσώμια στενόμακρα πολύχρωμα υφαντά, μικρού σχήματος που έριχναν οι γυναίκες στους ώμους τους για να ακουμπήσουν το σκαμνί κ.α. Η ύφανση του δισακιού που κρεμάει ο αγγιάτης και από τις δύο μεριές του «ζωντανού», η ύφανση της πάντας του τοίχου και καμιά φορά του χαλιού έχουν τα ίδια σχήματα που συναντά κανείς στα μινωϊκά χρόνια. Το δέσιμο του κεφαλομάντηλου είναι ίδιο μ' εκείνο που συναντάμε στην παλαιανθρωπολογία, όπως αποδεικνύουν τα ίχνη δεσίματος πάνω στα νεολιθικά κρανία.

Οι υφαντικές ύλες (βαμβάκι, λινάρι, μαλλί, μετάξι) βάφονταν ανεξίτηλα από τις ίδιες τις γυναίκες που χρησιμοποιούσαν κυρίων ρίζες, φύλλα, άνθη και καρπούς από φυτά και δέντρα.

Τα υφαντά αποτελούσαν κύριο μέρος της προίκας (προύκας) των κοριτσιών. Το ετοιμάζαν κατά κανόνα οι ίδιες οι νέες. Όταν τελείωναν ένα υφαντό ή κέντημα το δίπλωναν και το φύλαγαν μέσα σε κασέλα ή μέσα σε μεγάλο πιδάρι τοποθετημένο σε δροσερό μέρος. Μαζί έβαζαν και αρωματικά φυτά για να το προφυλάσσουν από το σκόρο.

Τα υφαντά κεντήματα αυτά (προυκιά) οι κοπέλες συνήθιζαν να τα υφαίνουν και να τα κεντούν κρυφά. Τα πρωτοπαρουσίαζαν στο γάμο τους λίγες μέρες (συνήθως οκτώ) πριν από την στέγη οπότε τα άπλωναν και τα επιδείκνυαν στο σπίτι της νύφης μέχρι να τα μεταφέρουν οι προυκολόγοι με όργανα και τραγούδια στο νέο της σπίτι.

Μεγάλη και με μακρά παράδοση είναι στην Κρήτη και η επίδοση στην αγγειοπλαστική. Τα αγγεία κατασκευάζονται στο παραδοσιακό ποδοκίνητο ή χειροκίνητο τροχό και τα σχήματά τους είναι πολλά και ποικίλα. Ορισμένα σχέδια θυμίζουν μινωϊκά πρότυπα. Ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτα είναι τα πιδάρια σε διάφορα μεγέδη και για ποικίλες χρήσεις (για λάδι, δημητριακά, κρασί) ας σημειωθεί ότι και τα σπασμένα πιδάρια αξιοποιούνται κατάλληλα π.χ. ως κινηφοράς δηλαδή απόληξη καπνοδόχου ή φωτιστικό άνοιγμα, επίσης για κατασκευή μικρού φούρνου. Σημαντικά κέντρα αγγειοπλαστικής είναι οι Μαργαρίτες του Ρεδύμνου, το Κεντρί στην Ιεράπετρα Λασιθίου και ιδιαίτερα το δραγανό του Ηρακλείου.

Σε περιορισμένη έκταση ασκείται η καλαθολεκτρική ενώ η μαχαιροποιία αποτελούσε ακμάζουσα βιοτεχνία (ιδίως στο Ηράκλειο και τα Χανιά) δεδομένου ότι το μαχαίρι ήταν συμπλήρωμα της αντρικής (ή και της γυναικείας) ενδυμασίας και απαραίτητο εργαλείο για το γεωργό και τον βοσκό.

Παρόλη την ανάπτυξη της τεχνολογίας ακόμα και σήμερα σε κάθε νοικοκυριό θα συναντήσουμε σε κάθε σπίτι στα κρητικά χωριά διάφορα παλαιά σκεύη όπως το πήλινο αγγείο, τη στάμνα, το κουμάρι και ο ξένος μπορεί να απολαύσει την κρητική φιλοξενία με αντικείμενα που θυμίζουν πολύ μακρινή εποχή.

Όσον αφορά την αρχιτεκτονική, στην απλούστερη και παλαιότερη μορφή τους τα χωρικά σπίτια στην Κρήτη είναι μονώροφο και

μονόχωρα. Στο εσωτερικό τους εντάσσονται ως τόπος διαμονής των ανθρώπων και ως αποθήκη και στάβλος. Σε εξελιγμένη μορφή το σπίτι γίνεται διώροφο. Στο ισόγειο βρίσκονται η αποθήκη και ο στάβλος ενώ το επάνω πάτωμα εκπληρώνει τις βασικές ανάγκες της κατοικίας.

Κύριο χαρακτηριστικό και του κρητικού σπιτιού είναι το δώμα, η επίπεδη χωματοσκέπαστη στέγη που κυριαρχεί ως αρχιτεκτονικό στοιχείο στη μεσογειακή λεκάνη.

Έχουν αρκετά διαδεδομένο τύπο χωρικού σπιτιού αποτελούν τα καμαρόσπιτα, σπίτια στα οποία επικρατεί η καμάρα, ένα ημικύκλιο, χτιστό με πέτρες, τόξο.

Παράλληλα με τα απλά αυτά, μινωϊκού τύπου, πετρόχτιστα χωρικά σπίτια απαντούν και εξελιγμένες μορφές αστικών κατοικιών. Μαζί τους συμβιώνουν και βυζαντινές εκκλησίες, βενετσιάνικα κτίσματα, τούρκικα τζαμιά και κτήρια αναγεννησιακού ρυθμού, δείγματα και κατάλοιπα του ιστορικού παρελθόντος.

Όπως σε κάθε χωρικό σπίτι έτσι και τα σπίτια της Κρήτης διαθέτουν Κήπο με διάφορα είδη λουλουδιών μέσα σε γλάστρες από μη χρήσιμα αντικείμενα, ασβεστωμένοι τοίχοι και σκαλοπάτια, περιβόλια γεμάτα από λεμονιές, πορτοκαλιές και διάφορα χορταρικά και λαχανικά, κοτέτσια, αχυρώνες κ.α.

Οι Κρητικοί διακρίνονται για την πατροπαράδοτη φιλοξενία τους. Η φιλοξενία είναι έθιμο που επικρατεί στην Ελλαδική ύπαιθρο (ελληνικά «ξένος» θα πει ότι στην ανατολή «μουσαφίρης» και δεν υπάρχει λέξη

στα ελληνικά που να υποδηλώνει το «Rouaigner») αλλά στην Κρήτη ακόμα περισσότερο. Ίσως μόνο στον Καύκασο από τους λαούς που φημίζονται για την φιλοξενία τους να παραβγαίνει με εκείνη των Κρητών.

Η ενδυμασία των Κρητικών

Το παραδοσιακό αντρικό ένδυμα στην Κρήτη αν και παραλλαγή της γνωστής και σε άλλα νησιά βράκας (ο πληθυντικός: οι βράκες είναι όρος που δηλώνει το σύνολο της αντρικής ενδυμασίας) που όπως πιστεύεται καθιερώθηκε στην Κρήτη τον 16^ο αιώνα. Ως τότε η τοπική φορεσιά (όπως εικονίζεται σε τοιχογραφίες ή περιγράφεται σε κείμενα) είχε γνωρίσει διάφορες μεταλλαγές, ακολουθώντας τον γενικότερο τρόπο ένδυσης κάθε εποχής ή προσαρμοζόμενη σε διατάξεις και απαγορεύσεις των κατακτητών.

Αντίθετα με την καθορισμένη αντρική φορεσιά, η παραδοσιακή γυναικεία ενδυμασία παρουσίαζε ποικιλία από εποχή σε εποχή και από περιοχή σε περιοχή π.χ. τάριζα στα Σφακιά, κούδα στην Κρίτσα Λασιθίου. Για τις μέσης ηλικίας και ηλικιωμένες γυναίκες ένας σταθερός τύπος ένδυσης ήταν το λεγόμενο σακοφούστανο από ένα είδος επένδυσης στο πανωκόρμι και από φούστα χρώματος μαύρου ή καφέ. Καθημερινό μέρος της ενδυμασίας για τις γυναίκες ήταν επίσης το μαντήλι. Κυρίως σκουρόχρωμο αλλά και εμπριμέ με διάφορα φρουριά κολλημένα γύρω - γύρω από το μαντήλι, τα οποία φορούσαν οι νεαρές κοπέλες σε γιορτές και πανηγύρια.

Από τα χαρακτηριστικά εξαρτήματα της ανδρικής εν μέρει και της χωρικής γυναικείας ενδυμασίας ήταν τα στιβάνια, ψηλές και ανθεκτικές μπόχες.

Υποδειγματική είναι η μελέτη της Ε. Σακελλαράκη για την τυπολογική κατάταξη και εξέλιξη των ανδρικών ενδυμασιών όλης της μινωϊκής περιόδου, ιδιαίτερα του περιζώματος που είναι συνδυασμός ζώνης και αιδοιοθύλακος. Το μινωϊκό περίζωμα έχει σταυροειδή διακόσμηση, σπείρες, έλικες και διάφορα φυτικά και γαλιδωτά θέματα. Την καταγωγή του περιζώματος αναζητείται όχι σε ξένα πρότυπα αλλά στη διαρκή εξέλιξη του ενδύματος ακόμη από τους νεολιθικούς χρόνους. Την εξέλιξη αυτή παρακολουθούμε σταδιακά μέχρι τέλους και της Υστερομινωϊκής εποχής. Η μινωϊκή μόδα επηρεάζει το Αιγαίο και την υιοθετούν οι Μυκηναίοι και οι άλλοι λαοί της ανατολικής Μεσογείου.

Στα ορεινά, παρατηρούμε, οι κάτοικοι ντύνονται πιο ζεστά. Ακόμη και οι βράκες είναι φτιαγμένες από κετσέ. Συνήθως φορούσαν μάλλινα λόγω του κλίματος που επικρατεί ακόμα και σήμερα. Από μαλλί είναι η βούρια που σπκώνουν στον ώμο τους οι κάτοικοι των ορεινών χωριών. Εξάρτημα της ανδρικής φορεσιάς ήταν και η πέτσα ύφασμα υφαντό σε σχήμα παραλληλόγραμμο και διακοσμημένο με κεντήματα που το ρίχνουν στο λαιμό τους οι νέοι και οι γαμπροί.

Ένα άλλο εξάρτημα στο οποίο δεν έχουμε αναφερθεί ως τώρα είναι το όπλο. Οι περιπέτειες του κρητικού λαού όλους αυτούς τους αιώνες

άφησαν ανεξίτηλα σημάδια στην κρητική γυχοσύνδεση. Ένα χαρακτηριστικό απομεινάρι είναι η ιδιαίτερη αγάπη των Κρητικών για τα όπλα. Πολλοί Κρητικοί από 14 χρονών και άνω, όχι μόνο έχουν το δικό του όπλο αλλά το κουβαλάνε μαζί τους όπου και αν πάνε περασμένο στη ζώνη του παντελονιού τους, κάτω από το πουκάμισο. Οι περισσότεροι έχουν δύο, τρία ή και παραπάνω όπλα στην κατοχή τους και κανένας νόμος δεν μπορεί να τους το αφαιρέσει παρά τις σποραδικές απόπειρες που έγιναν.

Όπως έχουμε αναφέρει χρησιμοποιείται σε γάμους, βαφτίσια, γιορτές και σε άλλου είδους εκδηλώσεις πυροβολώντας στον αέρα αμέτρητες φορές ή ακόμα διοργανώνουν αγώνες σκοποβολής πυροβολώντας κατά προτίμηση τις πινακίδες που λένε «απαγορεύεται το κυνήγι». Ακόμα αν υπάρχει κάποια βεντέτα που πρέπει να φυλαχτούν ή αν υπάρξει κάποια ζωοκλοπή. Οι σημερινοί κρητικοί μοιάζουν πιο πολύ ως φανατικοί συλλέκτες όπλων και δεν επιτίθενται με χρήση τουλάχιστον όπλου. Παρόλ αυτά η Κρήτη φημίζεται για την μεγάλη διακίνηση παράνομων και λαθραίων πολεμικών εξοπλισμών με κυκλώματα που έχουν εξαπλωθεί τα τελευταία χρόνια.

Οι σημερινοί κρητικοί δεν κλέβουν για να ζήσουν ή για να εκδικηθούν, κλέβουν για την καπετανιά ή αλλιώς το αντριλίκι. Καμιά φορά το παρακάνουν και τότε τα πνεύματα οξύνονται και «μιλάνε τα πιστόλια».

Κρητική μουσική και χορός

Οι κρητικοί από την απώτατη αρχαιότητα μέχρι τις ημέρες μας συνδέουν κάθε στιγμή του κοινωνικού τους βίου με την μουσική και το χορό. Στην συγκομιδή, στην ανάπαυλα, στις ιερές τελετουργίες και γιορτές, στο γάμο, στη γέννηση, στο θάνατο και στο μοιρολόι, με κάθε ευκαιρία οι κρητικοί τραγουδάνε και χορεύουν τις χαρές, τις λύπες, την κακοτυχία, το σεβντά, την ανδρεία.

Τα τραγούδια της Κρήτης διαφέρουν από νομό σε νομό, από επαρχία σε επαρχία, ακόμα και ανάμεσα σε γειτονικά χωριά. Το ίδιο συμβαίνει και με τα μουσικά όργανα τα οποία επικράτησαν στην κάθε περιοχή αναλόγως με τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες.

Τα μουσικά όργανα χρησιμοποιούνται ανάλογα με τις περιστάσεις. Στα μεγάλα γλέντια, πανηγύρια και γάμους παίζεται η λύρα ή το βιολί και συνοδευτικά το λαούτο ή η κιθάρα. Στην ανατολική Κρήτη χρησιμοποιείται ως συνοδευτικό όργανο το νταουλάκι και τα γεροκούδουνα (μικρά κουδουνάκια στερεωμένα στο δοξάρι της λύρας).

Κύριο μουσικό όργανο στην Κρήτη είναι η λύρα, η οποία πρωτοπαρουσιάστηκε στο νησί τον 17^ο ή αρχές του 18^{ου} αιώνα και έχει τρεις βασικές μορφές: Το αλλαδόσχημο λυράκι με μικρό ρηχό σκάφος και οξύ ήχο, η αχλαδόσχημη βροντόλυρα με μεγάλο βαθύ σκάφος και έντονο βαρύ ήχο. Σήμερα υπάρχουν επαγγελματίες κατασκευαστές λυρών που τις εμπορεύονται όχι μόνο στην Κρήτη και στην υπόλοιπη Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό.

Για τις μικρότερες καθιστικές παρέες ή για τα κλειστά οικογενειακά γλέντια εκτός από τη λύρα, το βιολί και το λαούτο ή το νταουλάκι μπορεί να παίζουν και το μοντολίνο ή μαντόλα. Με τα όργανα αυτά τραγουδάνε τις περίφημες μαντινάδες, αυτοσχέδια δίστιχα κυρίως ερωτικά, σατυρικά, πειρακτικά και άλλα. Οι λυράρηδες είναι οι καλύτεροι στιχοπλόκοι αλλά και όλοι οι Κρητικοί διακρίνονται για την ευκολία που έχουν να συνδέσουν μαντινάδες της στιγμής.

Το πιο διαδεδομένο μουσικό όργανο στην Κρήτη από την εποχή του Ερωτόκριτου έως σήμερα - με ορισμένες παραλλαγές - πρέπει να θεωρηθεί το λαούτο. Ο ίδιος ο Ερωτόκριτος έγραψε:

*«ήπαιρνε το λαούτο του και σιγνοπερπάτει
κι εντύπος το γλυκά - γλυκά ανάδια στο παλάτι
ήταν η χέρα ζάχαρη, φωνή ἔχε σαν τ' απδόνη
κάθε καρδιά να του γρικά κλαίει και αναδακρύνει»*

Ένα ποιμενικό αρχαιότατο όργανο το οποίο παρά τη μακρά του ιστορική πορεία στα κρητικά μουσικά πράγματα σήμερα τείνει να εξαφανιστεί, είναι η ασκομαντούρα (ο αρχαίος άσκαυλος). Το ίδιο συμβαίνει με τα θαϊμπόλια ή σφυροχάμπιολο (ποιμενικοί αυλόθ). Ο προσκυνητής του μοναστηρίου του Αγίου Φανουρίου στο Βαλσαμόνερο Ηρακλείου μπορεί να δει σε αγιογραφία του 15^{ου} αιώνα μ.χ. τον Άγιο Φανούριο να παίζει ασκομαντούρα.

Στην Κρήτη συναντάμε δύο είδη μουσικής. Τους χορευτικούς σκοπούς που υπάρχουν σ' όλο το νησί και τα ριζίτικα τραγούδια που είναι κάτι ανάλογο με τα κλέφτικα τραγούδια της τάβλας της ηπειρωτικής Ελλάδας. Το σημαντικότερο τοπικό αφηγηματικό τραγούδι που έχει χαρακτήρα έπους με μεγάλη ιστορική αξία, είναι το τραγούδι του Δασκαλογιάννη, του ήρωα της Ανώπολης που ήταν αρχηγός στην πρώτη επανάσταση, των Σφαικανών κατά των Τούρκων το 1770. Το τραγούδι από 1034 στίχους - το φτιαξε και το υπαγόρευσε σ' έναν γραμματισμένο, ο τσοπάνος μάρμπα - Παντζελιός από την ανώπολη, δέκα επτά χρόνια μετά τα γεγονότα που εξιστορεί δηλαδή το 1787.

Στην ανατολική Κρήτη τη δέση των τραγουδιών της τάβλας έχουν οι κοντολιές μια σειρά από επαναλαμβανόμενα μουσικά μοτίβα πάνω στα οποία τραγουδούνται μαντινάδες.

Το τραγούδι από ένα σημείο και έπειτα δεν μπορεί να εκφράσει τις ψυχικές εντάσεις του γλεντιού και τότε ο κώδικας αλλάζει. Μιλάει ο χορός. Οι πιο δεξιότεχνες πάνονται σε κύκλο με διάφορους τρόπους και δημιουργούν τσαμπάκια ανάλογα με το χορό και τα κέφια. Χορεύουν τις κοντολιές σε σιγανό χορό και έπειτα παραγγέλνουν όρτσες, το γρήγορο πεντοζάλη. Ηρεμούν με το μερακλίδικο συρτό και καταλήγουν στην ένταση με το Καστρηνό, Σπειανό ή Ρουμαδιανό πηδηκτό ή με τις Ανωγειακές όρτσες. Αν υπάρχουν γυναίκες στον χορό χορεύουν τις σούστες σε ζευγάρια όπου φουντώνουν οι αναμολόγητοι σεβντάδες. Οι περίφημες μπαλωδιές είναι πυροβολισμοί στον αέρα που

πέφτουν σε κάθε πανηγύρι ή γιορτή. Αν τύχει να βρεθείτε σε κρητικό γλέντι θα νομίσετε ότι γίνεται πόλεμος. Πολύ συχνά όταν είναι μόνοι τους στα βουνά εξασκούνται στο σημάδι ή διοργανώνουν πρόχειρους αγώνες σκοποβολής πυροβολώντας ότι βρουν μπροστά τους, συνήδως πινακίδες.

Από την εποχή των κρητικών επαναστάσεων και με τις αλληπάλληλες επισκέψεις των συμμαχικών στόλων στην Κρήτη εμφανίστηκε ένας καινούργιος χορός που χορεύεται μέχρι σήμερα, η πόλκα.

Τα Ανώγεια είναι μεγάλη Κωμόπολη της επαρχίας Μυλοποτάμου του νομού Ρεδύμνου. Ο γάμος στ' Ανώγεια γίνεται μέχρι σήμερα με όλους τους τύπους της παλιάς συνήθειας. Οι γυναίκες καταγίνονται με την υφαντική. Είναι πολύ γνωστά τα Ανωγειανά μάλλινα υφαντά με τα δαυμάσια λαϊκά και μοτίβα και την ποικιλία σε χρώματα και σχήματα. Σήμερα τα Ανώγεια έχουν αποκτήσει μεγάλη φήμη για τους καλούς μουσικούς και άριστους χορευτές τους. Ο Ανωγειανός πηδηχτός χορεύεται μόνο στ' Ανώγεια, λίγοι είναι αυτοί που τον χορεύουν ακόμα.

Στο χωριό Αρμένια της επαρχίας Σητείας του νομού Λασιθίου οι κάτοικοι του γνωστοί γλεντζέδες με κάθε ευκαιρία στήνουν το χορό.

Η Κρύα - Βρύση χωριό της επαρχίας Αγίου Βασιλείου βρίσκεται στην νοτιοανατολική πλευρά του νομού Ρεδύμνης. Οι κάτοικοι είναι ελαιοπαραγωγοί και κτηνοτρόφοι. Επειδή το χωριό είναι ορεινό, τα περιβόλια και τα αμπέλια είναι λιγοστά. Για να τα προφυλάξουν την άνοιξη από τους σκαντζόχοιρους και τους ασβούς που βγαίνουν, την

νύκτα και τα καταστρέφουν ανακατεύοντας το φρεσκοσκαμένο χώμα έφτιαζαν την μουγκρινάρα. Ένα όργανο που με το δυνατό ήχο που βγάζει διώχνει τα βλαβερά ζώα.

Αν κάποιος ενδιαφέρεται πραγματικά να γνωρίσει τον πλούτο και το βάθος της κρητικής γυχής θα πρέπει να πάει σε μη τουριστικές περιόδους και σε μη τουριστικά μέρη. Μόνο με την ευλάβεια του προσκνητή και το πάθος του συλλέκτη θησαυρών θα μπορέσετε να ανακαλύψετε την άγνωστη ζωή και τις μακράιωνες παραδόσεις των χωριών της Κρήτης.

Υπάρχουν πάρα πολλά πανηγύρια στην Κρήτη. Μερικά απ' αυτά είναι τα παρακάτω:

Πανηγύρια στην Κρήτη

<i>Ημερομηνία</i>	<i>Ονομασία</i>	<i>Περιοχή</i>
11/1	Αγίου Αντωνίου	Καστέλι Πεδιάδας Ηρακλείου
18/1	Αγίου Κυρίλλου	Καλογέρι Ρεθύμνου
2/2	Υπαπαντής	Σκούβρουλα Ηρακλείου
10/2	Αγίου Χαραλάμπους	Ξυδά Ηρακλείου
11/2	Αγίου Βλασίου	Μαχαιρσί Χανίων
25/3	Ευαγγελισμός	Παλαιοχώρα Χανίων, Τζερμιάδα Λασιθίου, Πρασάς Ηρακλείου
23/4	Αγίου Γεωργίου	Σεληνάρι Μεραμπέλλου, Ασή Γωνιά Χ.
8/5	Αγ. Ιωάννου Θεολόγου	Στόλος Χανίων, Μαρμακέτο Λασιθίου
12/5	Αγ. Φωτεινής	Αβδού Ηρακλείου
21/5	Αγ. Κων/νου και Μονή	Αρκαδίου, Αρκαλοχώρι

	<i>Ελένης</i>	<i>Ηρακλείου</i>
<i>30/5</i>	<i>Αγίου Μελετίου</i>	<i>Χώρα Σφακίων</i>
	<i>Αγίου Πνεύματος</i>	<i>Μορόνι Καινούργιου Ηρακλείου</i>
		<i>Καλό χωριό Ηρακλείου</i>
<i>24/6</i>	<i>Αγίου Ιωάννη</i>	<i>Ρέθυμνο</i>
<i>30/6</i>	<i>Αγίων Αποστόλων</i>	<i>Απόστολοι Ρεθύμνου</i>
<i>15/7</i>	<i>Αγίου Κυρίκου</i>	<i>Λαμπιώτες Ρεθύμνου</i>
<i>17/7</i>	<i>Αγίας Μαρίας</i>	<i>Χανιά Ηρακλείου</i>

Κρητικό Τραγούδι

*Για δέστε πως χορεύουνε της Κρήτης τα κοράσια
με περηφάνια αληθινή, δεμνά και τιμημένα
πως χόρευας της Κρήτης μας τα τέκνα ανδριωμένα*

*Κοίταξε Κρήτη τον χορό που μάθαν τα παιδιά σου.
Που ξέρουν οι προγόνου σου κ' χαίρεται η καρδιά σου
κοίταξε χάρη, ομορφιά, τιμή, λεβεντοσύνη
όπου χεί τούτος ο χορός και τις χαρές αφήνει*

Κανταδóρικες Μαντινάδες

Είναι γνωστές οι κρητικές καντάδες. Γνωστή και η πρωτοτυπία τους, η συναισθηματική ομορφιά τους, η ρομαντική τους διάθεση, ο σκοπός τους.

Συνήθως οργανώνονταν από κάποιον ερωτευμένο Κρητικό, που είχε σκοπό να συγκινήσει την αγαπημένη του ή να της κάνει γνωστό τον έρωτά του.

Γίνονταν όμως καντάδες κι από ολόκληρες παρέες σε φίλους, γνωστούς και συγγενείς, που δεν είχαν, βέβαια, ερωτικό περιεχόμενο και σκοπό.

Δυστυχώς, στις μέρες μας, σπάνια γίνονται καντάδες στα περισσότερα κρητικά χωριά. Υπάρχουν όμως και μερικά, που κρατούν την παράδοση και τις καλές συνήθειες του παρελθόντος.

Στη συνέχεια θα αναφέρουμε μερικές κανταδόρικες μαντινάδες, πολλές από τις οποίες δεν ακούγονται πια:

- *Όποιος δεν επερπάτησε τη νύχτα με φεγγάρι και την αυγή με τη δροσιά αγάπη δεν εχάρη.*
- *Η νύχτα είναι βάσανο γι' αυτούς που αγαπούνε, γιατί τα μάτια δε δωρούν καρδιές που λαχταρούνε.*
- *Άνοιξε το παράθυρο να σ' αποκαμαρώσω, γιατί δεν έχω την εξά αλλού να σ' ανταμώσω.*
- *Ω μερακλίνα κοπελιά, βγες απ' την κάμαρή σου, να δεις τα μάτια π' αγαπάς, για να χαρεί η γυχή σου*
- *Το φεγγαράκι ρώτηξε και τ' άνθη να σου πούνε, πώς τρέχουν τα ματάκια μου, όντε σε θυμηθούνε.*
- *Ρεδεμνιανή μου κοπελιά, π' άνθισες στην καρδιά μου, πρόβαλε στο μπαλκόνι σου να δεις τη συντροφιά μου.*
- *Ω Καστρινή μου άνοιξη, π' άνοιξες την καρδιά μου, και γιάντα δεν τα ρέγεσαι τα κάλλη τα δικά μου.*
- *Χανιώπσά μου κοπελιά, Χανιώπσά μου βάγια, σήκω να δεις τον έρωτά απού σου κάνει νάζια.*
- *Ρεδεμνιανή μου κήπερη, δάφνη μου μυρισμένη, η νιότη μου στα χέρια σου, είναι παραδομένη.*
- *Το φεγγαράκι ρώτηξε και τ' άνθη να σου πούνε, πώς τρέχουν τα ματάκια μου, όντε σε θυμηθούνε.*

- Ξύπνα, αγγελικό κορμί, και μη βαροκοιμάσαι, γιατί ο ύπνος ο πολύς μαραίνει και χαλά σε.
- Ξύπνα, αγγελικό κορμί, ξύπνα και ξημερώνει, ξύπνα κι εφάγανέ με μπλιο οι γ' εδικοί σου πόνοι.
- Πρόβαλε στο μπαλκόνι σου, να δω το πρόσωπό σου, να δροσερέγω να γενώ σαν το βασιλικό σου.
- Ξύπνα κι ο έρωτας περνά από τη γειτονιά σου, χρυσές κορδέλες σου βαστά να δένεις τα μαλλιά σου.
- Ξύπνησε, πετροπέρδικα, απού θωρείς τον πρίνο κι εσίμωσε το τέρμενο που φεύγω και σ' αφήνω.
- Σ' αφήνω στην καλή νυχτιά, μπλιά μου με τσι κλώνους, πάω κι εγώ να κοιμηθώ με βάσανα και πόνους.
- Πάντα τα ξημερώματα μ' αρέσει να γλεντίζω, για να περνούν οι κοπελιές να τσι καλημερίζω.
- Μάνα μου, πώς τα ρέγονται τα δέντρα όντεν ανθούνε και τω μανάδω τα παιδιά, όντε μονομερούνε.
- Να 'χα γυαλένια κάμερα, κλουβί μαλαματένιο, να βάλω την παρέα μου που δεν τηνε χορταίνω.
- Σαράντα λύρες αγγλικές θα πέγω στον .Περαία, να τη φωτογραφίσουνε ετούτη την παρέα.
- Ως είναι τα γαρίφαλα σειρά σειρά στον κλώνο, ετσά 'ναι κι η παρέα μας ξεδιαλεχτή στον κόσμο.
- Να'χα γυαλένια κάμερα και ροδαρά στη μέση, να βάλω την παρέα μας απού πολύ μ' αρέσει.
- Ρέγομαι την παρέα σας, σαν την καρνάδα βιόλια, σαν το χανιώτικο μπαζέ που 'ναι γεμάτος ρόδα.
- Ρέγομαι την παρέα σας, τη συναναστροφή σας, όχι και να 'ταν πορετό να 'μουν πάντα μαζί σας.
- Μικρό 'ναι το σπιτάκι μας, μα η όρεξη 'ναι τόση, που βάζει την παρέα μας αν είναι κι άλλη τόση.

Τα ριζίτικα τραγούδια της Δυτικής Κρήτης ονομάζονται έτσι γιατί ως αρχικός τόπος δημιουργίας θεωρούνται τα χωριά που είναι κτισμένα στις ρίζες (υπώρειες) των Λευκών Ορέων.

Αρκετά από τα τραγούδια αυτά προέρχονται από τους βυζαντινούς χρόνους ενώ άλλα, με στοιχεία περισσότερο ρεαλιστικά, από τους χρόνους της βενετοκρατίας. Στα ριζίτικα επίσης μπορεί να διακριθεί ένα τρίτο στρώμα από την εποχή της τουρκοκρατίας, ενώ ένα τέταρτο περιλαμβάνει τραγούδια που αναφέρονται σε νεώτερα ιατρικά γεγονότα (Μάχη Κρήτης κ.α.).

Τα ριζίτικα διακρίνονται σε τραγούδια της τάβλας (=του τραπεζιού) και σε τραγούδια της στράτας (=του δρόμου). Τα πρώτα τραγουδιούνται στο τραπέζι του συμποσίου, σε βάφτιση, αρραβώνα, γάμο, ονομαστική εορτή και σε άλλα χαρούμενα γεγονότα. Εκτελούνται χωρίς την συνοδεία μουσικών οργάνων, χορωδιακά, αντιφωνικά από δύο αντρικές ομάδες τραγουδιών. Τα δεύτερα τραγουδιούνται καθ' οδών κυρίως κατά την παραλαβή της νύφης από το άλλο χωριό με τη συνοδεία μουσικών οργάνων.

Στην κατηγορία των τραγουδιών που είναι διαδεδομένα στην Κρήτη οι λεγόμενες ρύμες, πολύστιχα σε ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους ομοιοκατάληκτα ποιήματα με μορφή αφηγηματική και περιεχόμενο συνήδως, κοινωνικό, ερωτικό, θρησκευτικό κ.α. Παγκρήτια διάδοση έχουν και οι μαντινάδες δίστιχα σε ομοιοκατάληκτους και μεικτά σε ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους με περιεχόμενο

ερωτικό, γνωμικό, σατυρικό κ.α. Μουσικοί φορείς τους είναι οι λαϊκοί οργανοπαίκτες και καθώς κ' άλλα άτομα που συνηθίζουν να τραγουδούν με εξαιρετική ευχέρεια στα γλέντια και σε άλλες χαρούμενες περιστάσεις διάφορα δίστιχα άλλοτε παραδοσιακά και άλλοτε αυτοσχέδια ανάλογα με την περίπτωση. Οι μαντινάδες τραγουδιούνται πάνω σε διάφορους μελωδικούς σκοπούς από τους οποίους άλλα είναι χορευτικοί και άλλοι εξυπηρετούν καθαρά και μόνο το τραγούδι.

Ας σημειωθεί σχετικά ότι αποσπάσματα από τον Ερωτόκριτο, την Ερωφίλη και από άλλες μεγάλες δημιουργίες της κρητικής λογοτεχνίας είχαν πάρει χαρακτήρα δημοφιλών τραγουδιών και ακούγονταν συχνά ιδιαίτερα στις αποσπερίδες (νυκτερινές συγκεντρώσεις συγγενών και φίλων).

Μια αξιοπρόσεκτη κατηγορία λυρικού λόγου αποτελούν τα μοιρολόγια. Το μοιρολόγημα του νεκρού στην Κρήτη είναι συνήθεια παλαιότατη και ευρύτατα απλωμένη ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές και μάλιστα στα Σφακιά. Ήδη το 1356 επί Βενετοκρατίας με νομοθετικό διάταγμα οριζόταν ποινή αφορισμού για τους παραβάτες: «μηδείς τίνος ή Έλλην τολμά να προσκαλή εις τα δείας ούτε να δέχεται μοιρολογητρίας».

Από τους χορούς πιο διαδεδομένος είναι ο συρτός (χανιώτικος συρτός), ο καστρινός (ηρακλειώτικος), ο πηδηκτός, η σούστα και ο πεντοζάλης (σιγανός και γρήγορος). Υπάρχουν και άλλοι χοροί με

τοπικό χαρακτήρα όπως ο αγκαλιαστός, ο ζερβόδεξος, ο μικρός - μικράκι.

Οι μελωδίες των χορών αποτελούνται από μικρές και αυτόνομες μελωδικές φράσεις τις λεγόμενες κοντυλιές που επιδέχονται καλλωπισμούς με τη μέθοδο του περιορισμένου αυτοσχεδιασμού που μπορούν να συνδυαστούν κατά ποικίλους τρόπους ανάλογα με την περίπτωση και τις ικανότητες του οργανοπαίκτη και των τραγουδιστών. Ο αυτοσχεδιασμός γίνεται και στους χορούς. Οι χορευτές και μάλιστα οι πρωτοχορευτές ακολουθώντας τους τυπικούς βηματισμούς κάθε χορού προσθέτουν δικές τους εκφραστικές κινήσεις αντιπροσωπευτικές της χορευτικής τους ικανότητας.

Ο Πόντιος λαογράφος Π. Ακρίτας παραδέχεται ότι η ποντιακή λύρα (Κεμεντζές) που παίζεται σήμερα στον Καύκασο έχει κρητική καταγωγή. Οι κρητικοί χοροί είναι γρήγοροι, ζωντανοί και απαιτούν δεξιοτεχνία όσο σπάνια σε άλλο μέρος της Ελλάδας. Στη διάρκεια του χορού κάνουν τσαλίμια (χτυπούν το ένα πόδι με τα΄ άλλο, πηδούν με χάρη και κάνουν δύο - τρία χορευτικά βήματα στον τοίχο ανάλογα με την δυνατότητα του χορευτή που θυμίζουν αρχαίες παραστάσεις και πολεμικούς χορούς. Γι΄ αυτό ο καλός χορευτής χαίρει μεγάλης εκτίμησης στο χωριό του και σ΄ όλη την περιφέρεια. Στις πόλεις σήμερα χορεύουν «Ευρωπαϊκά». Μια και στα χωριά άρχισαν τα τελευταία χρόνια να χορεύουν τους πιο εύκολους «μοντέρνους» χορούς και έτσι σβήνει σιγά - σιγά μια μεγαλοπρεπή παράδοση.

Κοινωνία της Κρήτης

Όσον αφορά την κοινωνική ζωή της Κρήτης, στην παραδοσιακή της μορφή είναι απλή και τα ήθη αυστηρά. Η οικογένεια αποτελεί την ύψιστη ηθική αξία και η προσβολή της μπορούσε να έχει σοβαρότατες συνέπειες π.χ. ο βιασμός της μητέρας ή της αδελφής τους, οι προσβλητικοί υπαινιγμοί γι' αυτές οδηγούσαν σε μια αλυσιδωτή σειρά σκοτωμών τη λεγόμενη βεντέτα. Οι πιο κοντινοί συγγενείς του σκοτωμένου δεν ψυχάζουν μέχρι να σκοτώσουν το φονιά και το αντίστροφο συμβαίνει για την οικογένεια του φονιά αφού έχει φονευθεί πρώτα. Ακόμα και σήμερα αν τελικά η αστυνομία καταφέρει να επέμβει αποτελεσματικά, η διαφορά δεν λύνεται απλά κουκουλώνεται ώσπου να βγει ο ένοχος από τη φυλακή για να συνεχιστεί η ίδια ιστορία. Η ζωοκλοπή είναι ένα γεγονός που υπάρχει ακόμα και σήμερα ως συνήθεια της εκδίκησης και της αντεκδίκησης για τους παρακάτω λόγους.

Στο σύστημα των ηθικών αξιών υψηλή θέση έχει και η φιλία με ανώτατη μορφή της παλαιότερα την αδελφοποιία (αδελφοσύνη, αδερφωσιά, αδερφοχτοσύνη) που γίνονταν με χρήση αίματος ή και με ιερολογία.

Ως προς τις κοινωνικές τάξεις συχνά υπήρχε διάκριση μεταξύ ατόμων που προέρχονται από οικογένειες πλούσιες και ιστορικές και από οικογένειες φτωχές και άσημες. Στα Σφακιά λ.χ. όπου διακρίνονται οι καλόσειροι οι κακόσειροι (από καλή και από κακή σειρά) ήταν

ανεπίτρεπτοι οι γάμοι μεταξύ οικογενειών που άνηκαν σε διαφορετικές τάξεις.

Οι οικογένειες ήταν πατριαρχικές. Το πρώτο και τον τελευταίο λόγο τον είχε ο άντρας ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την επιβίωση της οικογένειας του. Στην περίπτωση που δεν υπήρχε πατέρας τον ρόλο αυτό τον αναλάμβανε ο μεγαλύτερος αδελφός που έπρεπε να παντρεύει τις αδελφές του και να διαφυλάξει την τιμή της οικογένειας. Οι γυναίκες εργάζονται σκληρά σε αγροτικές εργασίες και έπρεπε να υπακούν. Πολύ σπάνια μια κοπέλα παντρευόταν τον άντρα της επιλογής της. Συνήθως οι γάμοι γίνονταν με συνοικέσια αφού πρώτα οι άντρες των δύο οικογενειών είχαν κανονίσει τα περιουσιακά ζητήματα πάνω στο θέμα της προίκας.

Θρησκεία

Μέσα στο πέρασμα των αιώνων οι Κρητικοί δεν έχουν αποδείξει μόνο πόσο άξιοι πολεμιστές ήταν αλλά και το πόσο ένθερμοι πιστοί του Χριστιανισμού όπως άλλωστε και ολόκληρος ο Ελληνικός λαός.

Οι Χριστιανοί κυνηγήθηκαν από τους εκάστοτε κατακτητές δεχόμενοι άγρια βασανιστήρια όπως μας μαρτυρούν ιστορικά γεγονότα. Κατά την Αραβική Περίοδο ο χριστιανισμός επιβιώνει παρά τούτα, μέσα από τις διώξεις από τα γκρεμίσματα των εκκλησιών ή την μετατροπή τους σε τζαμιά και αναπόφευκτα την αναγκαστική αλλαξοπιστία μέρους του ντόπιου στοιχείου. Στο τέλος του 12^{ου} αιώνα στάλθηκαν στην Κρήτη καινούργιοι άποικοι με αρχηγούς «12 βυζαντινά αργοντόπουλα» που

δημιούργησαν τη νέα κρητική αριστοκρατία και διακρίθηκαν στους αγώνες ενάντια στους Βενετσιάνους κατακτητές αφού πριν ο Νικηφόρος Φωκάς επανέφερε τον πληθυσμό της Κρήτης στον Χριστιανισμό. Κατά την ενετοκρατία οι ενετοί αναγνώρισαν την ορθόδοξη θρησκεία των Κρητών διατηρώντας την ουσία την ελληνικότητα στο ύφος και στην παράδοση. Το 1645 πέφτουν τα Χανιά, το 1646 το Ρέθυμνο. Δύο χρόνια αργότερα αρχίζει η πολιορκία του Χάντακα / Κάντιας ή του «Μεγάλου Κάστρου». Ολόκληρη η Ευρώπη παρακολουθούσε με αγωνία το γυχορράγημα του τελευταίου προπύργιου του Χριστιανισμού και για το οποίο ο πάπας απεύθυνε έκκληση σωτηρίας.

Ο μεγαλύτερος όμως εχθρός του Χριστιανισμού αλλά και του ελληνισμού υπήρξε πάντα ο τουρκικός ζυγός.

Οι Τούρκοι από την πρώτη στιγμή επέβαλαν στην Κρήτη σκληρότατο καθεστώς. Εκτός από τα δημόσια κτήματα που τα μοιράσθηκαν μεταξύ τους το βασιλικό θησαυροφυλάκιο, τα τζαμιά και τα κοινωφελή ιδρύματα, όλη η υπόλοιπη γη των ιδιωτών διανεμήθηκε στους πασάδες, τους ανώτερους αξιωματούχους, τους μπέκδες και τους αγάδες. Οι χριστιανοί κάτοικοι θεωρήθηκαν δουλοπάροικοι ή «φαμέλιοι» και όφειλαν να καταβάλλον δικαίωμα επικαρπίας στους κυρίους τους που ήταν ίσο προς το 1/3 της ακαθάριστης παραγωγής τους.

Όλα αυτά τα μέτρα που πάρθηκαν καθώς και άλλα ισοδυναμούσαν με ουσιαστική εξόντωση των Χριστιανών. Η καταπίεση ήταν τόσο

τρομερή ώστε αναγκάστηκαν να εξιλαμισθούν ενώ πολλοί άλλοι ζητούσαν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο την άδεια ν' αποσπασθούν τυπικά στον Χριστιανισμό παραμένοντας όμως κρυπτοχριστιανοί. Το Πατριαρχείο αρνήθηκε να δώσει παρόμοια άδεια γιατί όπως αποδείχθηκε αργότερα ο αρχικός και τυπικός εξισλαμισμός δεν αργούσε να φέρει κάποτε και τον ουσιαστικό. Ολόκληρα χωριά τότε της Κρήτης προσχώρησαν ομαδικά στον ισλαμισμό με σκοπό να διατηρήσουν κρυφή την πίστη τους που βαθμιαία οι περισσότερες απ' αυτές τις οικογένειες απέβαλαν τις Χριστιανικές παραδόσεις και συγχωνεύθηκαν με το στρώμα των πραγματικών Τουρκοκρητικών.

Σημαντικό ρόλο μέσα σ' αυτούς τους αγώνες έπαιξε ο Δασκαλογιάννης ο οποίος ήταν επικεφαλής των ενόπλων ανδρών των Σφακιών χωρίς να ήταν καθ' αυτού αμαρτωλός και έχει μείνει γνωστός από τον νομισματοκοπείο που εγκατέστησε σε μια σπηλιά κοντά στη χώρα των Σφακιών ως η «σπηλιά του Δασκαλογιάννη».

Ένα άλλο εξίσου σημαντικό πρόσωπο ήταν ο Οσμάν ο Πνιγάρης ο οποίος συνεργάστηκε με τους Έλληνες για να εξοντώσει τους γενίτσαρους. Η συνεργασία αυτή δεν απέβηκε σε καλό του. Διαδόθηκε από τους Τουρκοκρητικούς ότι ο Οσμάν πασάς ήταν Χριστιανός και μάλιστα ιερομόναχος με το όνομα Βασίλειος ή ότι ήταν μυστικός πρωτοσύγκελος των Πατριαρχείων. Διέδιδαν ακόμη ότι τόσο στο Ρέθυμνο όσο και στα Χανιά ο Οσμάν πασάς είχε καλέσει αρκετές φορές κρυφά Έλληνες ιερωμένους και είχαν κάνει μυστικές λειτουργίες

και ότι μεταλάμβανε από τα Άχραντα Μυστήρια. Στο μεταξύ η νήσος Κρήτη είχε αναπνεύσει από τους γενίτσαρους και οι Χριστιανοί τον αποκαλούσαν «Σωτήρα». Ο σουλτάνος Μαχμούτ β΄ ανακάλεσε τον Οσμάν πασά από την Κρήτη και τον εξόρισε στην Προύσα όπου διέταξε να τον κρεμάσουν και να δημεύσουν την περιουσία του. Τελικά δεν διαπιστώθηκε αν υπήρξε κρυπτοχριστιανός ή όχι και πλήρωσε την συκοφαντική δυσφήμιση από τον ευκολόπιστο αφέντη του.

Υπήρξαν και σπουδαίοι ηγούμενοι που προστάτευσαν την Χριστιανοσύνη και υπηρέτησαν την πατρίδα δίνοντας κουράγιο στον αγωνιζόμενο κρητικό λαό και μετέτρεψαν τα μοναστήρια σε κρησφύγετα των κυνηγημένων ορθοδόξων και σε κρυφά σχολεία ώστε τα Ελληνόπουλα να γνωρίζουν την ιστορία του πολιτισμού μας, να διατηρήσουν την παράδοση και να μάχονται για τη σωτηρία της πατρίδας μας.

Η μονή του Αρκαδίου και μονολεκτικά το Αρκάδι έχει αναδείξει μια σειρά από σπουδαίους ηγούμενους και καλόγερους που άφησαν εποχή στην ιστορία όχι μονάχα του μοναστηρίου αλλά και όλου του νησιού. Ο Νεόφυτος έπεισε τον Βεζύρη Κιοπρουλού, αφού είχε κυριεύσει την Κρήτη όχι μόνο ν΄ αφήσει άδικο το Αρκάδι αλλά και να του χορηγήσει το δικαίωμα να χτυπούν ελεύθερα οι καμπάνες της εκκλησίας του και από τότε η μονή ονομάστηκε «κωδωνοφόρος» ή τούρκικα «τσουλή - μοναστήρ». Ονομαστός υπήρξε ο ηγούμενος του μοναστηρίου Γεράσιμος ή Τουρνάκης ή Τουρνοπατέρας ο οποίος αν

και μικροσκοπικός ήταν ατρόμητος. Κάποτε ήρθε στα χέρια μ' έναν γενίτσαρο και την στιγμή που ο ίδιος είχε βάλει τον γενίτσαρο κάτω και ύψωνε το μαχαίρι για να του δώσει το τελειωτικό χτύπημα ο γενίτσαρος του λέει: «Μην με σκοτώσεις Τουρκοπατέρα, γιατί δεν ζαναλειτουργάς. - Και αν με σκοτώσεις εσύ, θα ζαναλειτοργήσω;» απάντησε εκείνος και βύθισε το μαχαίρι του Διασημότερος όμως ηγούμενος της μονής ήταν ο Γαβριήλ ο επιλεγόμενος Μάνεσης. Αυτός ήταν ο θρυλικός προκαθήμενος του μοναστηρίου κατά το ολοκαύτωμα του 1866. Ήταν τότε περίπου ηλικίας 40 ετών πολέμαρχος ατρόμητος έχοντας κάνει έμβλημα του και συνείδησή του την Κρητική απόφαση «ελευθερία ή θάνατος».

Βέβαια δεν ήταν μόνο η μονή του Αρκαδίου που ήταν επίκεντρο μαχών μεταξύ Κρητικών και Τούρκων. Ήταν ο προφήτης Ηλίας στα Χανιά και άλλα μικρότερα μοναστήρια και εκκλησίες που στήριζαν τον αγώνα και διετελέσαν έργο και κοινωνική προσφορά στο όνομα της ελευθερίας, της δημοκρατίας και του Χριστιανισμού.

Αυτή η ιστορική αναδρομή πάνω στην θρησκεία μας βοηθά να καταλάβουμε το μέγιστο ρόλο που έπαιξε για την διαίωνιση της παράδοσης και του πολιτισμού χωρίς την αλλοίωσή τους.

Στη θρησκευτική συμπεριφορά δεν είναι δύσκολη η επισήμανση επιβίωσης προχριστιανικών στοιχείων. Π.χ σε περίπτωση αρρώστιας γίνεται ο περισχοινισμός (ζώσιμο) των εκκλησιών ή ολόκληρων

οικισμών, ευλογούνται τα πρώτα σταφύλια της χρονιάς στην εκκλησία και επιβιώνει η πίστη στον οικουρό όφι.

Οι θρησκευτικές παραδόσεις συχνά επίσης αποτελούν συμφυρμό Χριστιανικών και προχριστιανικών μοτίβων και δοξασιών. Για τον απόστολο Παύλο λ.χ. λέγεται ότι «ελύτρωσε την Κρήτη από αρκούδες, λύκους, και όλα τ' άλλα θηρία μα ούτε φίδια φαρμακερά άφησε, όταν ήρθε στην Κρήτη τον δάγκωσε ένα φίδι που αν και ήταν φαρμακερό δεν τον πείραζε και από τότε όλα τα φίδια στην Κρήτη δεν είναι φαρμακερά. Στην παράδοση αυτή γνωστή με διάφορες παραλλαγές και σε άλλα αιγαιοπελαγίτικα νησιά - είναι προφανής ο συμφυρμός μεταξύ της διέλευσης του Αποστόλου Παύλου από την Κρήτη το έτος 60 και του δαγκώματος του στην Μελίτη από φίδι με τον αρχαίο μύθο ότι ο Ηρακλής «καθαράν εποίησε την νήσον (Κρήτη) των θηρίων...».

Αλλά και πολλές παραδόσεις σχετίζονται με την ελληνική αρχαιότητα και τους μετέπειτα χρόνους. Σχετικά π.χ. με τον Αία ο οποίος σύμφωνα με πανελλήνια πίστη γεννήθηκε στην Κρήτη λέγεται ότι «στα ριζοβούνια του Γιουχτά, κοντά στο χωριό Αρχάντες, είναι μια δέση που λέγεται «στου Δία το μνήμα» γιατί λένε πως εκεί ήταν ο τάφος του».

Αξιοπρόσεχτες για την παλαιότητά τους είναι και οι παραδόσεις για τους Σαραντάπηχους, μυθολογικούς κατοίκους του νησιού που αφανίστηκαν ύστερα από μεγάλο κατακλυσμό καθώς και για τον Διγενή («Έζησε δύο γενιές») τον πιο δυνατό από όλους του Σαραντάπηχους με

τον οποίο συνδέονται και πολλά τοπωνύμια (Σέλλα του Διγενή. Του Διγενή η πατέ = πατημασιά κ.α.).

Παραδόσεις αρχαϊκού τύπου υπάρχουν και για Τριαμάτηδες (ή Τριομάτες) άγρια και ανθρωπόμορφα όντα με τρία μάτια που είναι παραλλαγή του ομηρικού μύθου για τον Πολύφημο. Είδος δαιμονικών όντων θεωρούνται οι Ανασκελάδες και οι Καταχανάδες (βρικόλακες), επίσης οι Σαρακνηοί στην δαιμονοποίηση των οποίων απηχούνται τα δεινά που οι αλλόθρησκοι Άραβες προξενούσαν στον πληθυσμό της Κρήτης ως κατακτητές ή πειρατές. Αξιοπρόσεκτο για την αρχαιότητά του είναι το τοπωνυμικό Ελληνικό ή Λενικό σε διάφορα μέρη του νησιού στα οποία κατά την παράδοση κατοικούσαν αρχαίοι Έλληνες.

Ένας τραγουδιστής σ' ένα δημοτικό τραγούδι παραπονιέται:

«Ποτέ μου δεν εχόρευα γιατί δεν είχα πέτσα»

Η πέτσα συνδέεται πρώτα με το βυζαντινό λώρο, μια «λωρίδα υφάσματος» που είναι εξάρτημα της φορεσιάς, κατά δεύτερον συνδέεται με τις κλασσικές λωρίδες υφάσματος που συνήθως σχηματίζουν κόμπο και είναι γαμήλιο δώρο ή σύμβολο έρωτα και τέλος με τη μινωική εποχή όπου τη θεωρεί σαν ένα από τα κυριότερα θρησκευτικά σύμβολα σύμφωνα με την Ρ. Κούμαρη - Σταδάκη. Η Σταδάκη θεωρεί ότι η λωρίδα υφάσματος με τον κόμπο συμβολίζει τον ομβάλιο λώρο. Το λώρο που συνδέει με τη μητέρα γη και τη γονιμοποίηση. Ο λώρος

αυτός πρέπει να κοπεί όταν γεννηθεί το παιδί και να δεθεί κόμπος - κόμπος ιερός. Η συγγραφέας παραθέτει την πληροφορία στην Ανατολική Κρήτη όπου οι μητέρας φυλάνε τον ομφάλιο λώρο στο εικονοστάσι και κατά διαστήματα τον δείχνουν στο παιδί τους «για να παίρνει δύναμη» και του το παραδίδουν τελικά στο γάμο που όταν ανοίγει καινούργιο σπιτικό.

Το μυστήριο του γάμου διατηρεί όλα τα προχριστιανικά του στοιχεία. Με φύλλα και άνθη μυρτιάς και λεμονιάς ραίνουν τους νεόνυμφους. Οι γιορτές του γάμου στην εποχή του Παπαδάκη (19^{ος} αιώνας) κρατούσαν οκτώ έως είκοσι μέρες. Αλλά και σήμερα ακόμα κάνουν μεγάλο τσιμπούσι.

Οι παλαιοί βοσκοί για να προστατέγουν τα κοπάδια τους φρόντιζαν να κάνουν πολλές κουμπιές δηλαδή να κάνει νονούς στα βαφτίσια των παιδιών του όσους περισσότερους βοσκούς μπορούσε. Και αν οι βοσκοί ήταν περισσότεροι από τα παιδιά του τότε έβαζε δύο και τρεις και καμία φορά περισσότερους νονού σε κάθε παιδί. Έτσι οι περισσότεροι κρητικοί ήταν συγγενείς μεταξύ τους δηλαδή κουμπάροι ή σύντεκνοι όπως αυτοαποκαλούνται και βέβαια απόφευγαν να κλέβονται μεταξύ τους.

Μορφή ιδιότυπης καλλιτεχνικής έκφρασης που απορρέει από θρησκευτικές και κοινωνικές συνήθειες αλλά και από μαγικές δεισιδαιμονικές αντιλήψεις αποτελούν τα πλουμιστά γωμιά που γίνονται

με εθιμική τελετουργία σε διάφορες περιστάσεις (λογεία, βάφτιση, γάμο, μεγάλες εορτές).

Η επιφάνειά τους είναι γεμάτη συνδυασμούς από πουλιά, άνθη (κατά προτίμηση λεμονανθούς), φίδια κλπ θέματα που εκφράζουν ποικίλους συμβολισμούς κατά περίσταση. Ιδιαίτερα ονομαστά είναι τα γαμήλια γωμιά καθώς και τα γωμιά της βάφτισης (για τον σύντεκτο = κουμπάρο) που γίνονται στ' Ανώγεια του Μυλοποτάμου, στις βόρειες υπώρειες της Ίδης. Ας σημειωθεί ότι οι απομιμήσεις αυτών των πλουμιστών γωμιών άρχισαν τα τελευταία χρόνια να παράγονται βιοτεχνικά και να πωλούνται ως τουριστικά είδη.

Η Κρητική Κουζίνα

Σίγουρα από πολλούς αιώνες η Κρήτη έχει να παρουσιάσει μια γαστρονομική παιδεία και μια σειρά από εδέσματα τα οποία διέσχισαν σχεδόν απaráλλακτα τους αιώνες και ήρθαν μέχρι τις μέρες μας. Αν και ο τόπος υπήρξε ένα χωνευτήρι όλων των λαών της Μεσογείου, φαίνεται ότι η Κρητική κουζίνα σε πείσμα του διεθνικού έμενε αυστηρά κρητική και ελάχιστα επηρεάστηκε από τους κατακτητές της, άλλωστε ας υπήρξε κάποια επιμειξία στους ανθρώπους αυτό έγινε βίαιο και όχι ειρηνικά.

Ο Κρητικός λαός για να τραφεί βασίστηκε στα προϊόντα της γης του. Έχει τις δικές του σαλάτες, γαλακτοκομικά προϊόντα, σπεςιαλιτέ, γλυκά, όσπρια. Μερικές από τις σαλάτες είναι: παπούλες, σταμναγκάδι,

ροδίκι, οβριές, κορφοκούκια, βλαστάρια ή βρυωνιές. Ωμές σαλάτες, παντα δρασσερές με μπόλικο λάδι, ζύδι, λεμόνι και χοντρό αλάτι.

Από τα δημητριακά καλλιεργήθηκε πολύ το κριθάρι και λιγότερο το στάρι. Μέχρι σήμερα έχει φτάσει σε μας η περίφημη κριθαροκουλούρα η οποία μαλακωμένη στο νερό, ποτισμένη με λάδι, ζύδι, αλάτι και ύστερα με ρίγανη και ντομάτα αποτελεί το εθνικό μας έδεσμα τον περίφημο «τάκο», νοστιμότατο και πολύ βοηθητικό στην πέψη.

Η Κρήτη βοσκήθηκε από τα πολύ παλιά χρόνια έως σήμερα σχεδόν αποκλειστικά από αιγοπρόβατα τα οποία αποτελούν τον κορμό της κρητικής κτηνοτροφίας. Το κρέας τους είναι νόστιμο και μαγειρεύεται μ' όλων των ειδών τα χορταρικά. Δεν είναι μακριά τα χρόνια που σε κάθε χωριό «ο χασάπης» έσφαζε ένα πρόβατο ή κατσίκι αφού στο μιλητό είχε εξασφαλίσει την πώληση γιατί έτσι και του έμενε ή θα χάλαγε ή θα ήταν υποχρεωμένος να το φάει εκείνος.

Προβατίνα πρωτόγεννη ή δευτερογενή, αρνί ή αίγα ή ριφάκι μαγειρεμένα με μάραθο, με πεντανόστιμες ντόπιες αγκινάρες με άγρια χορταρικά ή με ρύζι ονομαζόμενο ως μοπιλαφου τα οποία είναι δύσκολο να βρεθούν αν δεν υπάρχει φιλική πρόσβαση σε κριτική οικογένεια η οποία με τη σειρά της να έχει ένα γνωστό φίλο ή συγγενή βοσκό.

Μερικά από τα γαλακτοκομικά προϊόντα είναι οι καταπληκτικές μυρωδάτες μυζήθρες, το ανδότηρο, τα σπιτικά τυροζούλια και την ολόπαχη πρόβεια γραβιέρα κατοχυρωμένη διεθνώς ως τυρί με ονομασία

προέλευσης. Ελαφρώς κίτρινη, αλατισμένη, λίγο πιπεράτη με όλα της τα λιπαρά, πικάντικη με εντελώς χαρακτηριστική γεύση.

Επανερχόμενοι στα κρεατικά θα αναφερθούμε στο κουνέλι που έσωσε την Κρήτη από τους λοιμούς που προκάλεσαν κατά καιρούς διάφοροι κατακτητές. Το κουνέλι μαγειρεύεται σπιγάδο, τηγανιτό, στο φούρνο με πατάτες και είναι νόστιμο και υγιεινό.

Άλλο ένα καθημερινό πιάτο είναι τα σαλιγκάρια τα οποία μαγειρεύονται ζεματιστά στο αλατόνερο για μεζέ στη ρακί με κρεμμύδια και σάλτσα από φρέσκια ντομάτα. Οι κοχλιοί μπουμπουριστοί είναι τηγανητά σβησμένα στο ζύδι και αρωματισμένα με δενδρολίβανο.

Από τα όσπρια διακρίνουμε τα κουκιά τα ματσαριστά που στην ουσία είναι κουκιά βραστά με πατάτες λειωμένα στο γουδί με λάδι και ζύδι. Είναι βαριά, δυναμωτικά, πρωτεϊνούχα.

Η αλιεία είναι από τις βασικές δραστηριότητες των Κρητικών γι' αυτό παρατηρούμε μεγάλη ποικιλία από γάρια που ξεχωρίζει το σκάρο ο πρίγκιπας των κρητικών υδάτων, η κακαβιά και η ακοσαλάτια.

Ως επιδόρπιο το καλιτσουνάκι σε σχήμα λύχνου, το γλυκό αστέρι της Κρήτης, δυστυχώς διαθέσιμο μόνο ορισμένες εποχές του έτους, κυρίως όταν τα πρόβεια γάλατα είναι παχειά και άφθονα. Είναι ένα πιταράκι με γέμισμα φρέσκιας μυζήθρας με αυγά, δυόσμο, σουσάμι και λίγη κανελίτσα. Πιο συχνά συναντάμε τραγανιστά ξεροτήγανα, τηγανιτές ζυμαρένιες τυλιχτές κορδές ποτισμένες με μελοσίροπο και πασπαλισμένες με τριμμένη καρυδόγιχα.

Σπάνιο γαλακτοκομικό είναι η τούρτα δηλαδή πίτα γεμιστή με πρόβειο κρέας και διάφορα ντόπια τυριά.

Εκτός από τη ρακή ή τσικουδιά το παραδοσιακό κρητικό κρασί υπάρχει ένα χωνευτικό, το λεγόμενο δίκταμο οι κρητικοί όμως το αποκαλούν Έρωτα ίσως γιατί πρέπει να έχει αληθινό έρωτα για να το αναζητήσει στις κακοτράχαλες πλαγιές του Ψηλορείτη όπου φυτρώνει. Σήμερα καλλιεργείται και έχει χάσει την αγριάδα του.

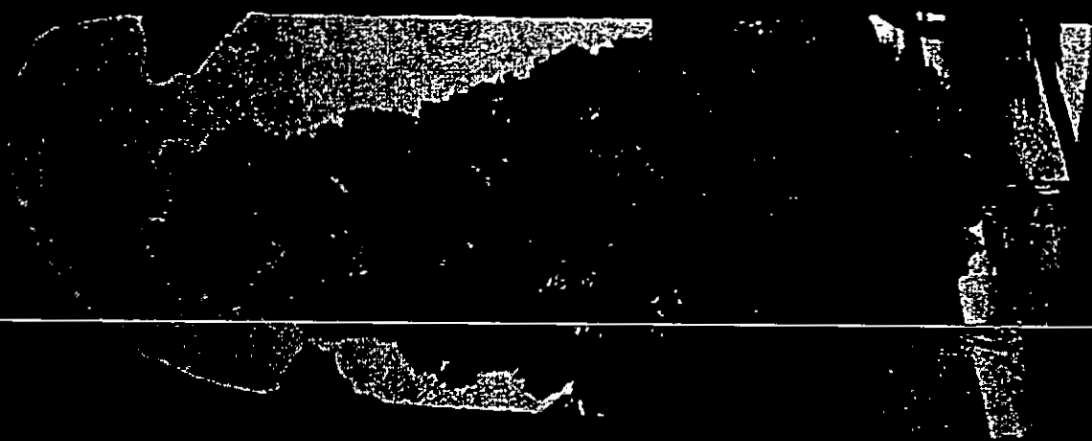
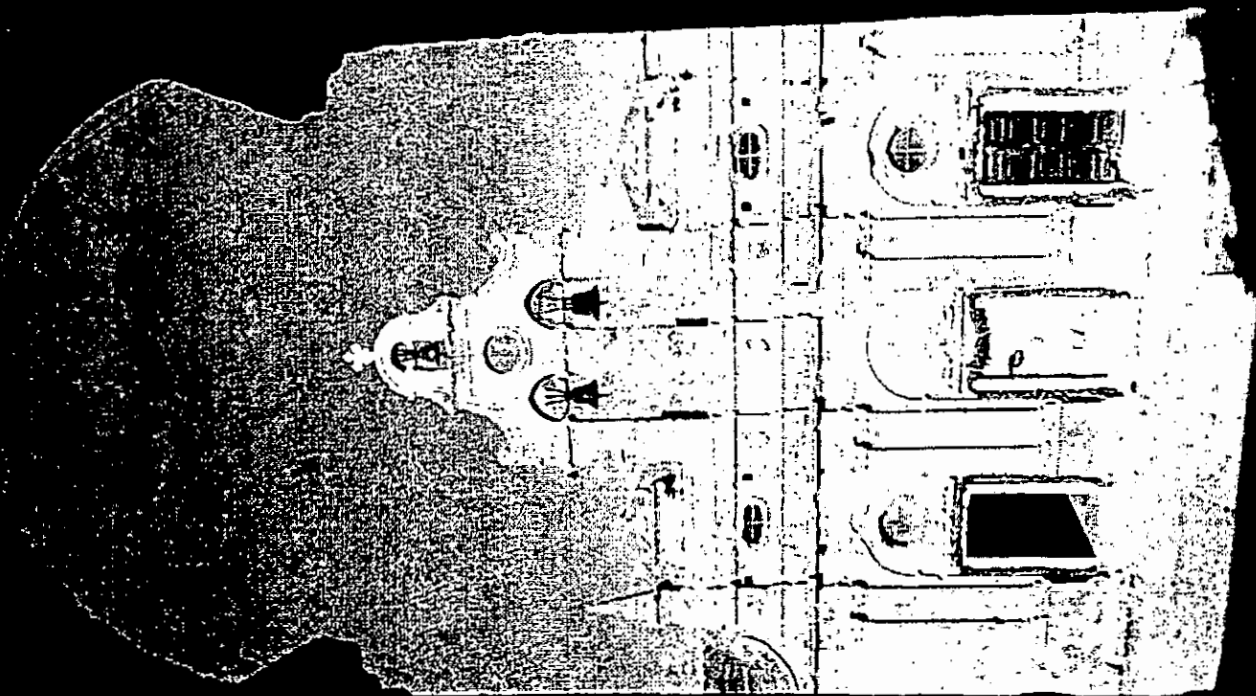
Κρητικές Παροιμίες

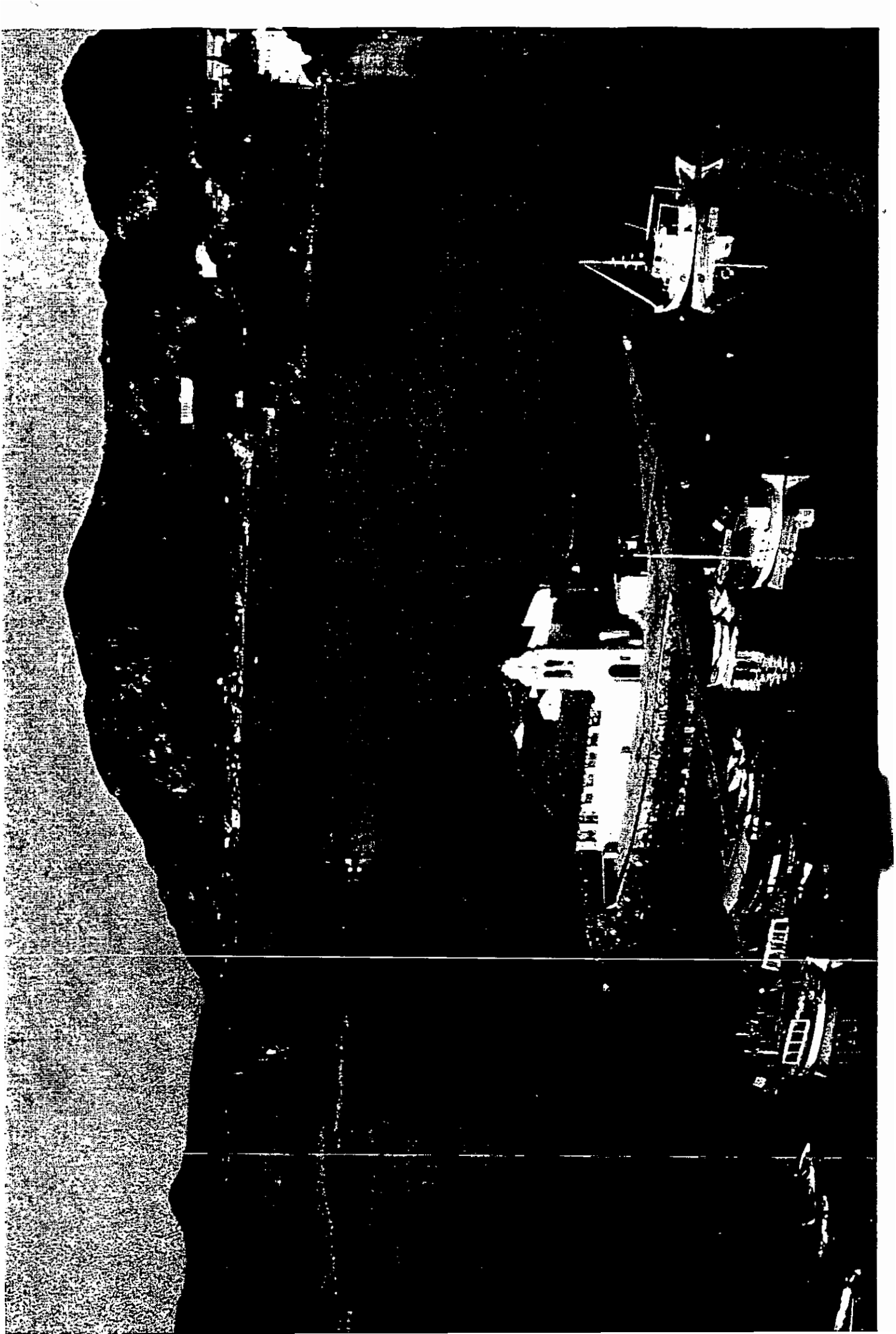
- *Απού κοπελομάθει, δε γεροντοξεχνά*
- *Απού πλουτίζει με το νου, ογλήγορα φτωχαίνει.*
- *Απού 'ναι απ όζω τον χορού, πολλά τραγούδια ζέρει.*
- *Απού σκάφτει ζένο λάκκο, να τότε ζαμώνει του μπογιού του.*
- *Απού 'χει την υπομονή, τρώει τ' αυγό σφουγγάτο.*
- *Από τα καλά δουλεμένα, παίρνει ο διάολος τα μισά.*
- *Από κεια που πέφτεις, από κεια σηκώνεσαι.*
- *Από δίκια κι άδικα, από τον όρκο λείπει.*
- *Άνθρωπο παίρνει από γενιά και σκύλο από μιτάτο*
- *Αν δεν ξέρεις τη δουλειά σου, ξάνοιξε το γείτονα σου.*
- *Ακριβά πούλειε και δίκια ζύγιαζε.*
- *Αμάξι μπροστά και βάρκα πίσω.*
- *Άμε αλάργο κι έλα γρήγορα.*
- *Αφήνουν οι σκάρες να φάνε οι κοράκοι;*
- *Από 'κείνο το κηπούλι
είν' και τούτο το μαρούλι.*
- *Απού κοιμηθεί με το στραβό, την ταχινή αλληθωρίζει.*
- *Ανέδρεψε τον ποντικό, να φάει το σακί σου.*

- Αν είναι για τα κάλλη,
τα 'χουνε και οι αρκάλοι.
- Αλλού με τρίβεις Γούμενε κι αλλού 'χω 'γω τον πόνο.
- Απού 'χασε το χοίρο ντου, όλο μουγκρές ακούει.
- Από του διαόλου το μιτάτο μουδέ τυρί μουδέ μυζήθρα.
- Αγαπά ο Θεός τον κλέφτη, μα καλλιιά το νοικοκύρη.
- Άλλος έχασκε κι άλλος εμετάλαβε.
- Απού ανιμένει από τη γειτονιά σκουτελικό, νηστικός κοιμάται.
- Αλί στο νιο που ζαγρυπνά, στο γέρο που κοιμάται.
- Άμα κάνεις γάιδaro παρέα, πρέπει να δέχεσαι και τσι τσιινιές του.
- Άφτει ο απλάτανος ογρός
κι η ελιά με το νερό,
άφτει κι ο πρίνος σιγά σιγά
μα κάνει σκias καλή φωδιά.
- Απρίλης ρίχνει τη δροσιά κι ο Μάης το λουλούδι.
- Αι-Λιας κόβει σταφύλια
κι η Αγία Μαρίνα σύκα.
- Ακαμάτης νέος, διακονιάρης γέρος.
- Αν πεινά ο ακαμάτης, γυχοπόνεση δεν έχει.
- Από σιγανό ποταμό γηλά τα ρούχα σου.
- Ανεμαζώματα, ανεμοσκορπίσματα.
- Από την Αϊλιά σου ταυρί
κι από τα νεφρά σου παιδί.
- Βγήκε ντου του Θεριστή, Θερίζει δε Θερίζει.
- Βασιλικός κι αν μαραδεί, τη μυρωδιά την έχει.
- Βάστα με να σε βαστώ,
ν' ανεβούμε στο βουνό.
- Βγές στη γειτονιά σουρέγου και στο σπίτι σου πορέγου.

- Γάιδaros είν' ο γάιδaros, ανέ φορεί και σέλα.
- Γερόντων έπαιρνε βουλή και τη βουλή σου βάστα.
- Για το χατίρι τσι μηλιάς, αγάπα και τα μήλα.
- Για μιας δραχμής πιπέρι, χάνει ο χωριάτης τη μαγεριά
- Δεν τότε γνοιάζει τον κόρακα που γόφησε ο γάιδaros, μόνο τονε γνοιάζει γιατί δεν έφαε.
- Δε φτάνει που καβαλίκευες, μόνο κουνείς και τα πόδια σου.
- Δε σου τρέχει καβαλάρη, μη σκοτώνεις το μουλάρη.
- Δυο γάιδaros μαλώνανε, σε ξένη ματζαδούρα;
- Δεν έχει ο φτωχός, μα έχει ο Θεός.
- Εκειά που φτάνεις να κρεμάς το καλάδι σου.
- Εγώ 'πεμπα το σκύλο μου κι ο σκύλος την ουρά του
κι ο σκύλος ήταν κούντουρος κι επήα μοναχός μου.
- Εκειά που κράζουνε πολλοί πετεινοί, αργεί να ζημερώσει.
- Έκατσε η δουλειά στην πόρτα
και κυνήγησε τη φτώχεια.
- Ετσά που σου παίζουνε τη λύρα να χορεύεις.

ΕΝΟΤΗΤΑ Ε΄: ΚΕΡΚΥΡΑ

Στην πολιτεία των Κόρφων

Η Κέρκυρα είναι η δεύτερη σε μέγεθος από τις Ιόνιες νήσους, έρχεται δηλαδή μετά την Κεφαλληνία. Έχει η Κέρκυρα έκταση 592 τ.χλμ. και χωρίζεται από την απέναντι ακτή της Ελληνικής Ηπείρου και της Β.Ηπείρου με την Κερκυραϊκή θάλασσα, που στενεύει στο Βόρφο της στόμιο σε πλάτος 2 μόνο χιλιομέτρων. Αυτό είναι το επίσημα λεγόμενο «Στενόν Κερκύρας».

Ο διαμελισμός των ακτών της Κέρκυρας είναι μέτριος και σχηματίζει δύο μόνο πλατύς κόλπους, της Κέρκυρας και της Λευκίμης.

Περιβάλλεται η νήσος και από μερικές άλλες μικρές νησίδες όπως είναι το Βίδο που κατά την παράδοση είναι το καράβι των Φαιάκων με το οποίο ο Οδυσσέας έφτασε στην Ιθάκη του αλλά και στο γυρισμό του το απολίδωσε ο οργισμένος Ποσειδών, το Λααρείο, η Πτυχία, η Κραβία, και ανοικτότερα στην Αδριατική θάλασσα οι Διαπόντιοι νήσοι. Αυτές οι τελευταίες είναι ο Διοπλούς, η Ερεικούσα, το Μαδράκι, οι Οθωνοί.

Η Κέρκυρα είναι ορεινή και καλύπτεται ολόκληρη από Βουνά και λόφους με υψηλότερες κορυφές του Παντοκράτορα, το Στραβοσκιάδι, τις Βίγλες και την Τσούκα. Ανάμεσα στις βουνοκορφές διανοίγονται κατάφυτες κοιλάδες και πεδιάδες, με σπουδαιότερες την Ρόπα και τις Κορισσίας που έχει μήκος 12χλμ. Πλάτος 1,5 χλμ. Σ' αυτή την πεδιάδα

βρίσκεται η Κορισσία λίμνη που με ένα στενό δίαυλο επικοινωνεί με τη θάλασσα.

Το κλίμα της Κέρκυρας είναι μεσογειακό με γλυκούς χειμώνες και δροσερά καλοκαίρια. Είναι όμως και υγρό και βασική σ' αυτό αιτία είναι οι άφθονες βροχοπτώσεις που οφείλονται στους νότιους και δυτικούς θαλάσσιους ανέμους. Αυτές οι βροχοπτώσεις είναι που προκαλούν την πυκνότετη βλάστησή της.

Το όνομα της νήσου

Κατά τους αρχαιότερους χρόνους η Κέρκυρα ονομαζόταν Μάκρη ή Δρέπανος από το δρεπανοειδές σχήμα της. Το όνομα Κέρκυρα επικράτησε από τους ιστορικούς χρόνους.

Κατά την παράδοση προέρχεται από την νύμφη Κέρκυρα, την κόρη του ποταμού Ασωπού, που την απήγαγε ο θεός Ποσειδών και απόκτησε μαζί της τον Φαίακα.

Λέγεται η νήσος και Κέρκυρα. Κατά τους τελευταίους αιώνες η Κέρκυρα διεθνές αποκαλείται **Κόρφου** από τη Βυζαντινή ακροπολή της **Κορυφώ**.

Πνευματικό κέντρο

Η Κέρκυρα είναι ένα από τα μεγάλα πνευματικά κέντρα της Ελλάδας, ένα κέντρο με μακρά πνευματική παράδοση.

Οι τέχνες και τα γράμματα άρχισαν να αναπτύσσονται στην Κέρκυρα από τον 18^ο αιώνα όταν έχουν αναφανεί εκεί περιφανείς άνδρες όπως ο **Ευγένιος Βούλγαρης** και ο **Νικηφόρος Θεοτόκης**.

Η ακμή έφτασε στο αποκορύφωμά της κατά την γαλλική κατοχή μετά το έτος 1797 και συνεχίσθηκε έπειτα και κατά την αγγλική κατοχή (γι' αυτές θα μιλήσουμε παρακάτω). Το έτος 1657 είχε ιδρυθεί στην Κέρκυρα η πρώτη **Ελληνική Ακαδημία**. Το Σύνταγμα του 1817 προέβλεπε τη σύσταση Ακαδημίας για τα διάφορα είδη των επιστημών της Φιλολογίας και των Ωραίων (Καλών) Τεχνών. Στις 17-5-1821 με γήφισμα της Γερουσίας ορίζεται η Ιθάκη ως τόπος ίδρυσης του νέου Πανεπιστημίου. Η έκρηξη όμως της Ελληνικής επανάστασης και η γειτνίαση της Ιθάκης με τη Στερεά Ελλάδα κάνουν του Noitland ν' αλλάζει γνώμη και να ορίσει με νεότερη απόφαση έδρα την Κέρκυρα. Η **Ιόνιος Ακαδημία** ουσιαστικά υπήρξε το πρώτο Ελληνικό Πανεπιστήμιο και αποτέλεσε το φυσικό επιστέγασμα της μακρόχρονης πολιτιστικής παράδοσης και νησιών, συγχρόνως όμως και η πιο ισχυρή ώθηση για τη συνέχισή της. Τα εγκαίνια έγιναν με το τυπικό της Ορθοδοξίας και με ειδωλολατρική μεγαλοπρέπεια το 1824. Οι φοιτητές φορούσαν στολή όμοια με τους μαθητές της Ακαδημίας του Πλάτωνα - χλαμύδα και χιτώνα, ταινία στο κεφάλι με διαφορετικό χρώμα για κάθε σχολή και κυμίδες από κόκκινο δέρμα. Η Ιόνιος Ακαδημία τον πρώτο καιρό στεγάστηκε στο φρούριο, για να στεγαστεί στο τέλος μόνιμα στο Βενετσιάνικο κτίριο των στρατώνων Germani στην πλατεία.

Οι καθηγητές που δίδαξαν σ' αυτήν σπούδασαν οι περισσότεροι με έξοδα του Guilford ο οποίος μη θέλοντας να επιβαρύνει τον προϋπολογισμό του Ιόνιου Κράτους κληροδότησε μεγάλο μέρος της περιουσίας του στην Ακαδημία με τον όρο όμως να πληρώνει το κράτος για τέσσερα μόνο χρόνια καθηγητές και υποτρόφους. Η διδασκαλία στην **Ιόνιο Ακαδημία** γινόταν Ελληνικά. Ο Guilford υποχρέωσε τους καθηγητές που δεν μιλούσαν Ελληνικά να μεταφράζουν τις παραδόσεις τις ελληνικά και ελληνικά να τις διαβάζουν.

Σαν γλώσσα θέσπισε την «ομιλουμένη» καταργώντας το χάσμα ανάμεσα στην γλώσσα της επίσημης παιδείας και τη γλώσσα του λαού. Μετά το θάνατο του Guilford το 1827 γίνονται αλλαγές. Η Γερουσία φέρνει Ιταλούς καθηγητές. Έτσι διδάσκουν ιταλικά πλέον - ο Jeronimo Santar, νομικά ο Foderiko Crioli, φιλοσοφία και ο Ottabio Massoti υψηλά μαθηματικά και μηχανική. Διαγράφεται η ιατρική σχολή και αντικαθίσταται με τη σχολή πολιτικών μηχανικών. Και η Ιόνιος Ακαδημία συνεχίζει το έργο της. Για πιο πολλά από σαράντα χρόνια βοηθάει με κάθε τρόπο την πνευματική ανάπτυξη της Επτανήσου αλλά και του μικρού νεοσύστατου Ελληνικού κράτους στα πρώτα του βήματα. Οι διαρκείς αναταραχές και η αποικιακή εξάρτηση δεν εμπόδισαν ούτε μια στιγμή τα Ιόνια νησιά να παρουσιάσουν ζωνρή άνθηση. Τελικά η Ιόνιος Ακαδημία προτάθηκε να καταργηθεί το 1985 από τον Κωνσταντίνο Λομβάρδο. Τελικά με το νόμο Ρη του 1865 «περί διοργανώσεως της εκπαιδεύσεως κατά την Επτανήσου Άρθρο 1

καταργούνται α) το Αρχόντειο της Παιδείας εν Επτανήσο β) η Ιόνιος Ακαδημία.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η Ιόνιος Ακαδημία είναι το μόνο Πανεπιστήμιο στον κόσμο που έκλεισε. Πουθενά, κανένα Πανεπιστήμιο δεν καταργήθηκε ποτέ!

Πόσο δίκιο είχε ο Ι. Καποδίστριας όταν έλεγε πως «πρέπει πρώτα να μορφώσουμε τους Έλληνες και μετά να κάνουμε Ελλάδα» μιας και ο Κώστας Θαφύης θα γράφει στα «Κερκυραϊκά Χρονικά»: «Η κατάργηση της Ιόνιας Ακαδημίας, πράξη εμπάθειας και μικρότητας που απέβλεπε σε τίποτα άλλο παρά να στερήσει την Επτανήσο από τη δυνατότητα να επηρεάσει την Ελληνική ζωή».

Στην Κέρκυρα επίσης ιδρύθηκαν οι πρώτες μουσικές σχολές της Ανατολής με κορυφαίες τη «φιλαρμονική εταιρεία» και τη «Σχολή Μαντζόρου». Φυτώρια σπουδαίο της μουσικής καλλιέργειας στην Ανατολική Μεσόγειο η Κέρκυρα, ανάδειξε λυρικά θέατρα καθώς και οι επιφανείς εκτελεστές και συνθέτες. Εκεί ο Μάντζαρος μελοποίησε και τον Εθνικό μας Ύμνο.

Τέκος της Κέρκυρας όμως δεν είναι και πολλοί νεοέλληνες ποιητές και συγγραφείς όπως ο Σολωμός, ο Πολλός, Ο Μαρκοράς και ο Λορέντζος Νοβάρης που σκοτώθηκε πολεμώντας ως εδελοντής το 1912 στον Δρίσκο της Ηπείρου.

Ιστορία της Κέρκυρας

Η Κέρκυρα είχε κατοικηθεί πριν το 2000 π.χ όπως τούτο αποδεικνύεται από ευρήματα στην Αμφιόνα. Οι αρχαίοι την Κέρκυρα την αναφέρουν ως την ομηρική νήσο των Φαιάκων. Στην Κέρκυρα λοιπόν τελείωσαν οι θαλασσινές περιπέτειες και τα βάσανα του πολυμήχανου. Και στα ανάκτορα του βασιλιά Αλκίνοου που ήσαν εκεί αλλά δεν βρέθηκαν ακόμη οδήγησε η Ναυσικά τον ναυαγημένο Οδυσσέα.

Στα ιστορικά χρόνια γνωρίζουμε ότι το έτος 734 π.χ. η Κέρκυρα έγινε αποικία της Κορίνθου. Απόκτησε όμως νωρίς πλούτο και δύναμη σε τέτοιο βαθμό ώστε δέλησε να χειραφετηθεί από την μητρόπολη της Κορίνθου την οποία και την κατανίκησε το 665 π.χ. στη μεγαλύτερη ως τότε ναυμαχία του γνωστού κόσμου. Οριστικά η Κέρκυρα έγινε ανεξάρτητη από το 585 π.χ. έως το 229 π.χ. οπότε υποτάχθηκε στη Ρώμη. Την εποχή της βυζαντινής αυτοκρατορίας η νήσος είχε εντελώς παρακμάσει και κάθε τόσο ρημαζόταν συμπληρωματικά από κύματα Βαρβάρων που έφθαναν ιδίως από τις αντικρινές ακτές. Τούτο εξακολουθούσε ως τις 23 Μαΐου του 1936 οπότε η σημαία του Αγίου Μάρκου της Βενετίας στήθηκε πάνω στην Ακρόπολη της Κέρκυρας, για να εξακολουθήσει να κυματίζει εκεί επί τέσσερις ολόκληρους αιώνες.

Κάτω από τη Βενετική κυριαρχία η Κέρκυρα έγινε πρωτεύουσα των Ιονίων Νήσων και έδρα του « Γενικού Προβλεπτού της Ανατολής». Και μετά της πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453, η Κέρκυρα

χρησίμευσε ως στοργικό καταφύγιο των Βυζαντινών προσφύγων ενώ έβρισκαν σ' αυτήν διαρκώς άσυλο και πολυάριθμες οικογένειες φυγάδων από την Κρήτη και τη Ήπειρο.

Αποτελούσε ταυτόχρονα η Κέρκυρα και τον προμαχώνα της Ιταλίας εναντίον του κατακτητικού τουρκικού κύματος. Γι αυτό και υπέστη η Κέρκυρα δύο μεγάλες και ιστορικές επιθέσεις και πολιορκίες από τους Τούρκους.

Οι δύο πολιορκίες

Το 1537 ο σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής διακήρυξε ότι θα εισβάλει στην ιταλική χερσόνησο, θα εκπορδήσει την Ρώμη και θα μεταβάλει το ναό του Αγίου Πέτρου σε στάβλο του ιππικού του, σε στάβλο των «σπαχίδων του». Γι αυτό επιχείρησε τότε να καταλάβει την Κέρκυρα, εναντίον της οποίας εξαπέστειλε τον αρχιναύαρχο και πειρατή Χαιρεντίν Βαρβαρόσα με μεγάλο στόλο και με στρατό από 50.000 άνδρες.

Τη φρουρά της πόλεως την αποτελούσαν τότε 2.000 Βενετοί και 3.000 Κερκυραίοι έχοντας επιπλέον τη ναυαρχίδα του Βενετικού στόλου «Άγιος Μάρκος» που έφερε 100 χάλκινα πυροβόλα και ήταν το μεγαλύτερο και τελειότερο πλοίο της εποχής εκείνης.

Αντιστάθηκε αποφασιστικά η Κέρκυρα.

Και παρά τα 300 πυροβόλα που χρησιμοποίησαν, οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να αποσυρθούν έπειτα από μια 15νθήμερη και μάταιη

πολιορκία που κύριο χαρακτηριστικό της ήταν οι συνεχείς έφοδοι. Η πολιορκία εκείνη αν και συντομότατη θεωρείται από τις σπουδαιότερες του 16^{ου} αιώνα επειδή με την αποτυχία της ματαιώθηκε οριστικά η εισβολή του Σουλεϊμάν στην Ιταλία.

Το έτος 1716 η Κέρκυρα διέτρεξε και πάλι θανάσιμο κίνδυνο. Τότε κατά το νέο πόλεμο της Τουρκίας και της Βενετίας ο σουλτάνος Μουσταφάς έστειλε 65.000 άνδρες με σερασκέρη, με αρχιστράτηγο δηλαδή τον Καρά Μουσταφά και με ρητή εντολή να καταλάβει οπωσδήποτε την νήσο. Η νέα πολιορκία άρχισε την 1^η Ιανουαρίου του 1716, ενώ την πάλη υπερασπιζόταν Σούλεμπουργκ. Η άμυνα και πάλι υπήρξε αποφασιστική όπως και το 1537 και όλες οι έφοδοι των Τούρκων κατέρρευσαν.

Ένα μάλιστα απροσδόκητο γεγονός ήρθε να βοηθήσει αποτελεσματικά τους πολιορκημένους. Τη νύχτα της 27 Ιανουαρίου του 1716 ξέσπασε μια φοβερή θεομηνία. Οι τρομεροί κεραυνοί που έπεφταν συνεχώς έκαναν τους Τούρκους να νομίζουν ότι τους κτύπησαν τα κανόνια του Σούλεμπουργκ και ότι η φρουρά του πραγματοποιούσε επίθεση εναντίον τους. Μέσα λοιπόν στο πηχτό σκοτάδι οι Τούρκοι πανικοβλήθηκαν σε τέτοιο βαθμό που άρχισαν να αλληλοσφάζονται και εγκαταλείποντας το στρατόπεδο έτρεχαν με κραυγές στην παραλία, όπου πετούσαν τα όπλα τους και επιβιβάζονταν στα πλοία για να φύγουν.

Ο Σούλεμπουργκ που αντελήφθη τις στιγμές εκείνες το σημαντικό τούτο μυχολογικό γεγονός, εξόρμησε επικεφαλής των ανδρών του. Και ακολούθησε τότε μαζική εξόντωση του εχθρού, που ολοκλήρωσε την καταστροφή που είχε αρχίσει. Εκατό κανόνια, 2.500 άλογα, 80 ζευγάρια βούβαλοι και όλο το πολεμικό υλικό του τούρκικου στρατού περιήλθε στα χέρια των Βενετών. Χιλιάδες εξ' άλλου ήσαν οι αιχμάλωτοι. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο παπάς του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, ο Μουχτάρ Μπέης. Έτσι ο προμαχώνας της Ιταλίας άνοιξε και πάλι.

Και η Βενετία δικαιολογημένα έστησε την προτομή του Σουλεμπουργκ στην Σπιανάδα, την περίφημη πλατεία της Κέρκυρας.

Η Βενετοκρατία διατηρήθηκε έως το έτος 1797 όταν ο Βοναπάρτης ο αργότερα αυτοκράτορας της Γαλλίας Ναπολέον ο Α΄ κατέλυσε την Δημοκρατία της Βενετίας. Τότε ο γαλλικός στρατός κατέλαβε και τα Επτάνησα. Η γαλλική κυριαρχία είχε δύο περιόδους την πρώτη στα 1797-1799 και τη δεύτερη στα 1807-1814. Υπήρξε ενεργητική για τη νήσο η γαλλική κατοχή. Φορέας γνήσιου και ορμητικού δημοκρατικού πνεύματος η Γαλλία κατάργησε την φεουδαρχία και επέτρεψε την άνθηση του Κερκυραϊκού πολιτισμού που μολονότι φέρει την σφραγίδα της Δύσης, κατά βάθος είναι ένας πολιτισμός έντονα ελληνικός. Στο διάστημα των ετών 1799-1807 η Κέρκυρα ανήκε στους Ρώσους. Το 1814 την κατέλαβαν οι Άγγλοι και την διοίκησαν έως το 1864 οπότε έπειτα από μακρούς αγώνες υπέρ της Ενώσεως όλη η Επτάνησος δόθηκε στο μικρό τότε κράτος της Ελλάδας.

Τρεις εχθρικές κατοχές

Τον Δεκέμβριο του 1915 και ενώ εμαίνετο ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, οι Γάλλοι κατέλαβαν την Κέρκυρα. Η Ελλάδα ήτανε ακόμα ουδέτερη. Στην νήσο Κέρκυρα κατέφυγε τότε ο Σερβικός στρατός που είχε υποχωρήσει μαχόμενος έως τις ακτές της Αδριατικής. Εκεί στην Κέρκυρα εγκαταστάθηκαν τότε η σέρβικη κυβέρνηση και ο Σέρβος Αντιβασιλέας και η πόλη της Κέρκυρας μετετράπη σε προσωρινή πρωτεύουσα της Σερβίας. Κατά την διάρκεια της γαλλικής κατοχής ο Αρχιναύαρχος του γαλλικού στόλου ήταν εγκατεστημένος στο Αχίλλειο όπου και πέθανε μέσα στο πολυτελές μπάνιο του, επειδή κατά λάθος άνοιξε απότομα όλο το καυτό νερό αντί του κρύου.

Το 1923 η νήσος Κέρκυρα έζησε μια νέα καταιγίδα που καταχωρήθηκε στα διεθνή διπλωματικά χρονικά ως «ζήτημα της Κέρκυρας». Στις 27 Αυγούστου του έτους εκείνου δολοφονήθηκε στην Ήπειρο από αγνώστους ο Ιταλός στρατηγός Τσελίνι, μέλος της ιταλικής αποστολής που επόπτευε στην χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων. Ο Μουσολίνι τότε που μόλις είχε καταλάβει την εξουσία στην Ιταλία θέλησε να κάμει μια θεαματική επίδειξη δυναμισμού του καθεστώτος που επρόκειτο να καθιερώσει. Εκμεταλλεύτηκε ο υπερφίαλος αλλά και ο πολύ ανόητος εκείνος δικτάτωρ το γεγονός ότι ακριβώς το έτος εκείνο η μικρή Ελλάδα είχε βγει αιμόφυρτη και κατεξαντλημένη από μακροχρόνιους πολέμους και από την Μικρασιατική καταστροφή.

Έστειλε λοιπόν προς την ελληνική κυβέρνηση τηλεσίγραφο με βαρύτατες αξιώσεις. Το τηλεσίγραφο βέβαια απερρίφθη όπως συνέβη και με το άλλο εκείνο το επίσης υπερφίαλο, της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1940. Αλλά ο ιταλικός στρατός εμφανίστηκε ξαφνικά μπροστά στην Κέρκυρα, την βομβάρδισε δυνατά και την κατέλαβε έπειτα χωρίς αντίσταση. Το ζήτημα παραπέμφθηκε στην Κοινωνία των Εθνών της Γενεύης - διεθνή οργανισμό που ήταν τότε ανάλογος με τα σημερινά Ηνωμένα Έθνη της Ν.Υ. και στην Πρεσβευτική Διάσκεψη (8 Σεπτεμβρίου) και λύθηκε με την καταβολή αποζημιώσεως 50.000.000 λιρετών εκ μέρους της Ελλάδας.

Ο ιταλικός στόλος βράδυσε σκόπιμα να εγκαταλείψει την Κέρκυρα. Και δεν το έκανε παρά αφού στις 27 Σεπτεμβρίου κατέπλευσε εκεί ισχυρή μοίρα του αγγλικού στόλου υπό την μορφή «φιλικής επισκέψεως» προς την Ελλάδα.

Κατά την διάρκεια της κατοχής (1941-1944) η Κέρκυρα κατελήφθη από τους Ιταλούς. Έπειτα από την συνθηκολόγηση όμως των Ιταλών τον Σεπτέμβριο του 1943 οι Γερμανοί βομβάρδισαν ισχυρότατα την Κέρκυρα, με αποτέλεσμα να υπάρξουν πολλά ανθρώπινα θύματα και επίσης να καταστραφούν αρκετά ιστορικά κτήρια.

Γάμος στην Κέρκυρα

Στην παλιά Κέρκυρα όταν ένας άντρας φιλούσε μια κοπέλα σε δημόσιο χώρο έπρεπε να την παντρευτεί, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γκικόκα Βασίλη γνήσιου κερκυραίου και γείτονά μου όχι στην Κέρκυρα

αλλά σ' ένα χωριό κοντά στο Λουτράκι Κορινθίας. Έπρεπε λοιπόν ο γαμπρός να πάει να τη ζητήσει από τον πατέρα της και να φτιάξουνε μαζί το «προικοσύμφωνο» γιατί η κόρη ήτανε «φιλημένη».

Σε περίπτωση που δεν πήγαινε ο γαμπρός στο σπίτι της νύφης πήγαινε ο πατέρας της κόρης στο σπίτι του γαμπρού. Αφού «κλείνανε» γάμο, η νύφη πήγαινε στην εκκλησία με βιολιά και άμαξα. Ναι! άμαξα αυτή με τα άλογα. Πραγματικά κάτι πολύ ρομαντικό. Η καμπάνα χτυπούσε χαρμόсуνα, έπεφτε τουφεκίδι και κερνούσανε όλο το χωριό.

Στο δείπνο μετά το γάμο οι ντανιόβη- οι νιόπαντροι- έπρεπε να φάνε μικρά περιστέρια για να περάσουνε μαζί μια ζωή αγαπημένη σαν κι εκείνα. Τα πιτσούνια Ριζον για τους νιόπαντρος. Στο γαμπρό πριν από τον γάμο η μαμά του έδινε κανά κουταλάκι όστρια (είναι ο κρόκος του αυγού με αλάτι, πιπέρι, λεμόνι και λάδι) για να αντεπεξέλθει επαξίως.

Αν δεν σε πάρω απ' τις ελιές κι από τις κεντρομάδες κι ας φωνάζει η μάνα σου 40 δύο βδομάδες εσύ είσαι που μου 'λεγες που αν με πέδαινες τώρα είσαι και μου λες που είδες που με ζέρεις.

Πως ήθελα πολύ να την παινέσω με λουλούδια του Μαγιού στεφάνι να της πλέξω.

Μα αυτή είναι παινεμένη και ζακουστή όπου πάει και όπου διαβαίνει και όπου σταθεί.

Πέρδικα μικρή, Πέρδικα μου ζακουσμένη που μες στο χωριό είσαι απ' όλους ζηλεμένη

έλα ἴδω για να σου πώ γλυκά πόσο εγώ σε αγαπώ τρελά!

*Εδώ σ' αυτή τη γειτονιά την παραπάνω ρούγα την φωλιά της
έφτιαζε μα πέρδικα μικρούλα.*

Βάπτιση στην Κέρκυρα

Σύμφωνα με αυτά που μου εξιστόρησε ο κος Βασίλης Γκιοκάς, πριν από χρόνια στην Κέρκυρα το παιδί το βαφτίζανε στο σπίτι και όχι στην εκκλησία κάτι βέβαια που δεν συμβαίνει σήμερα.

Επίσης, είχαν την συνήθεια να δίνουν ονόματα αρχαία στο βρέφος κι όχι του παππού ή της γιαγιάς.

Ακόμα, πετάγανε λεφτά από τα παράθυρα του σπιτιού που γινότανε η βάπτιση και πηγαίνανε τα μικρά παιδιά και τα μαζεύανε. Τα λεφτά τα έριχνε ο ανάδοχος του βρέφους. Είναι γνωστή η κορφιατική ευχή «Να ζήσουν σαν τα γηλά βουνά και να ασπρίσουνε σαν τα χιόνια». Η συνήθεια να στέλνουν παντεσπάνια να στέλνουμε στα νεογέννητα κράτησε μέχρι το 1960.

Νεκρικά έθιμα

Όταν πέθαινε κάποιος η τελετή που γινότανε δεν διέφερε σε τίποτα από τις δικές μας, το μοιρολόι δεν ήταν σύνηδες φαινόμενο στην Κέρκυρα.

Μετά την κηδεία γινότανε τραπέζι στο σπίτι που πενθούσε και φιλεύανε γωμί κρασί και γάρι όπως μας είπε ο κος Βασίλης Γκιοκάς.

Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά, Φώτα στην Κέρκυρα

Όπως σε κάθε περιοχή της Ελλάδας έτσι και στην Κέρκυρα εορτάζεται η μεγάλη γιορτή της ορθοδοξίας, τα Χριστούγεννα η Πρωτοχρονιά και τα Φώτα. Από καιρό το πρωί τα παιδιά με το τρυγονάκι γάλλουν τα κάλαντα τα οποία διαφέρουν από τα δικά μας κάλαντα σε στίχο και μουσική.

Κανά δύο μέρες πριν έχουν στολίσει το Χριστουγεννιάτικο δέντρο και φτιάχνουν τηγανίτες. Οι τηγανίτες είναι σαν τους δικούς μας λουκουμάδες (καίνε το λάδι στην κασαρόλα και μ' ένα κουτάλι κόβουν το ζυμάρι και το ρίχνουν μέσα στο καμένο λάδι). Κερνάνε μ' αυτό το γλυκό τον κόσμο που τους επισκέπτεται αυτές τις γιορτινές μέρες.

Απόκριες στην Κέρκυρα

Πολλά είναι τα έθιμα της Αποκριάς σε όλη την Ελλάδα διαφέρουν όμως από τόπο σε τόπο.

Στην Κέρκυρα ξεχωριστό γιορταστικό τόνο δίνουν οι Φιλαρμονικές της Κέρκυρας με τα χαρούμενα προγράμματα που παρουσιάζουν μέρα και νύχτα κι οι μάσκες που ξεχύνονται στους δρόμους, στις πλατείες, στους χορούς στο κέντρο της πόλης.

Την τελευταία Κυριακή άρματα μασκαρεμένων κι η σάτιρα δίνουν και παίρνουν ώσπου στο τέλος καίνε τον καρνάβαλο.

Η Κέρκυρα παρά το τουριστικό κύμα συντηρεί ακόμη μερικά από τα παλιά γραφικά της έθιμα. Ανάμεσα σ' αυτά και το «**χορό των**

γερόντων ή των παπάδων». Αυτός ο χορός χορεύεται την τελευταία Κυριακή της Αποκριάς μονάχα στο χωριό. Επίσκεψη είναι όπως και οι λοιποί της κερκυραϊκής υπαίδρου συρτός, κυκλικός και σ' αυτόν δεν συμμετείχαν ούτε όργανα, ούτε γυναίκες. Μόνο γέροντες και παπάδες. Τον ρυθμό του δίνει ένα τραγούδι, το τραγούδι του πρωτοχορευτή παπά, του αρχαιότερου ιερωμένου του χωριού. Τον ακολουθούν και άλλοι παπάδες εφ' όσον υπάρχουν, οι προεστοί και οι γεροντότεροι από τους κατοίκους.

Το τραγούδι δε οκτασύλλαβους τροχαϊκούς παροξύτονους με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία αρχίζει έτσι: **«Δόξα να ἔχη πάσα μέρα κι ο Υιός με του Πατέρα δόξα τω Αγίο τω ζωοποιώ και θείω».**

Ο πρωτοχορευτής παπάς λέει μόνος του τον πρώτο στίχο κι οι άλλοι πίνουν τις τελευταίες συλλαβές κι επαναλαμβάνουν μαζί τον ολόκληρο στίχο. Όλοι οι χορευτές ακολουθούν τον ρυθμό του τραγουδιού αργά, λικνιστά με ελαφρά πανηγυρίσματα. Κι όταν τελειώνουν το τραγούδι κι ο χορός, οι χορευτές χειροπιασμένα όπως είναι σηκώνουν τα χέρια ψηλά κάνουν ένα πήδημα κι έπειτα βαθιά υπόκλιση λέγοντας όλοι μαζί **«Και του χρόνου»**

Κανείς δεν ξέρει από που έφτασε αυτό το έθιμο στην Επίσκεψη. Ορισμένοι μελετητές της κερκυραϊκής λαογραφίας το θεωρούν βυζαντινό κατάλοιπο στηριζόμενη στο θρησκευτικό περιεχόμενο του τραγουδιού που δοξάζει την Αγία Τριάδα και συνιστά του κατά Χριστό

βίο. Όπως όμως και να 'χρη το πράμα πρόκειται για το έθιμο που έχει επιβιώσει αποκλειστικά στο χωριό Επίσκεψη της Κέρκυρας.

Τσι Στρυνές- της Τυρηνής

Τσι Στρυνές- της Τυρηνής, έτσι και εκλύουνε η μέρα και με το κάθισμα του ήλιου, από μετά τον εσπερινό και τη συναμεταξύ τους συγχώρεση και τσι ευκές «καλή σαρακοστή, καλή Λαμπριά» και μπρίχουν να αρχινέγουνε οι χοροί των γυναικών στα τσίστρατα επαίνανε οι γυναίκες στο σπίτι όλες αντάμα, ανάβανε στιά, φτάνανε αλισσίβα, κουβαλούσανε συδυό και πλένανε ούλα τα αγγεία απαγκοιιά κι ας ήτανε παστρικά παναειπεί πινάκια, τσουκάλια, χαλκοτσουκιά, κούπες, περούνια και χουλάρια, ούλα τα πάντα ότι και έκανε χρειά για το φαϊ. Ήπρεπος η Μεγάλη Σαρακοστή βοήθεια να 'χαμε - να τα βρεί παστρικά τίποτις να μη βρωμεί παγανίλας. Ούτε λιματίδα από πασχαλινό να μην υπήρχε πούπετας. Απέκεια ξεγέρνοντας εμαλωνότουνε όλες κι οϊπωδώ και απόκεια στο τίστρατο τση ρούγας, χώρια το πανωχώρι με το κατωχώρι και σταίνανε χορό που πάινε με το στόμα δίχως όργανα - τραγουδώντας και τσιτίζοντες η μια των άλληνε κατά όπως και το καλούσε η μέρα. Βέβαια ο χορός κρατεί μόνο ως τα μεσάνυχτα, μέχρι που ν' αρχινήσει το λύγισμα τσι νυχτός γιατί έτσι και λαμπιρίσει ο μεσονύχτης στον ουρανό από μετά τα αναραιδिका στο τσίστρατο είναι μάτια μου πολύ κακό συναπάντημα. Τότες είναι που πράτουνε ούλα «τα ερπάμενα τση γής και τα κακά τσι νηχτός».

- *Τα΄ Απόκρηγες και τσι Στρυνές και των Αγίω Θεδώρου ο γάμος σου εγίνηκε μωρά παλποκοτσώρου*
- *Σα μάθει ο πόντικας βιολί κι ο γάτος να χορέγει τότες θα στείλει προζενιά και ο νπός να σε χαλέγει*
- *Ωρή κουτσή, ωρή στραβή, ωρή ζεντουρλωμένη που εγίνηκες ρευτίκολο σ΄ ούλη την οικουμένη.....*

Η Σταχτοδευτέρα- η Καθαρά Δευτέρα

*Και η πρασαλίδα τα΄άκουσε
και άσκωσε την ουρά της
Καλώς τη τη Σαρακοστή
και με τα λαχανά της
και με τα βερβελίδια της
και με τα γιαιλικά της*

Η Καθαρή Δευτέρα- η Σταχτοδευτέρα- είναι η πρώτη μέρα της Ν. Σαρακοστής, μέρα πένθους. Στα χωριά ανταμώνανε όλοι στη δουλειά τρώγανε όλοι μαζί -«τ΄ αγνά»- τα σαρακοστιανά, γιατί «η σαρακοστή αμπά θέλει και τ΄ αγαθά της».

Αύτηνε τη μέρα δεν καθότανε κανένας, εδουλεύανε όλοι στην αιώνια προσπάθειά τους να βγάλουνε με τη δίκοπη μέσα από τη γη ένα κομμάτι γωμί. Έτσι και πίνανε λίγο κρασί, παίζοντας έριχναν ο ένας στο κεφάλι του άλλου στάχτη. Δοξασία αρχαία, η στάχτη πάντα σύμβολο πένθους. Η νηστεία 190 μέρες το χρόνο- είναι εξαντλητική.

Βέβαια είναι γνωστό πως πολλές φορές «νηστεύει ο δούλος του Θεού γιατί υωμί δεν έχει», αλλά πόσο σκληρό πρέπει να ήτανε μέσα στα πέτρινα αυτό χρόνια που τους εξόντωνε η αρρώστια, που τους αφανίζανε οι πολιορκίες και το μαχαίρι του Τούρκου, να βρίσκουνε κάποιο κοκκορέλι στο δρόμο, να πεινάνε και να το αντιπαρέρχονται. Είναι βέβαιο πως με τη νηστεία η Εκκλησία θέλησε να επιβάλλει κάποια ισότητα στον τρόπο διατροφής πλούσιων και φτωχών (υπάρχουν κοινωνικές τάξεις από τα πολύ παλιά χρόνια). Ναι, αλλά πάντα οι κακοί πλούσιοι τρώγανε αστακουδέλια και γάμπρες και οι καλοί φτωχοί λάχανα μονάτα, Σα τσου κονίκλους!....

Το Μεγαλοβδομάδο και τη Λαμπρή

Τη Μεγάλη Βδομάδα άντρες και γυναίκες όλοι πηγαίνουνε στην εκκλησία. Από μέρες κανονίζουνε το θέλημά τους και την ώρα που σήμαινε η καμπάνα όλοι πλυμένοι, αλλαγμένοι και καθαροί με τις κάτασπρες μπόλιες οι γυναίκες και με τα καούκια στο χέρι οι άντρες, εμπαίνανε στην εκκλησία με πολύ μεγάλη κατάνυξη. Κάνανε το σταυρό τους κοιτάζοντας ψηλά με δέος- «Πάσα δόξις αγαθή και πάν δώρημα τέλειου άνωθεν εστί κατεβαίναν εξ ου του πατρός των φωτών».....

Μέσα στην εκκλησία τη Μ. Πέμπτη στα χωριά μας γυναίκες ακούγοντας τα δώδεκα ευαγγέλια πλέκανε με το κροσσοβέλονο γαιτάνι-τόσες ώρες! Που το φοράνε μετά Σα βραχιόνι στο χέρι για το μάτιασμα.

Στην Κέρκυρα προ τριανταετίας οι αλήτες από την Μεγάλη Παρασκευή ως την Κυριακή του Πάσχα θεωρούσαν καθήκον τους να σπάζουν το κεφάλι των Εβραίων με πέτρες ή να τους δέρνουν όπως οι προγονοί τους εράπισουν τον Χριστό.

Γι' αυτό ακριβώς το λόγο οι Εβραίοι δεν τολμούσαν να ξεμυτίσουν από τα σπίτια τους.

Επίσης τη Μ. Πέμπτη βάφανε τα κόκκινα αυγά, αιώνιο σύμβολο ανανέωσης της ζωής και της φύσης με πέταλα παπαρούνας που καπανίζουμε με βαρλί ή με «τ' αγνά τση Λαμπρήας» που γάχνανε και βρίσκανε «ευώρους τση βρύνες και τα' αποτηλιές». Σε πολλά χωριά συνηθίζανε την ώρα που σήμαινε η καμπάνα τη Μ. Πέμπτη να είναι μαγεμένοι όλοι οι άνθρωποι του σπιτιού για να ρίξει ο καθένας το δικό του αυγό στο τσουκάλι με τη βαφή. Τότε βάφανε μόνο τόσα αυγά όσοι οι άνθρωποι και ένα παραπάνω για τα εικονίσματα και τα πολλά τα βάφανε το Μ. Σάββατο μετά την πρώτη ανάσταση.

Τα τσέφλια από τα κόκκινα αυγά που καταναλώνανε στα σπίτια από το Πάσχα μέχρι την ημέρα της Αναλήψεως τα φυλάγανε και τα παραχώνανε στο χωράφι.

Η πρώτη Ανάσταση που γάλετε το πρωί του Μ. Σαββάτου ήταν εξαιρετική ημέρα για τους Κερκυραίους. Μαζεύουν όλοι τα ραγισμένα πήλινα δοχεία της χρονιάς στα παράθυρά τους και στις πόρτες των σπιτιών τους και περιμένουν να χτυπήσει η καμπάνα για να σπάσουν.

Τη Μ. Παρασκευή βγαίνανε όλοι οι επιτάφιοι και συναντιούνταν σε ένα ορισμένο σημείο. Την ίδια μέρα στους Βαρυπατάδες βάζουν σε κοχύλια λάδι και καντυλίδρες και τ' ανάβουν, μικρά καντήλια το βράδυ που θα περάσει ο επιτάφιος.

Σε κάποια σπίτια από τη Μ. Πέμπτη δεν έβαζαν πια λουλούδια στα βάζα. Το σπίτι πενθούσε. Μόνο μωβ κρίνους που ήταν επίτηδες φυτεμένοι στον κήπο πάντα και κάποια λουλούδια πασχαλιάς στο εικονοστάσι.

Τη Μ. Παρασκευή τα παιδιά δεν έπρεπε να τραγουδήσουν, δεν έπρεπε να παίζουν. Το μεσημέρι δεν άναβαν φωτιά, ούτε έστρωναν τραπέζι. Το σπίτι πενθούσε...

Την ώρα που διάβαινε ο επιτάφιος άναβαν όλοι - μια μακριά ίσια φωτερή γραμμή-πλεγμένα με τις μπεντέλιες και τους κισσούς και τις αθανασίες που απειλούν κάθε εκατό χρόνια και πεθαίνουν.

Που έδυσαν το κάλλος, Χριστέ μου!

Το βράδυ του Μ. Σαββάτου σ' ελάχιστες εκκλησίες εγάλλονταν η Ανάσταση. Αυτό γινόταν το πρωί της Κυριακής και δίνανε στους πιστούς το κατσόλι (κρέας, αυγό, γωμί). Στη Λευκίμμη το μεσημέρι τη Λαμπρή τρώγανε βραστό βοδινό σούπα αυγολέμονο. Τα τελευταία χρόνια εγίνανε αρνί στη σούβλα μετά τη λιτανεία της Δευτέρας, την τσιόκα. Στο όρος και στ' Αγύρου δεν άναβανε ούτε φούρνο. Τρώγανε κρέας βραστό και σούπα. Τη δευτερίνη το γητό τογρούνη στο φούρνο. Στα υπόλοιπα χωριά της Κέρκυρας γίνανε αρνί και το τραπέζι δεν

σπκωνόταν όλη την εβδομάδα της Κυριακής του Πάσχα μέχρι την Κυριακή του Θωμά οπότε πλέον κοβόταν και η κατάξερη Χριστοκουλούρα.

Μετά τον εσπερινό της αγάπης την Κυριακή του Πάσχα, στο πριαύλι της εκκλησίας γυναίκες και άντρες μαζί εστήνανε χορό.

Τραγουδούσανε και χορεύανε «κατ' αντιφωνίαν». Τραγούδια χαρούμενα πειρακτικά:

- *Απέρασε η σαρακοστή που είμαστε λυπημένοι
τώρα χαρές και χάρπτες σ' ούλη την οικουμένη*
- *Απ' όζω από την εκκλησιά θα πώ ένα τραγουδάκι
ν' ανοίξουν όλες οι καρδιές σαν το γαρουφαλάκι*
- *Ανοιζανε οι επτά ουρανοί και φάνηκε μια ρίμνα
και μένα τη γυναίκα μου τη λένε Κατερίνα*
- *Αναστενάζω βγαίνει ο αχάς και μέσα μένει πόνος
και όποιος κακό μου θέλησε να μην τον έβρει ο χρόνος*
- *Αγγελικούλα ζάχαρη, Αγγελικούλα μέλι
Αγγελικούλα κρύο νερό που πίνουνε οι αγγέλοι*

Κι ένα άλλο ακόμα. Το τραγουδούσαν στην διάρκεια της ιταλικής κατοχής στο περιαύλι της εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων στους Αγίους Δούλους

- *Εφύτεια βασιλικό και βήκε μπουγαρίνι
λυσουτεριά και κόγιμο να φάει του Μουσσολίνι*

Πραγματικά πρέπει να σημειωθεί πως με το αίμα του αρνιού βάφανε τις πόρτες και σχηματίζανε ένα σταυρό.

Οι λαμπατίνες

Κατάλοιπο μες τους αιώνες του Πελοποννησιακού πόλεμο που αναμένες φωτιές καθάριζαν την Αθήνα από το άγος και του λοιμού του χρυσού αιώνα, έθιμο που συμβολίζει την κάθαρση οι λαμπατίνες είναι ο εξαγνιασμός με τη φωτιά, το εξαγνιστικόν πυρ των αρχαίων.

«Την παραμονή τ' Αη Γιαννιού του Λαμπατάρη τσι εικοσιτρείς του δέρτη ανάβγανε τσου δρόμους κ' αντικλάδια και τα τσίστρατα από τρείς φωτιές και ούλοι σαλταίρνανε και διασκελούσανε τρεις βολές».

Οι λαμπατίνες είναι ακόμα μια μαγική επεκληση στο πνεύμα και στην ιερότητα της φωτιάς. Μια ικεσία «Μη και πέσαμε από τη φωτιά στα κάρβουνα, στη μαύρη λαμπατίνα».

Στα χωριά της Κέρκυρας πιστεύανε στον εξαγνιασμό με τη φωτιά. Όταν κάποιος πάει για πρώτη φορά να δει και να ευχηθεί ένα νεογέννητο, του υποχρεώνουν και πάει πρώτα στη στιά να περάσει τα χέρια του πάνω απ' τα αναμένα ξύλα να εξαγνιστεί, να πάει καθαρός στο παιδί.

Με σιδούλι πυρακτωμένο πάνε οι γειτόνισσες, τ' αδέρφια τω γωνιώνε και ούλοι οι ειδικοί και να δούνε το μωρό που γεννήθηκε και δίνουνε τα σκαρίκια. Ουτόπως θα σκαχτούνε τα κακά τα πνεύματα που κλουδάνε τσ' άνθρωποι τη νύχτα.

Πρωτομαγιά

Η Πρωτομαγιά είναι η μοναδική σχεδόν λαϊκή γιορτή η οποία έχει κατάλοιπα προχριστιανικών Φυσιολατρικών εθίμων και στερείται θρησκευτικού χαρακτήρα.

Την ημέρα της Πρωτομαγιάς όλοι βγαίνουν στα χωράφια για να «πιάσουν τον Μάϊ». Κόβουνε λουλούδια, κάνουνε στεφάνια και τα κρεμάνε στα σπίτια κυρίως στην κυρίως πόρτα του σπιτιού.

Στη Κέρκυρα περιφέρουν κορμό τρυφερού κυπαρισσιού ίσιου και φουντικιού, το έχουν σκεπασμένο με κίτρινες μαργαρίτες κι άλλα λουλούδια. Του κρεμάω και ένα στεφάνι. Από τα χλωρά του κλαδιά του δένουν μεταξωτά μαντήλια, ζωνάρια και κορδέλες από το στεφάνι κρεμούν φρούτα και χορταρικά με κάτασπρα παντελόνια και πουκάμισα, με κόκκινα λεινάρια και κόκκινα μαντήλια στο λαιμό γυρίζουν την πόλη τραγουδώντας Μάη με τη σοδειά ενός ντεφιού κι ενός ατσαλένιου τριγώνου.

Γιορτές και Πανηγύρια

Στις 15 Αυγούστου της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εκτιμάται ιδιαίτερος από τους κερκυραίους και συνηθίζουν να τρώνε κοτόπουλα.

Εκείνα τα χρόνια η χώρα ζυπνούσε το πρωί της παραμονής από ένα ατελείωτο «κικιρίκου» που ακουγότανε παντού και ξέφευγε από κάθε κούρτη, από κάθε καπονόρα, τσι σοττοσκάλες του κόσμου.

Το βράδυ ψυχία απόλυτη. Οι κόκοροι κρεμασμένοι στη μοσκέρα στο φρέσκο μπροστά στη φανέστρα, περιμένανε το πρωί μπονώρο να μπουνε πινιάτα πριν αρχινήσουν να βαρούνε οι καμπάνες τ'Αγίου.

Στις 24 Ιουνίου την γέννηση του Ιωάννη του Προδρόμου

Ο λαός του κόλλησε πολλά παρατσούκλια.

Ριγανείς: γιατί τότε μεστώνουν οι ρίγανες και σε πολλά μέρη μαζεύουν την ρίγανη για τις ανάγκες του χρόνου.

Ριλινάρης, Βλαστολόγου. Στην Κέρκυρα γιορτάζουν και του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδάρη. Τ' ανύπαντρα κορίτσια προμαντεύουν την τύχη τους με ένα δικό τους τρόπο. Τα μεσάνυχτα αφού ξεγυμνωθούν στέκουν μπροστά σε ένα καθρέφτη και λένε «Αη Γιάννη Λαμπαδάρη δείξε και φανέρωσε ποιόνε θα πάρω». Το πρωί μόλις σηκωθούνε το όνομα που θα πρωτακούσουν θα έχει κι ο μέλλον σύζυγος τους.

Στις 6 Αυγούστου στην Σωτήρος του Παντοκράτορα. Παλιά πηγαίναμε με τα πόδια στην κορυφή του βουνού τώρα έχει δρόμο.

Στις 11 Αυγούστου τιμάται πάλι ο Άγιος Σπυρίδων που είναι πολιούχος της Κέρκυρας για του οποίου θα μιλήσουμε αναλυτικά παρακάτω. Τιμάται γιατί έδωζε την πανούκλα.

Οι Κερκυραίοι την ημέρα εκείνη καίνε λάστιχα μέσα σε πλοία , καίνε κούκλες, ρίχνουνε πολλά βεγγαλικά και κρατάνε δαυλους αναμμένους.

Στις 8 Σεπτεμβρίου γιορτάζουν στο χωριό Άφρα η Παναγία η Λαμποβίτισσα. Ονομάστηκε έτσι γιατί την εικόνα την φέρανε από το Λάμποβο της Λάκκουσ στο Σούλι.

Ο Άγιος Σπυρίδων

Πολιούχος της Κέρκυρας είναι ο Άγιος Σπυρίδων που η λατρεία του και η παράδοση του δεσπόζουν στη θρησκευτική ζωή και στα έθιμα της πόλεως. Ο ομώνυμος μητροπολιτικός ναός στεγάζει το λείψανο του Αγίου Σπυρίδωνα που το 1456 το έφερε στη νήσο από την Κωνσταντινούπολη ο Γεώργιος Καλοχαιρέτης μαζί με το λείψανο της αυτοκράτειρας Αγίας Θεοδώρας. Ο Καλοχαιρέτης παντρεύτηκε μια ευγενή Κερκυραία, διατηρώντας το ιερό λείψανό του στο σπίτι του. μετά το θάνατό του τα παιδιά του προσφέρουν το λείψανο της Αγίας Θεοδώρας στην Κοινότητα Κερκύρας και εκείνη το τοποθέτησε στο ναό του Αγίου Νικολάου όπου και βρίσκεται. Το λείψανο όμως του Αγίου Σπυρίδωνος το κράτησαν και αργότερα μεταβιβάστηκε τούτο ως προικώο στην οικογένεια Βούλγαρη, η οποία μετά την ευσωμάτωση της Κέρκυρας με την Ελλάδα, το πρόσφερε στην μητρόπολη της Κέρκυρας.

Σύμφωνα με το λαό ο Άγιος Σπυρίδων, που γιορτάζεται στις 12 Δεκεμβρίου, βγαίνει και γυρίζει στεριά και θάλασσα για να σκορπίσει καλούδια και βοήθεια σε κείνους που τον επικαλούνται.

Γι' αυτό χαλάνε και τα παπούτσια του κι είναι αναγκασμένοι να του τα αλλάζουν κάθε χρόνο.

Ο Άγιος μαζί με τον Άγιο Χαράλαμπο διώχνει την πανούκλα.

Λένε πως όταν η πανούκλα στην Κέρκυρα το 1815-1816 εφάνη μια φορά στον αέρα ένας καλόγερος με την σκούφα του να κυνηγά ένα θηρίο και να το χτυπά με ένα μεγάλο σταυρό. Ο καλόγερος εκείνος ήταν ο Άγιος Σπυρίδων και το θηρίο ήταν η πανούκλα. Ήταν σαν λιοντάρι και μαϊμού μαζί κι είχε φτερά σαν της νυχτερίδας. Στο κάπο Σίδερο την ανάγκασε ο Άγιος χτυπώντας τη με το σταυρό να κάμψι σταυρό στο βράχο και να ορκιστή να μην ζαναπατίσει στην Κέρκυρα. Ο σταυρός είναι εκεί ακόμα.

Αξιοθέατα της πόλεως

Το **Αχχίλειο** που βρίσκεται στο προάστιο Γαστούρι, 9χλμ. Από το κέντρο της πόλεως. Είναι ανάκτορο που το έκτισε το 1891 σε ρυθμό πομπιανού μεγάρου η αυτοκράτειρα της Αυστρίας, Ελισσάβητ.

Έχει το Αχχίλειο θαυμάσιες διακοσμήσεις με έργα διάσημων καλλιτεχνών. Και στον κύβο που μαζί με πολλά αγάλματα υπάρχει και το περίφημο έργο του Γερμανού γλύπτη Χέρτερ με θέμα «Αχιλλεύς θυήσκως». Απ' αυτό το άγαλμα έχει πάρει την ονομασία του το ανάκτορο Αχχίλειο. Το 1898 όταν δολοφονήθηκε η αυτοκράτειρα Ελισσάβητ, το Αχχίλειο το αγόρασε ο αυτοκράτορας της Γερμανίας Γουλιέλμος Β', ο πασίγνωστος «Κάιζερ» του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Και επισκεπτόταν συχνά την Κέρκυρα ο Κάιζερ όπου και παραδέρριζε. Στο ελληνικό Δημόσιο περιήλθε το Αχχίλειο μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο.

Εξίσου περίφημο με το Αχχίλειο είναι και το ανάκτορο του «Μον Ρενό» που αποτελεί θερινή διαμονή των Βασιλέων της Ελλάδος. Αλλ' επί πλέον μέσα στην πόλη υπάρχει και το λεγόμενο «Ανάκτορος». Τούτο είναι το επί αγγλική κατοχής μέγαρο του Άγγλου αρμοστού και τώρα στεγάζει το αρχαιολογικό και το σινοϊαπωνικό μουσείο.

Του Χριστού - Τ' Αη Βασιλείου

Με τα κάλαντα, την εκκλησία, με το καλό φαί, με κρασί και ξεκούραση περνάει η μεγαλύτερη γιορτή της Χριστιανοσύνης.

Η μέρα είναι μέρα μεγάλης χαράς για το πέρασμα από το σκότος στο φως, από τον σκληρό χειμώνα στην εποχή της βλάστησης.

Στα χωριά, του Χριστού - τα Χριστούγεννα - πρόσφεραν άσπαστα καρύδια, αμύγδαλα, κουκουνάρες και λεφτοκάρυα - προσφορά καρπών της γης. Την παραμονή του Άη Βασιλείου νύχτα βαδεία - τέλεια χλούμπα δύο ώρες να φέξει - ανάβγανε στην ωγνίστρα τριών ειδών ξύλα. Ελιά, περνάρι, κυπαρίσσι. Οι φλόγες που ασκονότανε καίανε τα κακά πνεύματα και τα κακά μαντάτα. Και συμπτώντες τη στιά πάντοτες με τα ίδια ξύλα οι σπίδες στραφταλίζανε και ανηθαίνανε αγηλά και απαντούσανε και σμίγανε τσι σπίδες από το φουγάρο του γειτόνου και εγινίτανε το ένα.

Τα τρία ξύλα, η ελία βλοημένη και καρπερή θα φέρει στο νέο χρόνο που φταίνει, ούλα τα καλά τση γης, τα στάρια και τα γεννήματα του Θεού, ο κεπόρισσος τα σερνικά παιδιά να προβατήσει η ανθρωπότητα

ομπρός και το περνάρι, που είναι ζύλο γερό και υγιό σαν το λιθάρι, την υγεία.

Από το χάραμα τη μέρα του Άη Βασιλείου τα παιδιά Σα αγερμοί γυρίζουνε τα σπίτια με τσι μπούρσες κρεμασμένες στο λαιμό με μαύρο γαιτάνι για να τσου δόκουνε στρίκες και μπουναμά σκόρπίζοντας φωναχτά παντού τις ευκές τους «Αθγά, πουλιά, στάρια, γεννήματα και αρσενικά παιδιά».

Τη στάχτη από την ωγνίστρα που μαζώχτηκε όλο το Δωδεκαήμερο από του Χριστού μέχρι τα Φώτα, έτσι έτσι και την εσκονίσσεις στ'αμπέλι του Άη Τρυφώνου, την 1^η μέρα του Φλεβάρη, χαντακώνεις το σκάδαρο, τη λάλα και το μάστακα «Στάχτη δωδεκαμερίτικη το σκάδαρο γοφάει»

Η ελιά

Η ελιά θα υπήρχε στην Κέρκυρα πριν από τους Βενετσιάνους.

Όταν το 1386 δόγης Antonius Venier καθάρισε τους όρους της Ενετικής κατοχής αναφέρει σαν αντικείμενο ιδιοκτησίας αμπέλια όχι όμως και ελιές.

Το 1565 η Ενετική κυβέρνηση αναγνωρίζοντας πως έχει συμφέρον να προμηθεύσει λάδι από τις κτήσεις της και να μην κάνει εισαγωγή από αλλού, διατάζει το φύτεμα της ελιάς. Σαν ?

Επισείεται η δήμευση, σαν ανταμοιβή ορίζεται η απαλλαγή του φόρου της δεκάτης για δέκα χρόνια. Φαίνεται όμως πως υπήρξε και κάποια πρόσθετη αμοιβή. Πόση ήταν δεν είναι γνωστό γιατί ποτέ δεν

βρέθηκε το διάταγμα που - κατά τον Γριμάνη - εξεδόθη το 1623. Ο Γριμάνης διαπιστώνει πως το 1776 υπήρχαν στην Κέρκυρα 1.873.730 ελαιόδεντρα. Από αυτά το 1/4 προϋπήρχε του διατάγματος του 1623, το 1/2 ήτανε άμεση συνέπεια αυτού και το 1/4 από μεταγενέστερες φυτείες.

Η σοδειά άρχιζε το Νοέμβρη και τελείωνε πολλές φορές και τον θέρτη, κάθε δύο χρόνια. Το μάζωμα της ελιάς ήταν καθαρά γυναικεία δουλειά, πηγαίνανε στο ξένο - γκορνάδα - μεροδούλι μόνο γυναίκες και σε μεγάλη στρωσιά και παιδιά. Στο δικό τους χτήμα μαζεύανε όλοι άντρες και γυναίκες, απαγκοινιά.

Πρωί-πρωί με οποιοδήποτε καιρό, πολλές φορές με βροχή, τόση ανάγκη είχανε το μεροδούλι, ξεκινούσανε - χωρίς ποτές να ξεχάσουνε οι Αη Μαρκίτες να κάνουν τον σταυρό τους στο γύρισμα του δρόμου που πιστεύουν πως είναι ακριβώς απέναντι από το καμπαναριό του Αγίου στη χώρα και πιάνανε δομό αμέσως μόλις εφτάνανε στο χτήμα. Με μια μικρή διακοπή για το γιόμα - και ήτανε συνήθως το γιόμα ένα κομμάτι γωμί πατσόδι (ξερό) και λίγο κρεμμύδι και ίσως τόσο λάδι άπο να μποτσοπούλι - δουλεύανε ασταμάτητα μέχρι το κάθισμα του ηλίου.

Λόγω του ότι υπήρχαν πολλές ελιές και πολλά λουτρουβιά στα οποία μετέτρεπαν την ελιά σε λάδι.

Το ψωμί

Το γωμί, σύμβολο επιβίωσης του ανθρώπου, αρχέγονο, ιερό. Η ιερότητα του έχει διακηρυχθεί με την ευλογία των πέντε άρτων από τον

Χριστό. Από τα αρχαία χρόνια οι άνθρωποι το θεωρούσαν τόσο πολύτιμο που μόνο στους θεούς άξιζε να το προσφέρουν, μόνο για τους θεούς άξιζε να το στερηθούν.

Τα δικά μας πρόσφορα στην εκκλησία δeneίνai παρά ο ίδιος ο ιερός Άρτος των αρχαίων για την Δήμητρα και τον Απόλλωνα, ο ίδιος μεταζωτός άρτος των Βυζαντινών.

Στην Κέρκυρα τα πολύ παλιά χρόνια το γωμί ήταν η βάση της διατροφής των ανθρώπων, συχνά η ίδια τους η τροφή, η ίδια τους η επιβίωση. Το γωμί ήταν το μονο που δεν μπορούσαν να στερηθούν, ήταν η πληρωμή για τον κόπο τους, η τιμή του καθημερινού τους μόχθου, η ίδια τους η ζωή. Ήταν το Σώμα του Χριστού. Και κάτι τόσο ιερό και πολύτιμο φυσικό να προστατεύεται με κάθε τρόπο.

Τη νύχτα δεν δανείζανε ποτέ προζύμι, για να μην το δούνε τα άστρα και ζηλέγουνε και ζυνίσει το κρασί στο βαρέλι.

Ο σεβασμός τους στο γωμί ήταν τόσο μεγάλος που πριν το κόγουν έκαναν τον σταυρό τους. Το σημείο του Σταυρού έκαναν ακόμα πάνω σε κάθε ζυμωμένο γωμί, λεφτά ή μπαρμπαρέλα πριν το ρίξουν στο φούρνο. Δεν έπρεπε ποτέ το γωμί να πέσει στη γη, ποτέ να πατηθεί. Το σηκώνανε αμέσως, το προσκυνούσαν κάνοντας και πάλι γεμάτοι τύψεις και φόβο το σημείο του σταυρού.

Στο γωμί, στην ιερότητα του γωμιού, οριζότανε «μα το γωμί που φάαμε...». Το ίδιο το γωμί σφράγιζε μια πολύχρονη σχέση «φάαμε γωμί μαζί».

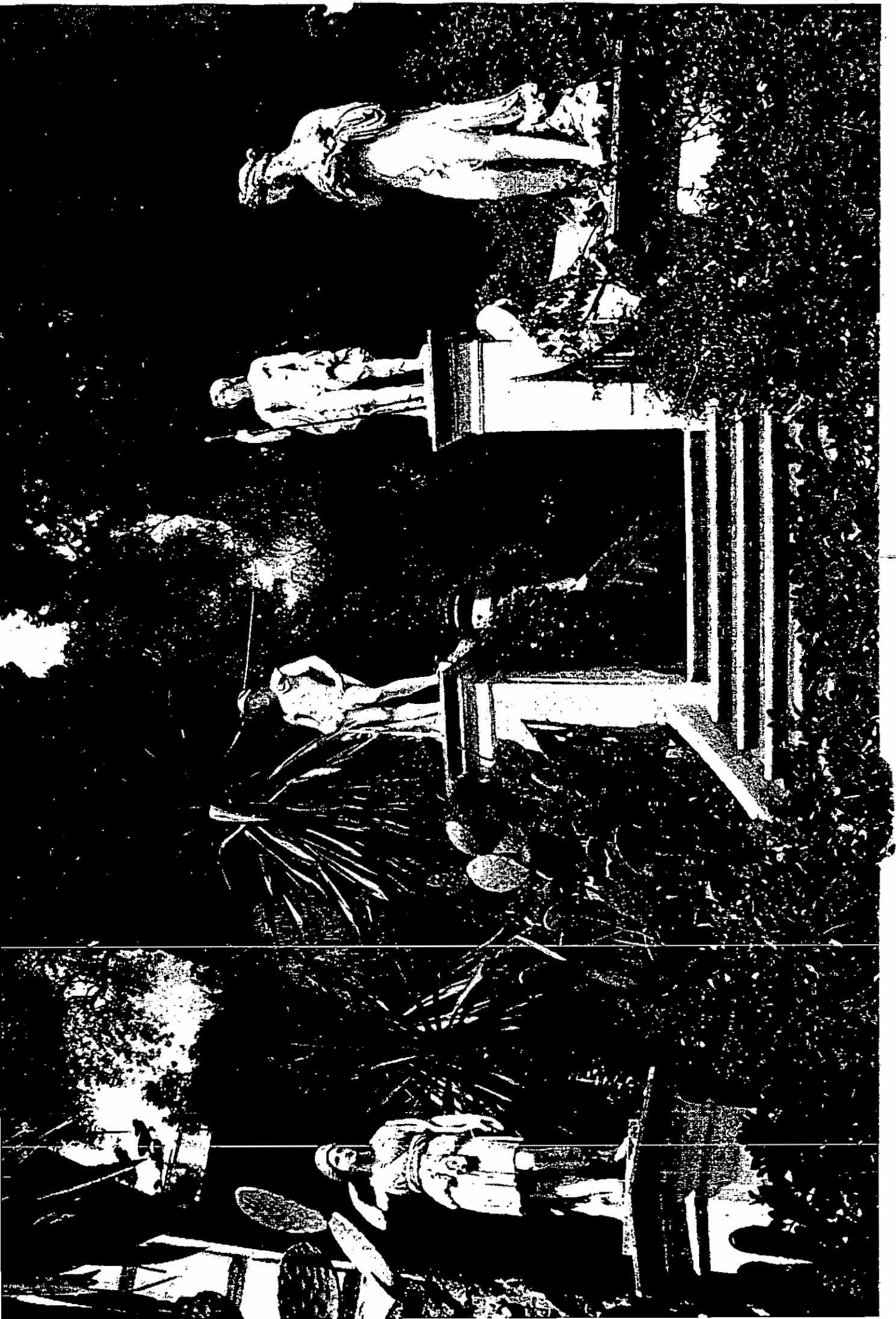

Πολλές φορές, σε μεγάλες φτώχειες, όταν το αλεύρι δεν έφτανε για ολόκληρη ζυμωσιά, ζεματούσαν με βραστό αλατισμένο νερό λίγο μπομποτάλευρο και το γήνανε στη θερμάστρα, στη χόβολη.

Το ίδιο και όταν η νοικοκυρά είχε πολλή δουλειά και δεν πρόφτανε. Η ωμοκουλούρα, η αγινοκολούρα, η σταχτοκουλούρα, η αποδρακιά ήταν το γωμί της ανέχειας. Όπως γωμί της φτώχειας ήταν ακόμα το παλέτια, μικρά μακρουλά γωμάκια από μπαρμπαρόλευρο που πλάθανε και τηγανίζανε με λάδι.

«Το βλοημένο ν' χαμε και ας είναι και ξερό»

Η μέρα που ζυμώνανε γωμί στο σπίτι ήταν μεγάλη γιορτή για τα παιδιά. Η καλή τους έφτιαχνε από λίγο απομεινάρι ζύμης δύο κουτρομπέλι - ένα μικρό γωμί - που το έβαζε μπροστοφούρني τελευταία και το τρώγανε αχνιστό και μισοψημένο, περιμένοντας την «απεταχτή». (Ψωμί πασπαλισμένο με ζάχαρη).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΤ': ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Ελλάδα, Χτες, Σήμερα,, Πάντοτε

Ο τόπος όπου ένας πολιτισμός γεννήθηκε δεν μπορεί να είναι ποτέ αδιάφορος. Υπάρχει μια σχέση μυστηριώδης αλλά βέβαιη ανάμεσα στο έδαφος, τον άνθρωπο και τις δημιουργίες του πνεύματός του.

Η Ελλάδα έπλασε έναν πολιτισμό θαυμαστό, τον πιο ανθεκτικό, τον πιο γόνιμο, τον πιο διαδομένο που γίνεται μέσα στο χώρο και το χρόνο. Όμοια μ' ένα δυνατό δέντρο που ανέπτυξε τα κλαδιά του το ένα μετά το άλλο, ο πολιτισμός αυτός σκέπασε με το γόνιμο ίσκιό του τη γη ολόκληρη. Κανένας πολιτισμός, απ' όσους εμφανίστηκαν κατόπι, και πρώτ' από όλα στην Ευρώπη, δεν υπάρχει που να μην του είναι, με κάποιο τρόπο, οφειλέτης' κανείς, που να μην αποτελεί τον καρπό της σποράς του. Όλα τα διανοητικά μας οχήματα, τα φιλοσοφικά ή πολιτικά μας συστήματα και οι περισσότερες από τις καλλιτεχνικές μας αναφορές προέρχονται από αυτόν. Οι επιστημονικές μας ανακαλύψεις, οι εξουσίες που σιγά - σιγά αποχτήσαμε πάνω στη φύση και στην ύλη, ακόμη και οι τεχνολογικές επιτεύξεις σήμερα που μοιράζεται ολόκληρη η ανθρωπότητα, έχουν το ξεκίνημά τους στην ελληνική ευφυΐα, στις μεθόδους του διαλογισμού της, στον τρόπο που είχαν τότε οι Έλληνες να συλλαμβάνουν τον άνθρωπο στο κέντρο του κόσμου και να ερωτούν το σύμπαν.

Η Ελλάδα είναι η γη όπου βυθίζονται οι ρίζες μας. Γη περιορισμένη, αυτή η χερσόνησος που περιβάλλουν τ' αργιπέλαγά της, αλλά πιο πλούσια από οποιαδήποτε άλλη σε οτιδήποτε αγγίζει το στοχασμό.

Κάθε πολιτισμένος μ' έναν ορισμένο τρόπο, ανήκει εξαιτίας της διανοητικής του διαμόρφωσης στην ελληνική διασπορά. Οι Έλληνες της σημερινής εποχής είναι σαν εξάδελφοί μας του αρχαιότερου κλάδου, εκείνοι που συνεχίζουν να υπάρχουν πάνω στο έδαφος των προπάππων. Αναζητούμε πάνω στα πρόσωπά στη φωνή, στις χειρονομίες, τα πατρογονικά χαρακτηριστικά. Και τα ξαναβρίσκουμε χωρίς προσπάθεια. Η ίδια ζωντάνια πνεύματος, ο ίδιος δεμελιακός ατομισμός, ο αυτός ζήλος για την επιχείρηση, η ίδια υποδοχή για τον ξένο που πάντοτε θεωρείται ως ένας θεός που διαβαίνει, η ίδια διάθεση του λόγου και της συζήτησης, τα αυτά πολιτικά πάθη, η αυτή κοινωνική αστάθεια...

Ό, τι και να συμβεί στην Ελλάδα, ευτυχές ή δυστυχές, οι επιτυχίες της, οι δυσχέρειές της, οι τραγωδίες της, έχουν για μας ειδική αξία, συγκινησιακή, συμβολική.

Η Δύναμη της Παράδοσης

Ο μεταπολεμικός Έλληνας, κυριευμένος απ' έναν γυχρό ορθολογισμό, παρασυρμένος απ' το ρυθμό μιας εξέλιξης χωρίς προγραμματισμό και ανθρωπινό προσανατολισμό, τείνει να θυσιάσει καθετί παραδοσιακό στ' όνομα μιας αμείλικτης προόδου, που συντρίβει κάθε συναισθηματικό δέσιμο με το παρελθόν. Στην προσπάθειά του να

κάνει τη ζωή του πιο άνετη και πιο μοντέρνα, ν' απαλλαγεί απ' το πνεύμα της υπανάπτυξης, να φανεί ότι δεν είναι Βαλκάνιος αλλά Ευρωπαίος, οδηγήθηκε σταθερά σε μια περιφρόνηση κι αποστροφή για καθετί που τον έδενε με το παρελθόν.

Έτσι, η λαϊκή αρχιτεκτονική άφησε τη θέση της σε μια νέα «ενοικιαστική» αρχιτεκτονική, που ελάχιστα δημιουργεί το στοιχείο της θαλπωρής και της ζεστασιάς, που πρέπει να νιώθει ο άνθρωπος στο σπίτι του. Ο μεταπολεμικός Έλληνας νιώθει στο σπίτι του σαν επισκέπτης. Τα πλαστικά έχουν αντικαταστήσει τα παραδοσιακά οικιακά σκεύη. Το χαρακτηριστικό ελληνικό χρώμα και το μεράκι της Ελληνίδας νοικοκυράς, έχουν αφήσει τη θέση τους σε μια μοντερνοποιημένη κακογουστιά. Χάθηκε πια η σοφία του λαού. Κόγαμε τις ρίζες που μας έδεναν με το παρελθόν και αποπροσανατολιστήκαμε σε τέτοιο βαθμό, που αισθανόμαστε ξένοι στον τόπο μας. Η εθνική μας ταυτότητα ολοένα και περισσότερο κινδυνεύει. Σαν λαός χάσαμε τον εθνικό μας φλοιό και φτάσαμε σε μαρασμό του εθνικού πυρήνα. Και είναι γεγονός, πως όταν κάποιος ακολουθεί ξενότροπα ρεύματα παθητικά και χωρίς να σκέφτεται, γίνεται όργανο των άλλων και ουσιαστικά σκλάβος τους. Αφαιρέσαμε κάθε στοιχείο ελληνικότητας, πάγαμε να είμαστε αυτούσιοι Έλληνες. Νιώθουμε κάπως σαν μιγάδες. Κι όλα αυτά, γιατί πιστεύουμε πως παράδοση είναι «πισωγύρισμα» και στατικότητα, χωρίς ίχνος εξέλιξης. Παράδοση, όμως, και «λαϊκός πολιτισμός» δε σημαίνει οπισθοδρόμηση και είναι κακόπιστο ν' αποσυνδέεται απ' την πρόοδο. Η παράδοση είναι έννοια φύσει

δυναμική. Εξελίσσεται βιώνοντας και τις τρεις διαστάσεις του χρόνου (παρελθόν, παρόν, μέλλον). Δεν είναι συντήρηση αλλά προοπτική των διατηρημένων μέσα στο χρόνο, δηλαδή μια κληρονομιά. Είναι ο δρόμος τον οποίο ο άνθρωπος ανοίγει για να βρει τον εαυτό του. Η ζωή του ανθρώπου, όμως, δεν είναι ποτέ στατική, ποτέ στάσιμη. Γι' αυτό όταν λέμε παράδοση εννοούμε δύο πράγματα: κρατούμε και προσθέτουμε. Όσοι φοβούνται ότι παράδοση σημαίνει στένεμα του ορίζοντα, περιχαράκωση σε μια περιοχή κάποιων στατικών αξιών, δεν έχουν βαθύνει στην έννοιά της και στη σημασία της. Γιατί παράδοση δεν είναι σώριασμα νεκρών θησαυρών, μορφών απαρχαιωμένων. Είναι η διαρκής από γενιά σε γενιά μεταβίβαση όλου του ζωντανού πλούτου που περικλείει ένας πολιτισμός: η γλώσσα, η νοοτροπία, η τέχνη, τα ήθη και τα έθιμα, οι δοξασίες, οι δρύλοι, η θρησκεία και ακόμα το ύφος, ο τρόπος ζωής και το ήθος των ανθρώπων. Παράδοση γενικότερα θα πει ζωή. Αλλά ζωή με συνέχεια, με συνέπεια, με ειρμό που αποκλείει την ασυναρτησία και το χάος. Και ζωή θα πει κίνηση. Κίνηση προς τα μπρος. Παράδοση δεν είναι ό,τι θα παραλάβουμε, αλλά ό,τι θα παραδώσουμε. Παράδοση σημαίνει συνέχεια, αέναη δημιουργία. Η συνέχεια διακόπτεται, αν δεν αρθρώνεται δραστικά με τους άξονες της εξέλιξης. Όταν όμως η παράδοση έχει να μας προσφέρει υποδείγματα ήθους, πρότυπα καλαισθησίας και ανθρώπινες λύσεις στα προβλήματά μας, τότε γίνεται συνδετικός ιμάντας με την πρόοδο. Η άρνησή της θα σήμαινε άρνηση της ζωής.

Η αποστολή του ελληνισμού σήμερα

Είναι πολύπλευρο το πρόβλημα της αποστολής του Ελληνισμού σήμερα και οι διαστάσεις του αγκαλιάζουν πολλά θέματα. Πρέπει λοιπόν να γίνει κάποιος περιορισμός και κάποια επιλογή. Και από τα πολλά θέματα πρέπει να εξαρθούν τα χαρακτηριστικά, ανάμεσά τους η ανεξαρτησία και ακεραιότητα του ελληνικού χώρου, η πνευματική και κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη του Ελληνισμού, τέλος και η ακτινοβολία του στη διεθνή οικογένεια.

Πρώτο και αυτονόητο στοιχείο της αποστολής του σημερινού Ελληνισμού είναι η διασφάλιση του ελληνικού χώρου. Δεν μπορούμε να ομιλήσουμε για αποστολή του Ελληνισμού, χωρίς χώρο μέσα στον οποίο ο Ελληνισμός να μπορεί να αναπτύσσει την αποστολή του. Πρέπει, λοιπόν, να αγωνισθούμε να διατηρήσουμε ό,τι έχει αποκτηθεί με αγώνες και με θυσίες και που αποτελεί σήμερα αυτό που αποκαλούμεν Ελληνική Πατρίδα.

Βαριά σύννεφα μαζεύονται κατά τα τελευταία χρόνια γύρω μας. Και κανείς δεν μπορεί να ξέρει αν κάποτε ξεσπάσει κάποια μπόρα. Πρέπει, λοιπόν, να είμαστε έτοιμοι για κάθε ενδεχόμενο μ' ευγυχία και αυτοθυσία να υπερασπίσουμε ό,τι μας ανήκει.

Αυτό μας επιβάλλει η αγάπη μας προς την Πατρίδα και η επίγνωση της ιστορίας μας. Και ας μη ληχθεί ότι οι έννοιες της Πατρίδας και της Ιστορίας είναι τάχα ξεπερασμένες' γιατί Πατρίδα και Ιστορία είναι αξίες

αιώνιες και ακατάλυτες, που δεν ξεπερνιούνται με εύκολη άρνηση ή με αντιλήψεις δήθεν προοδευτικές.

Όσο για την Ιστορία, μάλιστα την Ελληνική ιστορία, αυτή είναι ένα ζωντανό κομμάτι του πολιτισμού μας, που και αυτό, είτε το θέλουμε είτε όχι, δεν μπορούμε να το απαρνηθούμε. Η ζωή μας, η σημερινή μας ζωή, προσδιορίζεται αναγκαστικά από την ιστορία μας. Και είναι πολύ μακρά η ελληνική μας ιστορία, ώστε να ημπορεί να μας χαρίζει άφθονα παραδείγματα, όχι μόνο για να κατανοούμε το σήμερα, αλλά και για να καθορίζουμε την πορεία μας στο μέλλον. Η Ιστορία, στοιχείο αναπόφευκτο του πολιτισμού μας, είναι οδηγός ασφαλής ή τουλάχιστον απλώς πολύτιμος για να διαμορφώσουμε το σήμερα και το αύριο. Η ιστορία της Πατρίδας μας είναι και αυτή στοιχείο της σημερινής μας ζωής που δεν δικαιούμεθα αλλά και δεν ημπορούμε να αρνηθούμε.

Στην ελληνική πατρίδα με την μακρά και φωτισμένη της ιστορία, στόχος του Ελληνισμού πρέπει να είναι η πνευματική και κοινωνική και οικονομική προαγωγή του. Συρρικνωμένος σήμερα ο Ελληνισμός ύστερα από τις διώξεις που υπέφερε στις ξένες χώρες και από τις επίβουλες επιθέσεις αλλοφύλων, έχει σαν μοναδική διέξοδο και σαν μοναδική υποχρέωση για την επιβίωσή του την ανάγκη της πνευματικής και κοινωνικοοικονομικής του προαγωγής. Ο συρρικνωμένος Ελληνισμός πρέπει να είναι ισχυρός για να επιζήσει. Και για να είναι ισχυρός, είναι ανάγκη να βελτιώνει συνεχώς την οικονομική του

συγκρότηση και την κοινωνική του δομή, καθώς, και προπάντων και την πνευματική του προαγωγή.

Η έλλογη κοινωνική και οικονομική δομή του Ελληνισμού είναι απαραίτητη για να του δώσει την αναγκαία ομοθυμία, που, και αυτή με την σειρά της θα κάμει τον Ελληνισμό ισχυρό, αρκετά ισχυρό, ώστε να ημπορεί να αποκρούσει τις αντίρροπες δυνάμεις και να ματαιώσει τις επίβουλες σκέυεις. Η κοινωνική και οικονομική προαγωγή και ευρωστία είναι αυτονόητο στοιχείο στην αποστολή του Ελληνισμού, στοιχείο ενδυναμώσεως της μελλοντικής πορείας του και στοιχείο επιβιώσεώς του.

Όμως, κοινωνική και οικονομική προαγωγή είναι λέξη κενή χωρίς παράλληλη προαγωγή και του πνευματικού παράγοντα. Και ο πνευματικός αυτός παράγων, για να προαχθεί χρειάζεται συνεχή προαγωγή της παιδείας μας.

Αν έτσι στόχος και αποστολή του Ελληνισμού είναι η κοινωνική και οικονομική του προαγωγή, συνάρτηση της προαγωγής αυτής είναι η συνεχής προαγωγή και της παιδείας του. Και όταν ομιλούμε για «παιδεία» δεν εννοούμε απλώς την εκμάθηση γραμμάτων και την σώρευση γνώσεων. Με τον όρο παιδεία εννοούμε την «μόρφωση», την διαμόρφωση του ανθρώπου και το πλάσιμό του, ώστε αυτός να γίνει ικανός να συμβάλει στην ανάπτυξη και την προαγωγή του πολιτισμού μας εννοούμε δηλαδή την διαμόρφωση αληθινού «ανθρώπου», ανθρώπου που να φωτίζεται από την πνευματική παράδοση και να

εμυχώνεται από το δίδαγμα της εθνικής του ιστορίας. Εννοούμε την διαμόρφωση ανθρώπου που να εμυχώνει τις προσδοκίες και τα οράματα του Ελληνικού Πολιτισμού με πνεύμα ελεύθερο και υπεύθυνο, ικανό να προκαθορίζει τις τάσεις και την μορφή και το μέλλον της κοινωνίας και του πολιτισμού μας.

Ένας Έλληνας μ' επίγνωση της έννοιας της πατρίδας και της ιστορίας του, ισχυρός με την βελτίωση της κοινωνικής και της οικονομικής του συγκροτήσεως και με πνευματική καλλιέργεια έντονη και ζωντανή, εμυχωμένη από αληθινή παιδεία, θα είναι ικανός όχι μόνο να διασωθεί αλλά και ν' ακτινοβολήσει μέσα στα σύγχρονα ισχυρά ρεύματα της διεθνούς επικοινωνίας.

Στην εποχή μας οι αποστάσεις έχουν σμικρυνθεί και η διεθνής δραστηριότης με τους ποικίλους διεθνείς οργανισμούς επηρεάζει την φυσιογνωμία των εθνικών ομάδων και βαθμιαία αλλοιώνει τον χαρακτήρα τους. Είναι, λοιπόν, αναπόφευκτο και ο Ελληνισμός θα πρέπει ν' αντιμετωπίσει τη νέα αυτή διαμόρφωση ζωής μέσα στα πλαίσια της νέας διεθνούς οικογένειας. Η αποστολή του Ελληνισμού μπορεί κάποτε ν' αποβεί προσδιοριστική της διεθνούς συνεννοήσεως. Και η προσδιοριστική του δύναμη αυτή θα ημπορέσει να προκύψει αν ο Ελληνισμός δυναμώσει την συνείδηση της σημασίας της πατρίδας, της ιστορίας και της παιδείας του, δικαιώνοντας έτσι την παράδοση των χιλιάδων χρόνων που τον συντηρούν και που του δίνουν την δύναμη

όχι μόνον ν' αντέχει αλλά και να σκορπίζει προς κάθε κατεύθυνση την πολιτιστική του ακτινοβολία.

Έλληνες ή Ευρωπαίοι

Θεωρούμε την πατρίδα μας ως μάνα. Όχι μονάχα δική μας αλλά και του κόσμου που ζει με συνείδηση τη ζωή του. Η μελαγχολική, ολόφωτη μελιχιότητα του ελληνικού τόπου ζωντάνευε τις συνειδήσεις και βυδομέτρηση τον άνθρωπο με συνταραχτική δύναμη υπαρξιακού ηρωισμού. Η Ελλάδα, γεννήτρια που τροφοδότησε φως την Οικουμένη, μάνα της Ευρώπης και τροφός της επί τρεις χιλιάδες χρόνια σχεδόν. Έτσι, όπου κι αν σταθείς στην ήπειρό μας, σε βορρά, νότο, ανατολή και δύση της Ευρώπης, δ' αντικρίσεις έντονα και λαμπρά τα ελληνικά ίχνη. Οι άποικοι άφησαν μάρμαρα λαξεμένα, αγάλματα κι επιγραφές μες στα τοπία που τα εξανθρόπισαν με τα ερείπιά τους. Οι δάσκαλοι, οι πρόσφυγες, οι καλλιτέχνες κι οι καλόγεροι έσπειραν τα ευρωπαϊκά κράτη με τον ελληνικό σπόρο του πνεύματος. Ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια τα ευρωπαϊκά σχολεία ξεκινούσαν το φωτισμό των παιδιών απ' την Ελλάδα. Δώσαμε τους σοφούς μας, τους θεούς κι ήρωές μας, την ιστορία μας σ' ολόκληρο τον κόσμο. Κι ο κόσμος έτσι μας φαίνεται γνώριμος και φιλικός. Έχουμε ζήσει ως Έθνος σε βαθιά μοναξιά, αλλά ποτέ η Ευρώπη δε μας φάνηκε, θαρρώ, άλλος, ξένος κόσμος.

Είμαστε γνώριμοι, είμαστε συγγενείς, είμαστε οι πρόγονοι. Τα πρόσωπά μας μοιάζουν αδελφικά. Η ζωή μας έχει συγγένειες κι

ομοιότητες, ο χαρακτήρας μας είναι αλλιώτικος αλλά μπορεί να εναρμονιστεί με το χαρακτήρα των άλλων λαών.

Μιλώντας για χαρακτήρα αισθάνομαι μίαν ανάσχεση στον ενδουσιασμό μου. Ο δικός μας χαρακτήρας είναι ζυμωμένος με το αίμα μιας μνήμης που δε διαδέτουν οι άλλοι ευρωπαϊκοί λαοί. Φέρνουμε εμείς οι Έλληνες μια διάσταση ιστορίας μέσα μας με γεγονότα που μας πονούν, με νίκες κι αποτυχίες που μας φτερώνουν ή μας τυραγνούν. Πολιτιστικά είμαστε Ευρωπαίοι, ιστορικά νιώθουμε πριν απ' όλα Έλληνες. Η πτώση της Πόλης μας δένει κόμπο το λαρύγγι ενώ τον Άγγλο ή το Γερμανό τον αφήνει σχεδόν αδιάφορο. Το ξερίζωμα του ελληνισμού από τη Μικρασία οι Ευρωπαίοι που ναυλοχούσαν στο θαλασσινό κατώφλι της Σμύρνης και μας βλέπαν να μας σφάζουν, δεν το ένιωθαν ως ξερίζωμα της Ευρώπης, της ευγένειας, του πολιτισμού της.

Τα τελευταία είκοσι χρόνια, ο τεχνολογικός «πολιτισμός» συνταιριασμένος με την κοινωνία της κατανάλωσης λειαιίνει τις μυχές των λαών, ισοπεδώνει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και τα μέσα επικοινωνίας και δημοσιότητας μαζί με τα ομοιόμορφα βιομηχανικά προϊόντα επιβάλλουν στα έθνη μίαν ενότητα ύφους ζωής - τουλάχιστον κατά τα φαινόμενα. Είναι δυνατό να δεχτούν οι Ευρωπαίοι πως μια τέτοια ισοπέδωση κι ομοιομορφία θα διευκολύνει την ενοποίηση της Ευρώπης, τη σωτηρία και την αξιοπρέπειά της ανάμεσα στις γιγάντιες δυνάμεις που τη συνδλίβουν;

Ένωση της Ευρώπης χωρίς ψυχή, είναι καταδικασμένη να δρυμματιστεί, όπως γάμος χωρίς ελεύθερη συναίνεση των μελλονύμφων φέρνει μέσα του το θανάσιμο σπέρμα της αποτυχίας. Η ένωση αυτή πρέπει να γίνει με ψυχή, πρέπει πρώτα να πραγματοποιηθεί μέσα στη συνείδηση των Ευρωπαίων ώστε η αλληλεγγύη τους να ξεκινά από την ίδια τους την ύπαρξη, για ν' αγγίζει τις μεγάλες ενότητες των λαών.

Κι ο κάθε λαός έχει ψυχή: έχει παράδοση δική του, μνήμη, ιστορία δική του, ιδιαίτερο ύφος ζωής, ιδιοσυγκρασία ξεχωριστή. Αν αυτά ισοπεδωθούν, η ενοποίηση δε θα μπορέσει να γίνει. Γιατί αυτή η Ένωση πρέπει να είναι σαν μια ορχήστρα όπου το κάθε έθνος θα φιλοτιμείται να παίζει τ' όργανό του όσο καλύτερα μπορεί, πρέπει να είναι σαν ανδρώπινο κορμί συναρδρωμένο με πολλά όργανα διαφορετικά, που εναρμονισμένα συνεργάζονται για την επιβίωση και την ενότητα του ανθρώπου.

Σε μια ενωμένη Ευρώπη, ο μεσογειακός που δ' ανέβει στο βορρά, πρέπει να μην αισθάνεται ξένος αλλά πρέπει να βρει μιαν άλλη ψυχή, έναν άλλο χαρακτήρα, όπως θα βρει αλλιώτικο τοπίο και διαφορετικές πολιτείες.

Ολ' αυτά σημαίνουν πως η ένωση πρέπει να γίνει από μέσα πρώτα, απ' τις συνειδήσεις, κι όχι απ' έξω απ' την κοινωνική και πολιτική ζωή. Πρέπει πρώτα να υψωθεί μέσα σ' όλους εκείνους που ζουν σ' ετούτη την ήπειρο μια συνείδηση ευρωπαϊκή αλλά δραστήρια, ζωντανή, ανήσυχη. Αυτή η συνείδηση θα διευκολύνει την αποποίηση της

ενότητας στο γεωργικό, οικονομικό, βιομηχανικό, νομικό, κοινωνικό και πολιτικό τομέα. Κι όλ' αυτά, με σεβασμό της ψυχής του κάθε λαού. Για τούτο είναι ακριβέστερο να μιλούμε για ενότητα κι όχι για ένωση.

Είναι η ώρα μιας σοφής και σπουδαίας ενότητας που θα εγγυηθεί την ελευθερία μας που είναι το αιώνιο στημόνι της γνήσιας ευρωπαϊκής ζωής και θα συνεχίσει την ιστορία μας μ' έναν τρόπο καινούργιο, που δε θα πάγει να είναι ανδρώπιος. Έτσι θ' αναχαιτιστεί η αβυσσαλέα δίγα των Υπερδυνάμεων να μας κατακτήσουν και θα κερδίσουμε ακόμη μια φορά, κατανικώντας τ' αμαρτήματα και τα λάθη μας, τη μάχη του πολιτισμού που είναι σάρκα από τη σάρκα της Ευρώπης και γέννημα του τόπου μας που πλάστηκε για συνειδητή ελευθερία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ 1995

ΔΟΚΙΜΙΑΚΟΣ ΛΟΓΟΣ, GUTENBERG ΑΘΗΝΑ 1996

ΦΡΟΜ ΕΡΙΧ, Η ΞΕΧΑΣΜΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ, Μπουκουμάνης, ΑΘΗΝΑ

ΚΙΤΣΑΚΗΣ Α., Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΑΘΗΝΑ

ΚΙΤΣΑΚΗΣ Α., ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ, ΑΘΗΝΑ

ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ ΕΜ., Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΜΑΣ ΑΘ. 1992

ΤΑΣΟΣ ΒΟΥΡΝΑΣ - ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΙΔΗ, Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ, Εκδ. ΑΦΩΝ ΤΟΝΙΔΗ
ΑΘΗΝΑ 1979

ΜΙΧΑΛΗΣ Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, ΕΙΡΗΝΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΗΘΗ & ΕΘΙΜΑ, ΕΚΔ.
ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 1996, ΑΘΗΝΑ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΤΙΒΑΚΤΑΚΗΣ, Η ΚΡΗΤΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ, Εκδ.
ΣΜΥΡΝΙΩΤΑΚΗΣ, ΑΘΗΝΑ 1998

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΑΤΛΑΣ, ΑΘΗΝΑ 1985

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΟΔΟΤΕΣ

ΜΑΡΙΑ ΑΜΠΑΔΙΩΤΑΚΗ ΕΤ. 64

ΚΑΤΣΑΜΑΚΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ ΕΤ. 50

ΜΠΑΡΔΑΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΤ. 52

ΠΑΝΑΓΑΚΗΣ ΤΡΥΦΩΝΑΣ ΕΤ. 50

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΚΙΟΚΑΣ ΕΤ. 58

ΣΩΤΗΡΙΑ ΕΤ. 50

